

Анатолій ХУДОЛІЙ

ПОЛІТИЧНІ СТЕРЕОТИПИ У ГЕОСТРАТЕГІЇ США

ОСТРОГ – 2009

УДК 327.54(73)

ББК 66.4

X 98

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного університету «Острозька академія»
(протокол № 3 від 29.10. 2009 р.)*

Науковий редактор: Б.І. КАНЦЕЛЯРУК, д. політ. н., професор

Рецензенти:

М.М. РИЖКОВ, доктор політичних наук, професор

С.П. ГАЛАКА, доктор політичних наук, професор

ХУДОЛІЙ А.О.

Політичні стереотипи у геостратегії США: [монографія]. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. – 155 с.

У монографії досліджено теоретичні, методологічні та практичні аспекти зовнішньої політики США крізь призму впливу стереотипних уявлень. Розкрито зміст стереотипів за допомогою використання політичної риторики, їхню роль у формуванні політики американських президентів на зовнішній арені, починаючи від Г. Трумена і закінчуючи Дж. Бушем-старшим. Висвітлено процеси формування політичних стереотипів. Увагу зосереджено на тому, як система стереотипів під впливом політичної традиції позначається на змінах зовнішньополітичного курсу Сполучених Штатів.

Книга може бути корисною для всіх, хто цікавиться питаннями зовнішньої політики.

ISBN

© ХУДОЛІЙ А. О., 2009

© Видавництво Національного університету
«Острозька академія», 2009

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Частина перша. Феномен стереотипів у політичному дискурсі.....	7
1.1. Політичні стереотипи у процесах комунікації.....	7
1.2. Президентська промова як чинник політики.....	17
1.3. Проблема стереотипів у західній науковій думці.....	22
1.4. Стереотипи у вимірах пострадянської політології.....	31
1.5. Класифікація та функції політичних стереотипів.....	36
Частина друга. Традиції зовнішньополітичної стратегії США.....	48
2.1. Лідерські імперативи Вашингтона.....	59
2.2. “Священна місія” Америки.....	63
2.3. ВІЙНА як спосіб контролю світу.....	70
Частина третя. Політичний стереотип як чинник зовнішньої політики Америки.....	78
3.1. Двополярний світ часів «холодної війни»	79
3.2. Доктрина Д. Ейзенхауера.....	92
3.3. Берлінська та Карибська кризи.....	98
3.4. Політичні стереотипи в зовнішній політиці Вашингтона.....	107
Висновки.....	140
Література.....	144

ПЕРЕДМОВА

Вивчення феномену чинників, що справляють вплив на зовнішню політику, актуалізоване реаліями сьогодення, враховуючи дедалі зростаючу роль зовнішньої політики держав, конфліктних ситуацій, колізії мирного врегулювання тощо. Проблема є актуальною і для української політичної науки, яка постала перед потребою пошуку оптимальної парадигми національного державотворення. З'ясування рольової функції чинників впливу на формування зовнішньої політики країни дасть можливість краще зрозуміти мотиви та вчинки політичних лідерів і, відповідно, налагоджувати відносини на міждержавному рівні. У цьому сенсі показовою є політична практика Сполучених Штатів, яка успішно реалізується протягом тривалого періоду, зокрема, за допомогою застосування ефективної системи усталених поглядів, традицій та політичних стереотипів.

Тема політичних стереотипів та їхня роль в політичному житті країни є предметом пильної уваги вітчизняних та зарубіжних науковців. Цей феномен можна пояснити спробами виокремити в суспільній свідомості, з одного боку, ту його частину, яка найбільш адекватно відбиває дійсність, а, з іншого боку, ту, яка спричинює хибне сприйняття людиною довкілля. Пропоноване монографічне дослідження є однією з перших спроб систематизації різних підходів до вивчення політичних стереотипів, аналізу еволюції наукових уявлень про їхню природу, функції, принципи формування, власне політичну риторику американських президентів (за період від початку «холодної війни» до 1989 р.) як своєрідний дієвий чинник впливу на зовнішню політику.

Політичні стереотипи є потужним інструментом маніпулювання свідомістю всіх верств суспільства. Зважаючи на те, що вони акумулюють груповий політичний досвід і відбивають відносно загальні, повторювані властивості та особливості соціально-політичних явищ, а їх формує цілеспрямована діяльність ЗМІ і політичної пропаганди загалом, автор робить спробу з'ясувати, яким чином політичні стереотипи впливають на поведінку політиків. Логічно постає питання: який власне набір політичних стереотипів створює сьогодні політична система США для забезпечення її успішного

функціонування, які цінності вони транслюють та яким чином вони впливають на формування особистості політичного лідера?

Автор монографії припускає, що зовнішня політика як багатоаспектне явище чимраз ускладнюється, його дедалі більше визначає низка чинників сучасного світу, що глобалізується, серед яких вагома роль належить стереотипним уявленням. Вони впливають на рішення американських президентів, а відтак – й на формування зовнішньополітичного курсу США як світового лідера. Стереотипи, завдяки своїй «вмонтованості» в політику, за допомогою політичної риторики (Г. Трумена, Є. Ейзенхауера, Дж. Кеннеді, Л. Джонсона, Р. Ніксона, Дж. Форда, Дж. Картера та Р. Рейгана), раціоналізуються та відповідно позначаються на процесі реалізації прагматичних інтересів і цілей.

Автор обстоює **концепцію**, що полягає в припущенні існування залежності зовнішньополітичних поведінкових стратегій президентів США від сформованих в суспільстві політичних стереотипів.

Об'єктом дослідження є зовнішня політика США, починаючи з кінця другої світової війни до 1989 року (1945-1989 рр.).

Критично узагальнено наукові доробки з цієї проблематики вітчизняних та зарубіжних авторів. Матеріалом для наукової розвідки послуговували промови американських президентів, починаючи від Г. Трумена і закінчуючи Р. Рейганом.

У монографії подано авторське бачення динаміки стереотипних уявлень американських президентів у діахронії. Поєднання системного та конкретно-історичного підходів до дослідження стереотипів сприяло виокремленню та узагальненню специфічних ознак політичних стереотипів, їхніх особливостей як політичного інструментарію. Політичний стереотип визначено як цілісне, спрощене, емоційне, переважно ірраціональне уявлення про політичну реальність, як інструмент реалізації конкретних політичних завдань: боротьби за владу, утвердження політичної ідеології, втілення зовнішньої політики, підсилення економічної та військової політики. Окрім цього, політичні стереотипи є інтегрованою формою міфологічної та політичної

свідомості, що зберігає в колективній пам'яті американського народу та політикуму його соціальний досвід.

Запропоновано комплексний підхід до вивчення реальної ролі функції політичних стереотипів у сфері зовнішньої політики США.

Вперше у вітчизняній політології показано безпосередній вплив на формування геостратегії стереотипних уявлень американських президентів, що до цього згадувалося в дослідженнях лише епізодично.

Застосований комплексний підхід до вивчення явища впливу політичних стереотипів на зовнішній курс США дав змогу спрогнозувати ймовірну активність американських політичних лідерів у майбутньому, визначити їхню політичну поведінку відповідно до ситуації, що складається.

Автор книги вдячний адміністрації та вченій раді Національного університету «Острозька академія», зокрема, ректорові НаУОА, професорові *І.Д. Пасічнику* та проректорові *П.М. Кральноку* за надані підтримку та допомогу в підготовці і написанні тексту монографії. Особливо завдячую науковому редакторові, шановному професорові *Б. І. Канцеляруку* та рецензентам – професорові *М.М. Рижкову* і *С.П. Галаці* за їхні слушні поради щодо аналізу проблеми ролі політичних стереотипів у формуванні зовнішньополітичної стратегії США в реаліях світу, що динамічно розвивається.

Дякую керівництву видавництва Національного університету «Острозька академія» і, зокрема, директоріві *Р.В. Свинарчуку* за сприяння публікації моєї книги.

ЧАСТИНА ПЕРША

ФЕНОМЕН СТЕРЕОТИПІВ У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Специфічною ознакою сучасного розвитку політичної науки є посилення уваги до дослідження мотивів та поглядів, що впливають на прийняття рішень політичних діячів. Вивчення сукупності чинників, які сприяють формуванню поглядів керівників держави дає змогу спрогнозувати особливості зовнішньополітичної поведінки певного лідера за певної ситуації.

Ми ставимо завдання з'ясувати основні підходи до трактування політичних стереотипів, висвітлити роль, яку вони відіграють у політичному житті суспільства, як впливають на прийняття політичних рішень і зовнішньополітичний курс держави, за допомогою яких механізмів втілюються у життя.

Розглянуто феномен політичного дискурсу, описано його особливості та функції політичної комунікації. Показано, що ключовим механізмом передачі інформації та інструментом переконання є політична промова (політична риторика зазначених в «Передмові» американських президентів).

Досліджено явище стереотипізації з точки зору історичного розвитку наукової думки. Висвітлено структуру та функції політичних стереотипів. Увагу зосереджено на чинниках, що впливають на формування політичних стереотипів, серед яких провідну роль відіграють засоби масової інформації.

1.1. Політичні стереотипи у процесі комунікації

Як природні елементи людського пізнання, стереотипи виявляються в різних сферах життєдіяльності людей, однією з яких є політика. Вони зумовлюють активну участь в політичному житті або пасивне її сприйняття. Проте вони й самі залежать від політики, оскільки люди не тільки інтерпретують політичну сферу за допомогою сформованих стереотипів, а й під впливом змін, що відбуваються в житті суспільства, формують нові стереотипи, які, у свою чергу, починають впливати на політику [66: 7].

Останнім часом дослідники розглядають політичний стереотип¹ як невід'ємну частину процесу символізації. Основи такого підходу закладені у працях Г. Лассуелла [173], М. А. Каплана [160], І.В. Малишевої [64: 6]. Такі дослідники, як Р. Гарднер [152: 509-517], А. Едвардс [143: 566], С.М. Медведєва [66], О.М. Шерман [105: 8-44] зосереджують увагу на політико-психологічному феномені стереотипів. Домінуючими в наукових дослідженнях польських вчених, зокрема А. Шаффа та А. Боднара, є загальнотеоретичний та історичний підходи до вивчення стереотипів [212: 35; 121: 26]. Праці А. Шаффа присвячені проблемам гносеологічного аспекту процесу стереотипізації. А. Боднар відводить важливе місце стереотипам в системі політичної культури суспільства. Незважаючи на своє емоційне забарвлення, стереотипи більш-менш реально відображають дійсність. Загалом більшість сучасних польських вчених розглядають політичний стереотип як скорочене, спрощене і ціннісно забарвлене уявлення про дійсність, що існує в політичній свідомості.

Вивчення стереотипів є цікавим з точки зору політичного аналізу, передусім тому, що саме поняття стереотип передбачає певне уявлення, яке поділяють члени спільноти. Ще Ліппман започаткував традицію вивчати стереотипи як елементи суспільної думки. З часом їх досліджували як елементи міжгрупових упереджень, традицій, соціальних ідеологій. І в цьому контексті цікавими є не стільки індивідуальні, унікальні уявлення окремих людей, скільки ті уявлення, які з певних причин стають загальноприйнятними. Як зазначає Р.С. Гарднер, численні специфічні вияви стереотипів можна пояснити власне тим, що подібні уявлення підтримує соціум. Реагування на основі стереотипів відбувається автоматично, рідше пов'язане з особистими мотивами та ставленнями до об'єкта, ніж у випадку уявлень, в яких виявляється індивідуальність члена спільноти [152: 509].

Завдяки вивченню зв'язку стереотипізації і політичного символізму, дослідники вийшли на рівень характеристики генези політичних стереотипів. Це дало можливість виокремити із загальної маси стереотипів політичні стереотипи. З деяким запізненням теж саме відбулося у радянській науці, де стереотип розглядався частіше всього

¹ Стереотип політичний – упереджене уявлення про певну політичну партію, політичного діяча та різні расові, етнічні, професійні групи [79: 489].

безвідносно до сфери його функціонування. Тільки в 90-і роки з'являються перші дослідження, присвячені безпосередньо політичним стереотипам. У той час як в американській науці виокремлення політичних стереотипів у самостійний об'єкт вивчення почалося ще у сорокові роки минулого століття.

З узагальненням матеріалу теоретичного характеру і накопиченням даних емпіричних досліджень політичних стереотипів як певних утворень, формуються нові пріоритетні напрямки вивчення даної проблеми. Існує конструктивний підхід до таких утворень, як з точки зору їх негативних, так і позитивних властивостей. Як схема сприйняття політичних явищ стереотип не тотожний неправдивому образу цих явищ. Більшість авторів схиляється до думки, що політичний стереотип є складним утворенням, що містить як хибну, так і правдиву інформацію [64: 9].

Політичні стереотипи вважають важливим засобом досягнення успіху в політичній діяльності. Вони є явищем політичної свідомості або дії, що часто повторюється без змін, відтворюється в одній і тій же формі і характеризується шаблонністю, трафаретністю. В позитивному значенні політичні стереотипи можна вважати традиціями, без яких не може існувати жодна соціально-політична система, навіть найбільш динамічна. В негативному значенні політичні стереотипи позначають стійкі явища політики, що не відповідають дійсності, проте вважаються достовірними, ментально укоріненими [79: 489].

На нашу думку, політичний стереотип – це комплексне уявлення про суб'єкти політичного процесу, що вміщує моделі мислення та поведінки, є стійким за формою та змістом, має емоційне забарвлення та ідеологічне спрямування. Набір цих характеристик варіюється залежно від суспільної специфіки. Ці стереотипи не є пасивними, вони активно втручаються в життя людини, певною мірою впливаючи на його перебіг.

Слід зазначити, що людина не обов'язково засвоює певні моделі поведінки добровільно. Американський дослідник Ш. Берн виокремлює декілька типів засвоєння таких норм своєї поведінки: поступливість; схвалення; ідентифікація: в такому випадку людина ідентифікує себе з певними політичними діячами і, відповідно, повторює дії рольових моделей тільки тому, що хоче бути схожою на них [15: 41].

Свої стереотипи існують і серед політиків, які, відповідно до певних особливостей, перебувають під сильним впливом різних зовнішніх чинників, серед яких не останню роль відіграють ЗМІ. Серед політиків домінує стереотип сильного лідера. Г. Ласвелл зауважував, що за допомогою політичних стереотипів можна досягти значного зміцнення державної влади, ефективного впливу на маси [174:46].

Політичний стереотип є звичним стандартом політичного мислення та поведінки, універсальною, емоційно забарвленою політичною настановою. Типовими рисами політичного стереотипу є: 1) персоніфікація подій (причини тих чи інших явищ пов'язують з діяльністю конкретної особи або певної групи); 2) глибоке емоційне насичення під час сприйняття та інтерпретації подій (як правило, різко негативне або різко позитивне ставлення до чого-небудь або кого-небудь); 3) ірраціональність (звичайні факти, що суперечать стереотипові, не помічають); 4) стійкість (стереотип є стійким, тривалим, він є незмінним і здатним до самозбереження навіть у радикально мінливій ситуації). Зазвичай в політичних стереотипах узагальнено у спрощеній та деформованій формі досвід певної соціальної групи. У повсякденній свідомості стереотипи можуть замінити знання про політичні об'єкти, значно спрощуючи процес орієнтації, вироблення та прийняття рішень у складному та суперечливому світі. Політичні стереотипи містять в собі оцінний елемент, який репрезентований стереотипною настановою. Він завжди соціально детермінований, оскільки, відбиваючи системні цінності особистості, політичний стереотип завжди співвідноситься з груповими цінностями [76: 339].

До властивостей політичного стереотипу відносять оцінку, жорстку фіксацію, інтенсивну афективну конотацію – всі вони зумовлені виконанням регулятивної функції в соціальній системі. Політичному стереотипові притаманна відповідна персоніфікація, емоційний заряд, ірраціональність та стійкість. Він суттєво спрощує процес орієнтації людини, суб'єкта політики в політичному просторі. Цьому сприяє, насамперед, те, що формування політичних стереотипів відбувається, передусім, тоді, коли індивідуальний чи груповий політичний досвід з якихось причин є достатньо обмеженим [31: 72].

Створення політичного стереотипу має свою технологію. Інформаційна кампанія, спрямована на формування політичного стереотипу складається з 4-х етапів: 1)

підготовчого; 2) початкового; 3) формування стереотипу; 4) закріплення [20: 284]. Підготовчий етап слугує для чіткого формулювання завдань майбутньої інформаційної кампанії, аналізу політичної ситуації, які визначатимуть зміст характеристики стереотипу, вибору стратегії та плану тактичних заходів. Обирається об'єкт стереотипізації, визначається місце стереотипів у системі існуючих та прогноуються наслідки його впровадження. На початковому етапі відбувається ознайомлення аудиторії з об'єктом, тобто стереотип уводиться в інформаційний простір. Уведення відбувається через подію, що визначає емоційне забарвлення майбутнього стереотипу. Залежно від об'єкту, акцентується увага на тій чи іншій ознаці події: якщо об'єкт політик, то його подають максимально персоніфіковано, а якщо об'єкт партія, а стереотип негативний, то увагу зосереджують на драматизмі. Третій етап пов'язаний з формуванням і впровадженням стереотипу через ЗМІ [105: 67]. Мета завершального етапу інформаційної кампанії – етапу закріплення – полягає у збереженні стереотипу в свідомості аудиторії. Закріплення перетворюється на регулярне підкріплення, яке періодично активізує стереотип.

Будь-яка соціально-політична система створює набір певних стереотипів, дотримання яких є необхідною умовою для успішного її функціонування. Зазвичай вони існують і їх підтримують на трьох основних рівнях. По-перше, стереотипи індивідуальної політичної свідомості та поведінки, які підтримують стереотипи відповідних позитивних і негативних санкцій – наприклад, те, що вкладають у зміст поняття «законослухняний» (лояльний). По-друге, стереотипи групової політичної свідомості та поведінки – наприклад, традиції того чи іншого етносу, статuti політичних партій. По-третє, стереотипи політичної свідомості та поведінки членів суспільства (соціально-політичної системи) загалом [71: 86].

Постійне творення стереотипів є невід'ємною рисою політичного процесу, особливості якого визначені специфікою об'єктів стереотипізації, що не завжди доступні безпосередньому сприйняттю індивіда. Його сприйняття цих об'єктів визначається опосередковано, через інформацію щодо цих об'єктів, трансльовану через канали масової інформації [105: 37].

Як вважає російський дослідник Д. Ольшанський, соціально-політичні системи розрізняють за величиною стереотипізації свідомості та поведінки людей. Якщо в умовах тоталітарного суспільства набір стереотипів надзвичайно вузький, дотримання їх є суворо обов'язковим, а відхилення жорстко карають, то в демократичному суспільстві допускають значно більшу межу свободи. За цих умов відбувається своєрідна плюралізація стереотипів, за рахунок чого людина звільняється від необхідності одноманітного послуху. Тим самим, повністю не звільняючись від стереотипів, досягається звільнення творчих можливостей людського сприйняття мислення і, в кінцевому рахунку, всієї діяльності. Виявляючись в плюралізації форм політичного життя та діяльності, це, у свою чергу, посилює процес дестереотипізації соціально-політичної системи і сприяє її подальшому розвитку [71: 85].

Важливим є питання виявлення шляхів впливу політичних стереотипів на політичну свідомість і поведінку. Такий стан речей зумовлений тим, що політики відчують гостроту проблем, які існують в суспільстві. Зміна старих і формування нових соціальних, політичних цінностей, політичних стереотипів справляє суттєвий вплив на політичні процеси загалом не тільки всередині країни, а й на міжнародній арені.

Особливо активно стереотипи діють під час кризових станів. Зазвичай в умовах невизначеності чи кризи спрацьовує стереотип і люди приймають відповідне до стереотипу рішення. Цим користуються ЗМІ, що дає їм можливість контролювати потенційні реакції користувача, спрямовуючи його в потрібне русло (проте відбувається така дія поза контролем людської свідомості). Існує пояснення такому феномену, оскільки

- стереотип без опору проходить будь-які комунікативні мережі. Його створюють, маскують під ту форму, яка потім зможе подолати будь-які перепони;
- стереотип привабливий через те, що дає змогу індивідові не зважати на існуючі в кожного неувважність і недовіру;
- стереотипи зазвичай закріплюються у довготривалій пам'яті. У повсякденному вжитку ми не просто сприймаємо стереотипи, а реагуємо на них і

запам'ятовуємо. Вони особливо важливі у випадку щоденних повідомлень, коли читачам необхідно розбиратися у значному обсязі інформації;

- стереотипи – це схематичні та стандартні уявлення про політичне явище, що вирізняються стійкістю та емоційним забарвленням [102: 46];
- стереотипи виникають внаслідок взаємодії двох тенденцій людської свідомості: потягу до конкретизації, тобто наближення абстрактних сутностей до якихось конкретних образів, і тенденції до спрощення, зміст якої полягає у виокремленні деяких ознак як основних на позначення складних явищ. Наприклад, в ментальності американців закріпився стереотип про російську ворожість.

На даному етапі розвитку американського суспільства суспільні цінності, а, отже, й політичні, зазнають змін. Такий стан речей зумовлено низкою чинників.

По-перше, через ЗМІ політична сфера насичена цінностями і стереотипами, які викривляють та спотворюють політичні процеси.

По-друге, воєнна та економічна експансія спрямовані на формування у більшості американців, а відтак – і політиків, почуття вседозволеності, правильності, істинності вибраного політичного курсу. Свідченням є війна в Іраку, коли, незважаючи на значні втрати в живій силі та техніці, американські військові не тільки не залишили країну, а й продовжили воєнну експансію.

По-третє, політичні стереотипи є безсистемними та недостатньо ефективними в сенсі впливу на політичну свідомість і поведінку політиків, які виконують свої обов'язки в особливій сфері суспільних відносин. Розв'язання цієї проблеми також пов'язано з існуванням економічних, політичних та соціальних проблем у діяльності американських ЗМІ, що поширюють цінності, соціальні і політичні стереотипи, що є віддзеркаленням культурних традицій американського народу. Такий стан речей призводить до серйозних помилок або й конфліктів у такій складній сфері, як міжнародні відносини.

По-четверте, у сфері політики, зокрема міжнародних відносинах, відсутні дієві дослідження механізмів впливу стереотипів на політичну свідомість і поведінку політиків, державних діячів. Більшість вітчизняних і закордонних теоретичних

досліджень стереотипів здійснено в межах соціології, філософії, психології, що, у свою чергу, за різного підходу до предмету дослідження не дає змоги застосувати їх до аналізу політичних подій, політичного мислення та впливу на міжнародній арені.

По-п'яте, стереотипи невіддільні від життя американського суспільства, його розвитку.

По-шосте, зміни на міжнародній арені, формування нових потужних центрів економічного та політичного впливу, таких, як Євросоюз, зростання політичного напруження у зв'язку з посиленням тероризму, розвиток ядерних технологій в Ірані, Північній Кореї, Пакистані, Індії приводить до руйнування попередніх цінностей та уявлень про власну країну як єдиного центру, провідного світового гравця.

Російський дослідник А.П. Чудінов зазначає, що кожна нація схильна до завищеної самооцінки і недооцінки чужих груп, які переважно представлені в плані соціокультурних відмінностей, відхилень від домінуючих норм і цінностей, політичних традицій [102: 47].

Ми вважаємо, що, з одного боку, політичні стереотипи полегшують комунікацію, оскільки виступають орієнтирами для середнього американця, який не володіє необхідним запасом знань і вмінням швидко розібратися у багатьох фактах, подіях, ситуаціях. З іншого боку, політичні стереотипи занадто спрощують національний характер, наприклад, тих же самих американців. У стереотипних уявленнях відмінності між народами підсилюються та збільшуються, а подібності ігноруються та зменшуються.

Структурні особливості політичних стереотипів. Політичні стереотипи є достатньо структуровані. Вони мають якості та ознаки, що зумовлюють їхню тотожність та відмінність від інших компонентів масової свідомості.

Стереотип має досить складну внутрішню будову. Російська дослідниця О.Ю. Семендяєва застосувала прагматично-когнітивний підхід до вивчення стереотипів. Вона виокремлює два складові компоненти структури стереотипу: когнітивний образ, який забезпечує схильність суб'єкта до сприйняття масової інформації; інструментально-практичні настанови, які створюють контекст оцінювання та внутрішню готовність суб'єкта до наступних дій. У ситуаціях, коли інструментальний компонент починає

домінувати над когнітивним, тобто коли людина сприймає лише те, що вона хоче сприймати, істина стає розмитою, її неможливо відрізнити від брехні, переконання переростає в забобон, а люди перетворюються в маніпульований натовп [86: 164-165].

Традиційним є польовий підхід. Зокрема, в енциклопедичному словникові зазначено, що стереотип, як образ, має дворівневу структуру, в якій виокремлюються центр і периферія. У центрі образу – одна-дві найбільш помітні, яскраві ознаки, емоційно забарвлені, з якими прямо пов'язана периферія, властивості явища, витоки та наслідки події чи процесу [77: 320].

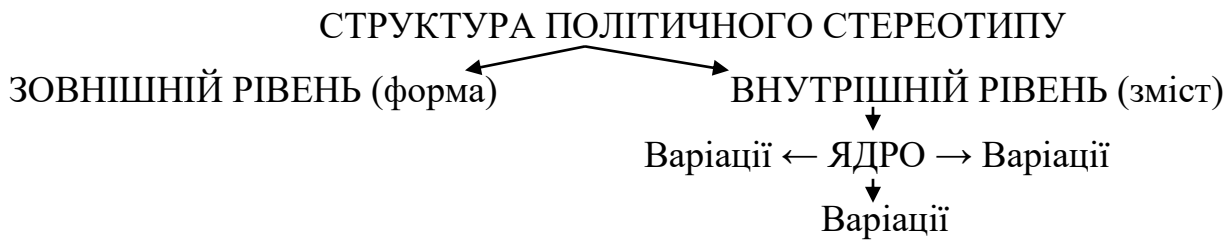
З точки зору внутрішньої будови стереотипи є складними інтегрованими утвореннями, єдностями двох основних елементів: знань (когнітивно-інформаційний компонент) та відносин (емоційно-чуттєвий та оцінний компоненти). Низка стереотипів містить в собі безпосередньо дієвий компонент у вигляді мотиваційного потягу до термінової, безпосередньо поведінкової реакції. Як правило, домінуючими в структурі є емоційно-чуттєвий та оцінний компоненти, що диктують певне ставлення до соціально-політичних явищ (наприклад, стереотип «дружнього народу» ніхто ніколи не переплутає зі стереотипом «диктатури», «імперії зла» – з «оплотом демократії»). Когнітивні компоненти стереотипів вирізняються тим, що інформація, на якій базуються стереотипи, співвідноситься не з відповідним об'єктом, а, головним чином, з іншими знаннями, наявність яких передбачають у людини, але які, у свою чергу, є хибними. Основу існування та поширення стереотипів становить дефіцит надійних, перевірених знань з відповідних сфер соціально-політичного життя [71: 84].

Докладніший підхід в російських дослідників І.В. Малишевої, О. Ваніної та Д.В. Ольшанського, згідно з яким стереотип має трикомпонентну структуру: 1) афективний рівень, що містить відчуття симпатії/антипатії стосовно реального чи символічного об'єкта; 2) когнітивний рівень, представлений в думці чи судженні стосовно даного об'єкта; 3) рівень поведінки, який втілюється у програмі дій щодо даного об'єкта [64: 16; 25:2; 71:84].

Зазначені підходи та розбіжності у трактуванні політичного стереотипу пов'язані з дискусією щодо його природи. Проте існують і спільні риси, серед яких виокремлюється

зовнішня та внутрішня будови, форма та зміст. На нашу думку, політичний стереотип має таку структуру (див. авторську таблицю 1).

Таблиця 1.

Ядром є основне поняття, зміст політичного стереотипу. Ядро є простим за змістом і близьке до архетипів, базових опозицій міфологічної свідомості, на кшталт: добро – зло, свій – чужий, життя – смерть тощо. Варіації – це конкретне втілення ядра, його вияв. Період «холодної війни» продукував значну кількість політичних стереотипів. США сприймали СРСР вороже. Ядром американського стереотипу про Радянський Союз було уявлення про комуністів. Змістовним ядром стереотипу було уявлення про те, що комуністи – зло, вони – чужі та ворожі. Варіаціями – твердження на зразок: комуністичний імперіалізм, комуністична агресія, комуністична імперія тощо.

Структурний підхід обстоюють А.В. Бабаєва та Д.Н. Узнадзе, які вважають, що основою стереотипу є настанова, під якою розуміють готовність суб'єкта реагувати певним чином на об'єкти дійсності чи інформацію про них [10: 11; 94]. Теорію настанови² докладно розробив радянський дослідник Д.Н. Узнадзе, на думку якого, на відміну від свідомого мотиву, настанова є невимушеною і не усвідомлюється самим суб'єктом, але власне вона визначає його ставлення до об'єкта і спосіб його сприйняття.

На думку Т. В. Євгенєвої, настанова може бути продуктом цілеспрямованої комунікації, особливо тих видів ЗМІ, що передбачають високий ступінь співпереживання з подіями, що відбуваються. Більшість настанов людина отримує в готовому вигляді із соціального досвіду та культури [37: 24-25].

Соціальна настанова надає політичному стереотипові зміст і визначає його інтенсивність, ступінь його емоційної насиченості. Спочатку постулюється та

² «Настанова є цілісним динамічним станом суб'єкта, який зумовлено двома факторами: потребою суб'єкта і відповідною ситуацією» [94: 36]. В системі настанов, непомітно для самої людини, акумулюється її попередній життєвий досвід, настрої її соціального середовища.

закріплюється настанова, а вже потім вона трансформується в стійке переконання, тобто стереотип. Схематично такий процес має такий вигляд: настанова → стереотип. Оскільки стереотип виступає як вияв групової свідомості, який, у свою чергу, корегується, то соціальні настанови безпосередньо впливають на сприйняття і оцінку реальності.

Порівнюючи настанови зі стереотипом, слід зазначити, що він має складнішу структуру. Процес стереотипізації передбачає формування образу. Однак, формування у свідомості образу містить елемент стереотипізації, тобто спрощення, та виокремлення важливих і витіснення неважливих сторін і характеристик.

Таким чином, політичні стереотипи є найбільш віддаленими від емпіричного досвіду, а, отже, найбільш стійкими. Вони полегшують комунікацію, оскільки допомагають швидко розібратися в тій чи іншій ситуації.

1.2. Президентська промова як чинник політики

Політичний дискурс як об'єкт політологічного аналізу. Одним із найбільш емоційно насичених різновидів масово-інформаційного дискурсу, який створюють сучасні ЗМІ, є політичний дискурс³.

Останнім часом політичний дискурс став об'єктом підвищеної зацікавленості в широких наукових колах. За оцінкою А.М. Баранова, інтерес до політичного дискурсу ґрунтується на трьох чинниках: 1) внутрішніх закономірностях розвитку політичної теорії; 2) потребі політичної науки в методах аналізу політичних текстів і текстів ЗМІ для моніторингу різних тенденцій в суспільній свідомості; 3) соціальному замовленні, пов'язаному зі спробами позбавити політичну комунікацію маніпуляцій суспільною свідомістю [12: 245].

Явище політичного дискурсу активно вивчається в різних науках: політології, соціології та психології, однак, на жаль, відсутня узгоджена точка зору на даний феномен. Тим паче, з огляду на події, що відбуваються в політичному просторі, в якому

³ Політичний дискурс – це втілена у мові політична воля, обговорення та обґрунтування будь-яких тем, які мають значення для громадян; це характеристика мовної комунікації в демократичному суспільстві. Політичний дискурс – це дискурс політиків. Він формується в контексті функціонування політичних інститутів (засідання уряду, сесія парламенту, з'їзд партії) і є політичним, якщо супроводжує політичний акт у відповідній інституційній атмосфері [87: 202].

діє система механізмів та технологій політичного спілкування, які здійснюють вплив на політичну реальність країни.

Основи теорії політичного дискурсу були закладені представниками кембриджської та оксфордської філософських шкіл у 50-ті рр. XX ст., які здійснили ґрунтовний аналіз суспільної думки. Серед класичних з даної проблематики можна назвати праці Т.А. Ван Дейка [24], Р. Барта [13], Ю. Хабермаса [97; 98; 99], а також дослідження російських авторів М.В. Ільїна [48; 49], Є. І. Шейгала [104], О. М. Баранова [12].

Одним із перших, хто вжив «дискурс» як самостійний термін, був американський дослідник З. Харріс, який у 1952 р. опублікував статтю «Аналіз дискурсу», присвячену дослідженню мови реклами. Приблизно у цей же час поняття дискурсу застосував і Ю. Хабермас. Під дискурсом він розумів комунікацію особливого виду, специфічний діалог, мета якого – неупереджений аналіз реальності, позбавлений суб'єктивізму дослідника. Учасники мовної комунікації (дискурсу) аналізують реальність, відмовляючись від існуючих у свідомості і закріплених у мові стереотипів. Тут під дискурсом розуміється, скоріше, спосіб одержання істинного наукового знання. У такій інтерпретації дискурс виступає як інструмент пізнання реальності [97: 28].

В сучасній науковій парадигмі дискурс трактують як складну єдність мовної форми, значення та дії, що відповідає поняттю комунікативна подія [24: 46]. Дискурс не обмежується межами тексту, а охоплює соціальний контекст комунікації, який характеризує її учасників, процеси продукування та сприйняття тексту з урахуванням фонових знань. Політичний дискурс передбачає наявність у свідомості мовця та слухача компонентів, що впливають на формування та сприйняття мови. До цих компонентів відносяться політичні погляди, політична ситуація, якої стосується даний текст.

Дослідженням політичних текстів як частини політичного дискурсу предметно займається Т.В. Юдіна [113], яка вивчає промови політичних діячів, систему аргументації. Одним з найбільш авторитетних фахівців у галузі психолінгвістичного аналізу політичних текстів вважається британський дослідник Д. Вінтер [235].

Науковці використовують загалом два підходи для дефініції політичного дискурсу: ширший та вужчий. У широкому значенні під політичним дискурсом розуміються будь-

які мовні утворення, суб'єкт, адресат чи зміст яких відноситься до сфери політики [104: 23]. Російський дослідник Н.А. Герасименко вважає, що політичний дискурс – «це сума мовних утворень у паралінгвістичному контексті – контексті політичної діяльності, політичних поглядів та переконань» [30: 22]. За такого підходу дослідження політичного дискурсу передбачає аналіз всіх семіотичних систем, а мовним матеріалом слугують заяви політиків, політичних оглядачів та аналітиків, публікації у ЗМІ, а також матеріали спеціалізованих видань, що стосуються різних аспектів політики.

У вузькому значенні – політичний дискурс не виходить за межі власне сфери політики, тобто виявами політичного дискурсу є урядові обговорення, парламентські дебати і промови політиків. Один з прихильників такого трактування, голландський лінгвіст Т.А. ван Дейк, зазначає, що політичний дискурс формується в контексті функціонування політичних інститутів: засідання уряду, сесії парламенту, з'їзду партії. Таким чином, дискурс є політичним, коли він супроводжує політичний акт у відповідній інституційній обстановці [24: 45].

На думку згадуваної М.В. Гаврилової і австрійської дослідниці Р. Водак, специфікою політичного дискурсу є те, що він «перебуває ніби між двома полюсами – функціонально зумовлений мовою певної групи з властивою їй ідеологією» і тому «повинен виконувати подвійні функції, зокрема бути доступним і для розуміння, відповідно до завдань пропаганди, і орієнтованим на певну групу» [29: 129; 27: 24;]. Водночас політичний дискурс є різновидом ідеологічного дискурсу.

Однією з найважливіших функцій політичного дискурсу є функція переконання. Для політичного тексту мовний вплив є основною метою комунікації, а прагматика політичного дискурсу зумовлює наявність оцінних значень. З огляду на це, його можна впевнено віднести до оцінних дискурсів, тобто таких, в яких основними прагматичними структурно творчими чинниками є аксіологічні стратегії. Політичні оцінки тих чи інших явищ, подій з часом змінюються, а факторами, що зумовлюють ці зміни, є суспільні потрясіння, ідеологічні трансформації, зміни державного устрою тощо.

Структурними компонентами будь-якого політичного дискурсу є часткові ідеологічні твердження (ідеологеми), абстрактні, але виразно визначені теми і сценарії [2:

351]. Загалом під ідеологемами розуміються найбільш «природні» елементи базового рівня організації систем переконань, які найлегше актуалізуються у пам'яті та найшвидше піддаються когнітивній переробці. Серед них: *взаємний антагонізм, прихильність, співпраця, панування, конфлікт, перемога, відчуження, революція, метаморфоза, відступництво, путч, порятунок* та ін.

У даній праці ми розглядаємо політичний дискурс у вузькому розумінні цього терміну в поєднанні з поняттям політичної комунікації та зосереджуємо свою увагу на політичних промовах американських президентів.

Політична промова. Політична промова⁴ є одним із ключових механізмів передачі інформації та впливу на аудиторію, а також найпотужнішим інструментом інформування та переконання великої групи людей. Тексти політичних промов мають чітку структуру, смислове навантаження та мету. Саме публічні виступи допомагають політичним лідерам заявити про себе, а відтак, можливо, здобути перемогу на виборах, саме вони є основною частиною іміджу політика. «Публічні виступи є ефективним засобом визнання і демонстрації лідерства в будь-якій компанії чи професії» – зазначають американські аналітики з PR М. Аронсон та Д. Спетнер. На їхнє переконання, дохідливі промови не просто надихають і запам'ятовуються, вони легкі для розуміння [7: 14].

Політичні промови містять факти і думки, що є додатковим аргументом для переконання адресата і які, в кінцевому рахунку, впливають на його політичну позицію. Вони представляють та відображають соціально-політичну реальність і безпосередньо стосуються подій і діючих суб'єктів цієї реальності [12: 15].

Політичні промови є предметом досліджень науковців різних дисциплін, зокрема соціології [17; 95], риторики [65; 88], теорії комунікації [81; 82], політології [1; 8; 11; 42; 103], психолінгвістики [41], політичної лінгвістики [102] тощо.

Українська дослідниця Л.І. Мацько класифікує політичні промови залежно від обставин і цілей:

⁴ Політична промова як вияв політичного дискурсу – це публічний виступ, який є ефективним засобом для одержання визнання та демонстрації лідерства [7:14].

- інавгураційні (наприклад, американські президенти виголошують промови з нагоди обрання) ;
- урочисті (промова Тоні Блера з нагоди вручення йому золотої медалі Конгресу США від 18 липня 2003 р.) ;
- агітаційні (промова Дж. Керрі, виголошена на з'їзді демократичної партії США від 29 липня 2004 р. у Бостоні як частина агітаційної президентської кампанії) [65: 29].

Американський дослідник М. Непп поділяє політичні промови на піджанри з точки зору функціональності та просторового спрямування:

- промови внутрішньої політичної комунікації;
- промови зовнішньої політичної комунікації;
- промови міжнаціональної політичної комунікації [69: 39].

Ми розглядаємо політичну промову як форму публічної промови, процес комунікації і як один з видів соціальної дії. Оскільки політична промова реалізується як дія, за якою стоять досить широкі групи суспільства (партії, рухи, організації), то передбачається і високий ступінь її суспільного впливу.

Діючи в полі визначеної формальності, політична промова набуває яскраво вираженої функціональності і зорієнтована на прагматично обґрунтовану презентацію очікуваних змістово-понятійних структур. Загалом основний зміст політичних промов полягає в тому, щоб сформулювати цілі, цінності і суспільно-політичну стратегію однієї політичної групи щодо виборців, а також щодо своїх політичних опонентів.

Політична промова як мовна дія значною мірою виявляється в системі аргументації, яку використовує політичний діяч. Аргументація мовної дії залежить від політичної дії і виконує особливу функцію. За своєю суттю ускладненість аргументаційної системи прямо пропорційна складності механізмів суспільної взаємодії [112: 175].

Варто зазначити, що ефективність публічного виступу зростає за умови зрозумілості і доступності його змісту для цільової аудиторії. Наприклад, лексико-семантичний рівень текстів політичних промов екс-президента США Рональда Рейгана представлено загальноповсякденною лексикою, що є основою будь-якого тексту промови, і політичною

лексикою, що відображає ідеологію певного класу, вводить в ужиток набір ідей, політичних суджень і роздумів, систему символів, ідеологічних настанов і цінностей.

Промови безпосередньо впливають на аудиторію завдяки оцінно-емоційному потенціалові, стислості, простоті, влучності й точності. Дискурс президента Р. Рейгана вважається найбільш ціннісно-орієнтованим. Під час президентських кампаній він звертався до понять, що позначають загальнолюдські цінності (*сім'я, робота, мир, свобода*), а також суто американські цінності (*патріотизм, релігійність*), представлені лексемами позитивного забарвлення: «*мир – найвища цінність*», «*сонце свободи*».

Таким чином, мова сама по собі вже є політичною дією, здатною завдяки своїм формальним характеристикам здійснювати могутній вплив на аудиторію. Знання закономірностей і принципів цієї дії може значно підвищити ефективність практичної політики.

Отже, політична промова є частиною політичного дискурсу, особливим різновидом політичного акту комунікації, що відбувається у відповідній інституційній обстановці. Слід зауважити, що основною функцією політичної промови є мовний вплив на свідомість електорату, що полягає у бажанні політичного діяча залучитися підтримкою якомога ширших верств населення і популяризувати політичні погляди у суспільстві.

1.3. Проблема стереотипів у західній науковій думці

В історії вивчення стереотипів, що нараховує більше 80-ти років, їх вичерпної класифікації на даний час не існує. Часткову періодизацію, що відповідає домінуванню парадигм в політичній психології, наведено у праці Дж. Л. Саллівана, У.М. Рана та Т. Дж. Рудолфа [223: 25]. У даному випадку йдеться про те, що еволюція підходів до політичних стереотипів відображає зміну поглядів наукової спільноти на політичну поведінку загалом.

Ми виявили п'ять періодів в історії вивчення стереотипів: біхевіористський, соціально-психологічний, структурний, когнітивний і дискурсивний.

Соціально-психологічний підхід до вивчення стереотипів. Поняття *стереотипу* було уведено в обіг соціологом У. Ліпманом ще в 1922 році. Американський вчений

вивчав те, яким чином факти можуть бути викривлені та затемнені у пропагандистській діяльності, і дійшов висновку, що ці явища притаманні діяльності людського розуму.

Концепція У. Ліппмана полягає в тому, що стереотипи допомагають людині, в першу чергу, орієнтуватися в масиві соціальної інформації, економлять її зусилля під час сприйняття складних соціальних об'єктів, фіксують і захищають її цінності. Він пояснював функціонування стереотипів через аналіз соціальних аспектів діяльності людей, розглядаючи ті фактори, що викликають їхню появу та детермінують їхнє функціонування. У своїй праці соціолог виокремив дві важливі причини, що здійснюють вплив на формування стереотипів: 1) використання принципу економії зусиль, який втілюється у відмові реагувати кожного разу по-новому на нові факти і явища життя; 2) захист існуючих групових цінностей [176: 72]. Стереотипізація, на його думку, є основою пропаганди, а стереотипи є захисним засобом, який виправдовує позицію тієї чи іншої особистості, обмеженість якої виключає об'єктивне, збалансоване, розумне пояснення. Вони є стійкими, незмінними ідеями, нечутливими до змін реальності, проекцією на світ власних цінностей. Вони є узагальнюючими, перебільшеними образами, що не піддаються варіативності.

Водночас слід також підкреслити, що У. Ліппман у своїй концепції скоріше позитивно оцінює роль стереотипів у повсякденному житті, оскільки лише сильне спрощення дає змогу людині розподіляти свою увагу на декілька тем. Вчений називає ще одну причину, за якою люди дотримуються стереотипів: останні, на його думку, є зв'язними ланками традиції і обстоюють тим самим їхню роль в суспільстві. Не дивно, що будь-яка спроба змінити стереотип сприймається як атака на фундаментальні основи Всесвіту. Таким чином, стереотипи – опора традицій. Стереотип є спрощеною моделлю, що допомагає досягнути сутність світу, точніше, пристосовуватися до нього, як простий, але легко охоплюваний образ суспільних процесів, політичних подій. Стереотипи є неточними і мають емоційно-оцінний характер. Сам У. Ліппман стверджував, що вони не є заміником індивідуального розуміння і сприйняття навколишнього світу. Стереотипізовані форми отримують як концентровані сентенції зі збірки моральних норм, соціальної філософії і політичної агітації. Все це за допомогою пропаганди

подається свідомості індивіда, яка позбавлена самостійності і творчого потенціалу [176: 55]. По суті справи, У. Ліппман запропонував розглядати зміст політичної практики як потік ідеологічних фікцій, спрямованих на створення хибних уявлень про реальність. Він надав стереотипам універсального значення, оскільки саме в цих ірраціональних утвореннях він знайшов ключ до трактування суспільної свідомості, її змісту і форм існування. Політичне маніпулювання, таким чином, поставало як наслідок певних соціально-психологічних закономірностей, що визначають функціонування масової свідомості.

У. Ліппман був чи не першим дослідником, який обґрунтував, що повідомлення ніби проходять повз свідомість людини, провокуючи потік стереотипів. Тому політична практика сприймалась як класифікація «хибних картинок», формуючих в кінцевому рахунку суспільну думку. Проте такий підхід є хибним, на нашу думку, оскільки не враховано факт впливу пропагандистів, ідеологів та політтехнологів, які свідомо та цілеспрямовано впливають на процес формування стереотипів.

Соціальне дослідження стереотипів здійснили американські дослідники Д. Катц і К. Брейлі після публікації книги У. Ліппмана. Мета їхнього дослідження полягала в тому, щоб дослідити зв'язок між стереотипами та упередженнями⁵. Науковці дійшли згоди, що стереотипи є суспільним уявленням, а упередження та стереотипи нерозривно пов'язані. Вони вважають, що стереотипи забезпечують інформацію про групи, слугуючи базою для упередженої емоційної реакції. Д. Катц і К. Брейлі проаналізували, яким чином процеси стереотипізації призводять до расової упередженості [161: 183]. Подальші дослідження в цьому напрямкові були спрямовані на те, щоб виробити ефективний підхід до вивчення фундаментальних основ природи стереотипів.

Всебічні дослідження цього явища відбивали різні підходи до природи стереотипу. Так, британський філософ С.А. Мейс [178] стверджував, що в них поєднуються когнітивні та емоційні фактори, які розкривають і спотворюють правду. На разі дослідник залишив поза увагою ригідність та стійкість стереотипів.

⁵ Упередження – невинуваті негативні реакції на представників інших груп [162:89].

Американський дослідник М.А. Мінес зосередив увагу на ролі та впливу міжнародних конфліктів на формування та зміни стереотипів [183]. Його співвітчизник В. Буханан, вивчаючи сутність стереотипів, дійшов висновку, що вони гнучкіші, ніж про них думають [126: 526]. Такий висновок ґрунтувався на дослідженні стереотипів американців про росіян. Отримані результати засвідчили, що стереотипи про росіян змінилися суттєво між 1942 і 1948 рр. в контексті погіршення повоєнних відносин. У 1948 році американці сприймали росіян як менш сміливих і працьовитих та більш жорстоких, підступних і самозакоханих.

Американські аналітики Ф. Лавіолетт, К. Сільверт (1951) і М. Шеріф стверджували, що стереотипи є відбитком міжгрупових і внутрішньо групових відносин і що вони є скоріше продуктом соціальних відмінностей [175: 259-260; 213; 214].

Американський вчений Л. Даєб розкрив інший аспект стереотипізації, зокрема чутливість стереотипів до специфіки контексту їхнього формування [138; 139]. Так, у його дослідженні різних груп американців він описував їх більш позитивно в тому випадку, коли вони йшли зразу після росіян і навпаки, американців оцінювали більш негативно, якщо вони йшли після німців. Таким чином, Даєб з'ясував, що зміст стереотипу відрізняється суттєво залежно від кількості і типів груп, яким приписували певні риси. У світлі цих досліджень стає зрозумілим той факт, що стереотипізація є процесом, який передбачає порівняння.

Розглядаючи стереотипізацію з точки зору соціально-психологічного підходу, Є. Ноель-Нойман вважає, що причиною появи стереотипів є поведінка, близька до конформізму, що обумовлює потребу людини змінювати свій політичний дискурс через страх викликати невдоволення в оточуючих. Німецька дослідниця переконана, що страх ізоляції спонукає людей до дій у подібних ситуаціях [188: 140].

А загалом ставлення до стереотипу в зарубіжній літературі характеризується тим, що він сприймається як неминуче, але негативне явище суспільної свідомості. На разі зауважимо, що вивчення стосувалося більше психологічних аспектів стереотипізації, ніж їхнього впливу на політичні процеси.

Структурна теорія Г. Оллпорта. У 1950-70-х роках набуває популярності теорія Г. Оллпорта, який робить спроби структурувати стереотипи. Аналізуючи процеси, пов'язані з утворенням стереотипів, він розрізняє категорію⁶, настанову⁷ та власне стереотип.

З точки зору емоційно-оцінного підходу, стереотип – це гіпертрофоване уявлення, пов'язане з категорією, що виправдовує симпатію чи антипатію до групи, а також вибірково просіює реальність з метою спрощення сприйняття та мислення [115: 352].

Перетворення категорії в стереотип відбувається завдяки дії настанови, що виражає позитивне чи негативне ставлення до об'єкта. Так, фраза «політик – це хитрун» відображає стереотип, тобто це є образом, інформацією про політичний об'єкт. А твердження «я терпіти не можу політиків» виражає настанову, тобто свідчить про емоційне ставлення до них і їхню оцінку. Звісно, що соціальні настанови та стереотипи не існують ізольовано, вони є ланками одного когнітивного процесу. На думку Оллпорта, єдине, що не змінюється в потоці суперечливої інформації, – це симпатія та антипатія, які об'єкт виражає щодо іншої групи. До того ж, формування таких упереджених настанов не пов'язано з властивостями об'єкта, які спостерігаємо. У своїй теорії Оллпорт застосував концепцію фрустрації-агресії для пояснення утворення стереотипів [115: 360-390]. Перебуваючи в стані фрустрації, людина переносить свою агресію на побічний об'єкт, який не пов'язаний прямо з причинами появи фрустрації. Зазвичай таким об'єктом стає той, хто сприймається слабшим, або той, проти кого агресія допускається і навіть заохочується суспільними нормами. Відповідно, дія стереотипів може бути описана наступним чином: завдяки вибірковості сприйнята інформація про об'єкт просіюється, частково ігнорується, частково гіпертрофується так, що отриманий внаслідок цього процесу образ задовольняє агресивний настрій індивіда. А об'єкт стереотипу виконує функцію винуватця.

Загалом слід визнати, що теорія Оллпорта пояснює окремий випадок появи стереотипів, проте не є універсальною.

⁶ Згідно з теорією Г. Оллпорта, категорія – це нейтральне уявлення про соціальний об'єкт, що фіксує його приналежність до певного класу об'єктів [115: 352].

⁷ Термін «настанова» позначає схильність людини позитивно чи негативно сприймати, оцінювати та реагувати на об'єкт і виникає в неї під час сприйняття інформації, навчання [137: 117].

Теорія дисонансу Л. Фестінгера. Частково появу стереотипів пояснює теорія Л. Фестінгера, згідно з якою у свідомості людини виникає дисонанс стосовно якогось питання. Для того, щоб зменшити дискомфорт, людина вибирає відповідну стратегію:

- змінює власну поведінку, внаслідок чого змінюються її погляди;
- не бажаючи змінюватися сама, людина намагається змінити навколишній світ, шукаючи тих, хто буде її підтримувати;
- намагаючись зменшити дисонанс, людина додає нові елементи до існуючих знань [96: 47].

Проте процес стереотипізації є набагато складнішим, ніж просто вибір стратегій, тому з часом теорія дисонансу втратила свою значущість.

Теорія когнітивного підходу до політичних стереотипів. Інтерес до явища стереотипізації почав зростати з моменту виходу в світ статті британського дослідника Г. Теджфела «Когнітивні аспекти упередження» [224: 79-97], який акцентував увагу на адаптативно-когнітивному функціонуванні людини під час формування упередження. За його спостереженнями, міжгрупові процеси є основою суспільних змін.

Результати його досліджень змусили науковців переосмислити явище стереотипізації. Г. Теджфел зумів сформулювати нове уявлення про стереотипи, як про продукт нормальних когнітивних процесів, притаманних усім людям, хоча він і дотримувався думки про те, що стереотипи є недосконалими уявленнями, жорсткими за своєю природою, в яких відсутні будь-які індивідуальні особливості. Його наукові розробки мали суттєві наслідки для розвитку соціології. По-перше, змінився напрямок наукових досліджень стереотипів, акцент змістився з аналізу змісту стереотипу на вивчення процесу стереотипізації. По-друге, стереотипи більше не сприймалися як патологічні явища, а як наслідок нормальних когнітивних процесів.

На думку британської дослідниці П. Дж. Оукіз, інерція мислення і поведінки також є причиною появи та існування стереотипів, які є наслідком звичних операцій когнітивних процесів [189: 73]. Стереотипізація є процесом приписування людям характеристик на основі їхньої групової приналежності. Уявлення, сприйняття особистості, формується на основі того, що люди ідентифікують інших людей як членів відповідної групи. Ставлення

до інших людей і почуття залежать від тієї соціальної групи, до якої вони належать. Хочемо того чи ні, але ми зазвичай оперуємо віруваннями в ту чи іншу соціальну групу і ці вірування впливають на наше спілкування з людьми, яких ми сприймаємо як членів групи. Це – необхідний процес ідентифікації тієї чи іншої людини, хоча він призводить до хибного трактування людської поведінки та характерних рис.

Зазначене твердження має дві особливості. По-перше, сприймаючи ту чи іншу людину як члена якоїсь групи, ми тим самим ототожнюємо її з певними людьми (членами тієї самої групи) і вирізняємо з-поміж інших, сприймаючи її інакше, ніж він або вона є. По-друге, сприйняття, що базується на груповій приналежності, вміщує дискримінаційні цінності – ми маємо схильність вірити, що групи, до яких ми належимо, кращі, ніж ті, до яких ми не належимо. За такого підходу, стереотипізація – це процес спрощення сприйняття дійсності, який дає змогу впливати на навколишню дійсність і в гірших своїх виявах є патологічним засобом для упередження і негативного ставлення [189: 2].

За останні двадцять років у дослідженнях стереотипів домінує когнітивний аналіз, який критикують соціологи К. Гофман і Н. Херст. Вони підкреслюють, що небажання досліджувати питання зв'язку між стереотипізацією і реальністю є спробою уникнути розгляду змісту стереотипізації. Стереотипи належать до класу явищ, що загалом мають репрезентувати навколишню дійсність, навіть якщо вони можуть дати спрощений варіант такої реальності [156: 197].

Проте існує альтернативна думка щодо стереотипів. Так, американський дослідник Дж. Лакофф вважає, що стереотипи є усвідомленими і вони змінюються з часом, хоча вони не є точними. Типовим сучасним американським стереотипом можна вважати уявлення про політика, який є егоїстичним і нечесним [169: 143].

Теорія категоризації Г. Теджфела. Іншу теорію про стереотип як елемент категоризації висунув згадуваний британський дослідник Г. Теджфел. Категоризація – це спосіб впорядкування навколишньої дійсності [227: 113-140]. Теорія категоризації Г. Теджфела підкреслює значення однієї з властивостей стереотипу. Реципієнт під впливом образів інтерпретує інформацію. З одного боку, стереотипи сприяють економії часу,

прискорюючи процеси обробки інформації, а з іншого – сприяють ідентифікації, оскільки впливають на механізми ототожнення об'єктів.

Теорія Г. Теджфела ґрунтується на таких основних положеннях:

- соціальне середовище впливає на формування та зміну стереотипів разом із культурою;
- частково формування стереотипів є наслідком конфлікту за оволодіння природними та моральними (статусу і престижу) ресурсами тощо;
- самосприйняття та самооцінка людини залежать від приналежності до тієї чи іншої соціальної групи. Зниження чи підвищення статусу соціальної групи спричиняє вплив на самооцінку всіх її членів. Таким чином, позитивні стереотипи своєї та негативні стереотипи чужих груп підтримують почуття самозадоволення людини.

Позицію Г. Теджфела поділяє російська дослідниця С.М. Медведева, яка припускає, що стереотипи не є ізольованими об'єктами, а утворюють своєрідну систему, в якій більш загальні стереотипи підпорядковують собі більш часткові [66: 92]. Отже, вона пояснює стійкість стереотипів особливостями організації самої системи. Наприклад, у випадках, коли інформація суперечить якомусь політичному переконанню, слабо пов'язаному з іншими поглядами, то людина може легко змінити свою точку зору. І навпаки, переконання можуть бути надзвичайно стійкими, якщо для їхньої зміни потрібно переглянути значну кількість поглядів і особливо, якщо серед цих поглядів є такі, що стосуються нашої самооцінки.

Теорія дискурсивного підходу до політичних стереотипів. Серед дослідників дискурсивного підходу слід зазначити Дж. Потера і М. Ветерелл [197: 25], М. Білліха [120], Д. Велтмана [232: 367-383], Т.А. Ван Дейка [24: 111-160], Р. Водак [27], В. Гемсона та Х. Герцога [151: 241], Н. Фееркло [145: 133-169], Г. Креса, Р. Фоулера, Р. Хоуджа, Т. Трю [167] тощо. Дискурсивний підхід до трактування стереотипів не єдина теорія, це - сукупність досліджень, орієнтованих на вивчення різних дискурсивних ситуацій або їхніх елементів, наприклад промов політичних лідерів чи публічних дискусій на злободенні політичні теми. Вибір методів аналізу залежить від мети та дискурсивної ситуації.

Британські вчені Дж. Потер і М. Ветерелл [197: 25] стверджують, що політичний дискурс є дією і символічним вираженням. Як суб'єкт ідеологічного спрямування дискурс описує та інтерпретує світ, визначає існуючий світ, моральний кодекс (добро та зло) і найбільшою мірою епістеміологічний порядок (можливе і неможливе). Він впливає на формування реальності та досвіду конкретним чином і шляхом використання стереотипів. Щоб називатися «борцем за свободу», слід здійснювати конкретні кроки, витратити кошти та відстоювати політичні погляди, що будуть абсолютно протилежними терористичній діяльності.

Іншої думки про дискурс британський психолог М. Білліг, який вважає, що політики успішно постулюють певні ідеї через дискурс за умови, що вони надають йому ідеологічного забарвлення [119: 14]. Ідеологи, поширюючи погляди тієї чи іншої політичної сили, добирають певні елементи, ідеологеми, на кшталт свобода, демократія, тиранія, а потім імплікують їх в існуючу картину світу. Таким чином відбувається формування стереотипів. Ідеологія пояснює існуючий лад, залежно від status quo пропонує бачення того, що могло б змінити існуючий порядок, що слід зробити і що спонукає до змін.

Для вивчення політичних стереотипів цікава структурна модель дискурсу, запропонована Ван Дейком. Його модель демонструє високий ступінь стандартизації, що є в основі розуміння та відтворення дискурсів і має свій відбиток в структурі самих текстів. ЗМІ відтворюють тексти відповідно до певних культурних норм та стереотипів, а людина сприймає і переробляє їх завдяки тому, що ті ж загальноприйняті норми визначають її мислення та розуміння. Стереотипи існують на всіх рівнях тексту зважаючи на те, що сам текст не містить вичерпної інформації про подію. Він апелює до вже наявних в індивіда знань, апелює до існуючих уявлень і, відповідно, може бути зрозумілим лише завдяки сформованим стереотипам. Аналіз тексту дає змогу виявити існуюче в ньому ідеологічне посилення [24: 125].

Радикальний підхід до ідеологічності самої мови використали у своєму дослідженні «Мова як ідеологія» Г. Крес, Р. Фоулер, Р. Хоудж, Т. Трю. Вони визначають мову як медіатора суспільної свідомості, як форму, в якій свідомість втілюється [167: 6]. Існує

тісний зв'язок між ідеологією та стереотипами, оскільки в ідеології відображено масові стереотипи.

Західні дослідники стереотипів акцентують увагу на структурних, когнітивних і соціальних особливостях досліджуваного явища, залишаючи осторонь ключове питання ролі стереотипів у формуванні політики.

1.4. Стереотипи у вимірах пострадянської політології

Існують різні підходи до трактування стереотипу і, залежно від позиції автора, розглядаються відповідні аспекти цього явища. У радянській науковій літературі концепція У. Ліппмана набула докладного висвітлення. За часів СРСР дослідження проблеми стереотипів пов'язано з іменами І.С. Кона [57; 58], П.Н. Шихірева [106], В. Л. Артемова [9], О.О. Бодальова, В.М. Куніциної, В.М. Панфьорова [16], В.А. Ядова [108; 110], О.В. Каштана [52] та інших. У їхніх працях найчастіше спостерігається визначення стереотипу як образу, достатньо примітивного чи емоційно забарвленого уявлення про дійсність, що неадекватно відбиває об'єктивні процеси.

Радянський дослідник І.С. Кон розумів під стереотипом упереджену думку про властивості людей і явищ, що не ґрунтувалася на безпосередній оцінці кожного явища, а була виведена зі стандартизованих суджень і очікувань [57: 188].

Інший радянський соціолог, П. Шихірев, аналізуючи підходи до визначення стереотипу, дійшов висновку, що єдиною його ознакою є інтенсивність емоційного тла, який супроводжує появу і дію стереотипу. З одного боку, емоційну енергетику стереотипу він розглядає як вияв особистісних глибинно-психологічних процесів і, відповідно, стійкість стереотипу пояснює константністю цих процесів. З іншого боку, навпаки, емоційний заряд стереотипу пояснює фактом його стійкості, фіксації ззовні. Згідно з першою точкою зору, індивід наполегливо зберігає стереотип тому, що той виражає і захищає його особисті інтереси; згідно з другою – тому, що стереотип виражає і захищає інтерес соціальної спільноти, яка визначає його поведінку [106: 172-173].

Радянські дослідники В.Л. Артемов і В.О. Ядов підкреслювали позитивну роль стереотипів, на разі зазначаючи, що стереотипи є обмеженими, проте важливими,

оскільки людина не може жити без них: вони формують в неї відчуття безпеки у цьому небезпечному світі [9: 93; 109: 47-58].

Джерелом формування соціальних стереотипів, на думку російських соціологів О.О. Бодальова, В.М. Куніциної та В.М. Панфьорова, є як особистий досвід людини, так і вироблені суспільством норми [16: 152]. Вони вважають, що соціальні групи, нація або професійна група виробляють стереотипи, стійкі пояснення певних фактів. Стереотипізація є необхідним і корисним інструментом соціального пізнання світу, що дає змогу швидко і надійно категоризувати, спрощувати соціальне оточення людини, робити його зрозумілим, а, отже, прогнозованим. Таким чином, селекція, обмеження, категоризація значної маси соціальної інформації, яку сприймає людина щохвилини, – основа стереотипізації. Оцінна поляризація на користь своєї групи, що дає людині відчуття причетності і захищеності, – мотиваційна основа цього механізму.

Власне стереотипи значною мірою визначають моральні норми, світоглядні, політичні концепції, поведінку людей, їхні судження і ставлення до навколишнього світу. Завдяки стереотипам люди чітко знають, як себе поводити в тому чи іншому випадку, що погано, а що добре, хто правий, а хто неправий. Однак стереотипи, на яких ґрунтуються їхні судження, можуть бути сформованими на помилкових передумовах або певних, не завжди обґрунтованих умовах.

Радянський дослідник О.В. Каштан розглядав стереотипи як основний розумовий матеріал, на якому базується суспільна свідомість [52: 95]. На його думку, стереотип формується в суспільній свідомості під впливом інверсованого (викривленого) сприйняття об'єктів навколишнього середовища. Внаслідок такого сприйняття, невпорядкованого накопичення образів, виникають повторювані психолінгвістичні або соціально-організовані структури, які певним чином ідентифікують індивідуальну колективну та суспільну свідомість.

З часом відбулося переосмислення сутності стереотипів, і сьогодні більшість російських науковців вважають стереотип комплексним утворенням й оцінюють його зміст не тільки з негативного, а й з позитивного боку (В.С. Агеєв [3; 4], Т.Г. Стефаненко [90; 91], І.Л. Вікентьєв [26:41], Ю.А. Сорокін [89], Є.В. Єгорова-Гартман [39], Д.В.

Ольшанський [71], В. В. Красних [60], В.А. Янчук [111], С. М. Медведєва [66], С.Г. Кара-Мурза [51] та інші).

Так, І.Л. Вікентьєв і С.Г. Кара-Мурза вважають, що стереотипи є необхідним елементом людського існування. Людина потребує стереотипів, які допомагають їй впорядкувати різноманітність світу в своєму уявленні, вона створює для себе зручну «псевдореальність» [26:41; 51:192].

На відміну від інших підходів, Ю.А. Сорокін розглядає стереотип як певний процес і результат спілкування (поведінки) відповідно до певних мовних моделей. При цьому семіотична модель, як система правильного спілкування, реалізується на соціальному і соціально-психологічному рівнях або на мовному рівні (нормі) [89: 11].

Є.В. Єгорова-Гартман висвітлює інші сторони стереотипів, які є спрощеними уявленнями про об'єкт і мають яскраве емоційне забарвлення [39: 143]. На її думку, стереотип – це тавро, яке суспільна думка ставить на тих чи інших людей, явища, суспільні групи тощо. Він є істиною, яку не варто доводити. Тавро можуть ставити ЗМІ, органи державної влади, політики, громадська думка тощо.

Досліджуючи стереотипи, політолог Д. Ольшанський виокремив два джерела їхнього формування. З одного боку, це обмежений індивідуальний чи груповий досвід та інформація, якими володіють люди в повсякденному житті, а також деякі специфічні явища, що виникають у сфері міжособистісного спілкування та взаємодії – суб'єктивна вибірковість, вплив настанов, слухів, ефектів «ореолу», первинності, новизни. Цим зумовлені другорядність, випадковість деяких аспектів стереотипів. У цьому сенсі стереотипи є акумульованими згустками розрізненого індивідуального та групового досвіду, що відбиває відносно загальні, повторювані в ньому властивості та особливості соціально-політичних явищ.

Дослідниця В.В. Красних розглядає стереотип як певний сценарій ситуації і власного уявлення, тобто не тільки як канон, але як і еталон. В першому випадку, стереотип є імперативом поведінки, а в другому – виступає як стереотип-уявлення [60: 232]. На її думку, стереотип, з точки зору змісту, є певним фрагментом картини світу, що існує у

свідомості, певним образом-уявленням, яке має низку специфічних властивостей. В. Красних стверджує, що стереотипи:

- зберігаються у свідомості у вигляді феноменологічних когнітивних структур;
- представлені розмитими, збірними образами;
- репрезентують певний культурний простір;
- завжди мають специфічно-національне забарвлення.

У межах когнітивного підходу С. Медведєва розглядає стереотипи як елементи мислення. По-перше, це саме уявлення, що відображає певні аспекти політичної реальності, а, по-друге, – ментальні механізми, які приводять до виникнення подібних образів [66: 80]. Вона вважає, що політичні стереотипи слід розглядати як форму існування ідеологій, коли ідеологічні доктрини стають елементами масової свідомості. Тому дискурсивний підхід передбачає зміну акцентів в ідеологіях, тобто перехід від аналізу особистісних характеристик до конструювання ідеологічних уявлень в політичному дискурсі. Наприклад, людина швидше і легше згадує деякі специфічні риси політичного об'єкта, легко використовує стереотипізований образ, а дії та судження на основі стереотипів більш автоматизовані. Функція політичних стереотипів полягає у спрямованості процесу переробки соціально-політичної інформації.

Підходи українських дослідників до вивчення стереотипів. Політичному стереотипові мало приділяли уваги в Україні. Чимало питань, починаючи з визначення, технологій його формування, до механізму дії на даний час залишаються слабо вивченими.

Українські дослідники, серед яких, зокрема П.М. Донець [36: 203], Н.Ю. Бутенко [21: 267], А.Б. Коваленко та М.Н. Корнєв [55:133], дотримуються біхевіористсько-когнітивного підходу у вивченні явища стереотипізації. О.М. Шерман [105: 8-44] досліджувала особливості формування політичних стереотипів засобами масової інформації. До окремих аспектів політичного стереотипу зверталися такі українські дослідники, як Л. О. Боровська [19], О.Ю. Клименко[54], Х. Козак [56: 49-57], У. Ільницька [47: 96-100].

На разі Н.Ю. Бутенко виокремила деякі особливості стереотипів.

1. Стереотип є завжди спеціально організованим і функціонує на основі якогось певного соціального замовлення. Він залежить від завдань соціалізації, а не від стихії почуттєвої природи сприйняття.

2. Стереотипи підтримують свідомо, за допомогою спеціально та історично запроваджуваних у повсякденну свідомість апріорних суджень, що пронизують усі сфери життя, включаючи політику і, в кінцевому підсумку, набирають сили морального закону чи правила спільного життя, що мають історичне значення [21: 267].

Розглядаючи виникнення соціальних стереотипів, дослідниця вважає, що постійною тенденцією мислення є процес реіфікації⁸. Їхнім джерелом є схильність людини до спрощеного мислення. Н.Ю. Бутенко акцентує увагу на складній взаємодії об'єкта та суб'єкта на соціальному рівні, моделлю якої є традиційна схема «стимул-реакція». Вона вивчає пристосувальні функції кожного з асоціативних зв'язків, що виникають в організмі людини (акт – стимул – сукупність почуттєвих знаків – синтез законів – дослідження їхнього зв'язку – рішення – звіт) [21: 268].

А.Б. Коваленко та М.Н. Корнєв вважають, що стереотипи є підґрунтям побудови схем, які покладені в основу формування першого враження. Під час цього процесу відбувається вплив низки чинників [55:133]. Дія чинника переваги виявляється в тому, що люди схильні переоцінювати різні психологічні якості тих людей, які переважають їх за якимось параметром, істотним для них. Важливо, що перевага фіксується за одним параметром, а недооцінка – за багатьма. Українські науковці описують стереотипи спілкування, що виникають при взаємопізнанні людей. Як правило, вони з'являються через досить обмежений попередній досвід, внаслідок прагнення зробити висновок на підставі обмеженої інформації. Дуже часто стереотип стосується групової приналежності людини, зокрема певної професії (наприклад, політики зловживають владою тощо).

Розглянутій проблемі присвячена монографія «Політичний стереотип» української дослідниці О.М. Шерман, яка розглянула роль стереотипів, зосередивши увагу на психологічних аспектах та загальних характеристиках зазначеного явища. Домінуючими

⁸ Реіфікація – процес складання спрощених образів абстрактної дійсності [21: 275].

у монографії є питання діяльності ЗМІ та соціокультурні чинники формування стереотипів [див. 105].

Отже, стереотипи відображають схематизм, емоційну забарвленість, спрощеність людського сприймання. Стереотипи відіграють подвійну роль в людському спілкуванні. З одного боку, вони скорочують час ознайомлення з іншими людьми, дають змогу вступати у контакти з людьми різної професійної і соціальної приналежності. З іншого – стандартизують процес людського спілкування, можуть сприяти формуванню хибних знань про людей, що негативно впливає на весь процес спілкування.

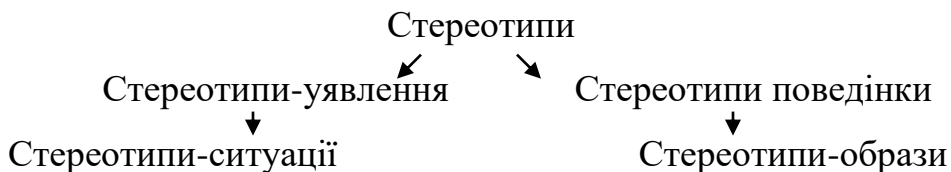
Стереотипи є своєрідним явищем суспільно-політичного життя, до оцінки котрого застосовується низка підходів, зумовлених особистими позиціями науковців.

1.5. Класифікація та функції політичних стереотипів.

Існує кілька класифікацій політичних стереотипів. Найпростіша передбачає поділ стереотипів на позитивні, негативні та нейтральні [90: 245; 51: 192-204; 177: 125]. Досліджуючи стереотипи, Р. Еміг розрізняє автостереотипи, що відбивають уявлення людей про самих себе, і гетеростереотипи, що відбивають уявлення про інший народ, іншу соціальну групу [203: 3]. Д. Ольшанський класифікує стереотипи за ідеологічною ознакою, поділяючи їх на «істинні» та «хибні» (що підтримують протилежно орієнтовану в ідеологічному сенсі соціально-політичну систему) [71: 85].

Дослідниця В.В. Красних розрізняє два види стереотипів (див. таблицю 2.).

Таблиця 2.

[60:232].

Першу групу стереотипів становлять стереотипи-уявлення, що зберігаються у вигляді кліше-свідомості та функціонують як еталони. Вони формують цілу низку асоціацій. Друга група стереотипів презентована стереотипами поведінки, що зберігаються у свідомості у вигляді штампів свідомості і виступають в ролі канону. Вони

виступають інваріантами діяльності та визначають поведінку в тій чи іншій комунікативній ситуації. На другому рівні В.В. Красних виокремлює стереотип-ситуацію та стереотип-образ. Стереотипи-ситуації охоплюють і передбачувану поведінку учасників комунікації. Таким чином, стереотип-ситуація певним чином передбачає стереотип поведінки.

Український дослідник П.М. Донець пропонує класифікацію стереотипів на основі декількох асиметричних опозицій.

1. Особистісні ↔ речовинні. Стереотипи асоціюються з персоналіями (політиками), але можуть стосуватися і країн та народів: американці – багаті, африканці – бідні.

2. Емоційно-оцінні ↔ раціональні.

3. Гетеростереотипи ↔ автостереотипи. Стереотипними можуть бути не тільки уявлення про інших (гетеростереотипи), а й уявлення про самих себе як членів певного етносу або носіїв певної культури (автостереотипи).

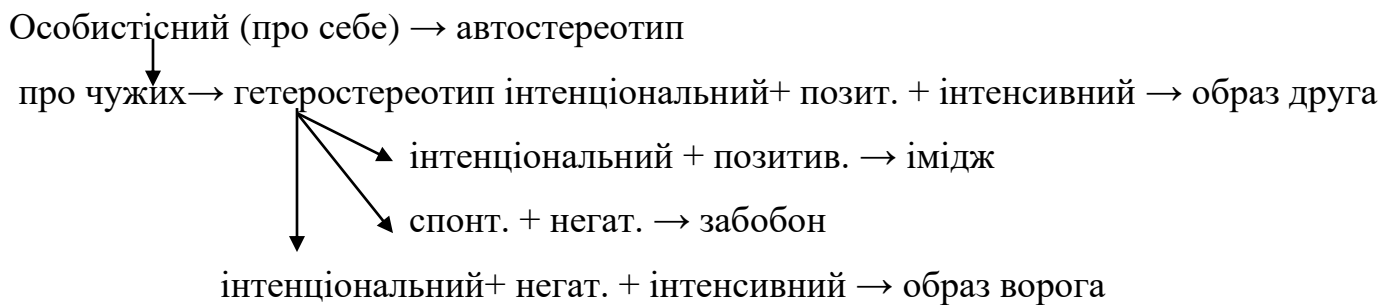
4. Позитивні ↔ негативні;

5. Інтенсивні ↔ медіальні (середні). Дана дихотомія необхідна для проведення розмежування між іміджем, забобою та образом ВОРОГА [36: 203].

Систематизацію стереотипів можна подати так.

Таблиця 3.

Класифікація стереотипів

Згадувані А. Б. Коваленко та М.Н. Корнев вирізняють гендерні, соціальні, етнічні та політичні стереотипи. Особливо поширеними є етнічно-політичні стереотипи, коли на підставі обмеженої інформації про окремих представників тих чи інших етнічних груп роблять висновки стосовно всієї групи [55: 132].

Ми пропонуємо власну класифікацію політичних стереотипів, що частково відбиває та розширює існуючі підходи.

1. Позитивні та негативні.
2. Автостереотипи та гетеростереотипи [203: 4].
3. Індивідуальні та колективні політичні стереотипи.
4. Політичні стереотипи-уявлення та стереотипи політичної поведінки.
5. Істинні («наші»), правдиві та неправдиві, хибні («не наші», що підтримують ідеологічно протилежну систему) [71: 85].
6. Іntenціональні ↔ спонтанні [36 : 203].
7. Короткотермінові та довготривалі стереотипи [66: 50]. Короткотермінові стереотипи швидко виникають і швидко зникають під впливом ЗМІ. Короткотермінові стереотипи спрямовані на вирішення конкретних політичних завдань, таких, як дискредитація певного політика. Довготривалі політичні стереотипи є стійкими, вони – константи політичної культури того чи іншого суспільства. Політичні стереотипи – переважно довготривалі.
8. Стихійні та штучні [101: 47; 105: 19]. Стихійні політичні стереотипи формуються в індивіда за відсутності цілеспрямованого впливу. Штучні політичні стереотипи цілеспрямовано створюють за допомогою ЗМІ та масової культури на замовлення певних політичних сил.
9. Вербальні та образні. Вербальні політичні стереотипи репрезентують за допомогою слова, а образні – за допомогою візуальних моделей (символів) [22].
10. Внутрішньополітичні та зовнішньополітичні [105: 22].

Наведена класифікація свідчить про те, що політичні стереотипи є складними утвореннями, які потребують всебічного теоретичного осмислення.

Функції політичних стереотипів. Існує кілька підходів до класифікації функцій політичних стереотипів. Г. Теджфел виокремлює їх чотири функції, дві з яких реалізуються на індивідуальному, а дві – на груповому рівні. На індивідуальному рівні стереотипи виконують когнітивну (відбір соціальної інформації, схематизація, спрощення) та ціннісно-захисну (створення і підтримка позитивного «Я-образу»)

функції. А на груповому – ідеологізуючу (формування та підтримку групової ідеології, що пояснює, підтримує і виправдовує поведінку групи) та ідентифікуючу функції (створення і підтримка позитивного групового «Ми-образу») [225: 145].

Доцільно навести синтезовану класифікацію функцій, які виконують стереотипи:

- культурно-освітню, оскільки інформують про надбання в цих сферах;
- інформаційну, доносячи інформацію про культуру того чи іншого народу;
- комунікативну;
- інтерпретуючу, трактуючи та передаючи культурні особливості;
- ідентифікуючу, оскільки допомагають тій чи іншій особі ідентифікувати себе з певною спільнотою;
- оцінну, оцінюючи поведінку, традиції певної групи;
- стандарту, що допомагає спільноті спрощено сприймати навколишнє середовище;
- економії зусиль;
- ригідності, що заважає спільноті сприймати відмінності інших культур і унеможлиблює зміни власних поглядів на ті чи інші особливості культури;
- рефлексивну, відображаючи навколишній світ [153: 40];
- когнітивну, оскільки допомагають більше дізнатися про спосіб мислення певної групи / народу;
- категоризації, тобто членування світу;
- пропагандистську та ідеологічну. Стереотипи впливають на формування та збереження групових цінностей. Вони є політичною зброєю [див. 189: 207];
- маніпулятивну. Впливаючи на світогляд громадян, політики маніпулюють людьми, граючи на їхніх емоціях;
- прагматичну, оскільки стереотипи є практичним інструментом повсякденного вжитку;
- афективну, репрезентовану етноцентризмом в міжетнічному спілкуванні, що виявляється як постійне виокремлення «свого» на противагу «чужому» [35: 178];

- компресивну (оскільки дає змогу економити зусилля, скорочувати сприйняття та інші інформаційні процеси);
- обмежувальну (встановлюючи межі культурних відмінностей та пом'якшуючи культурний шок);
- інструментальну, слугуючи інструментом першої допомоги у складній ситуації в чужій культурі;
- захисну, виконуючи роль протектора від складного світу;
- орієнтиру, оскільки допомагає людині орієнтуватися у складному навколишньому світі;
- референції, оскільки співвідноситься з реальністю [177: 125];
- стабільності, позаяк є незмінними [177: 125];
- емпіричну. Стереотип є способом структурування досвіду суб'єкта, організації знань, необхідних для розуміння іншої людини, ситуації тощо [43: 108];
- регулятивну, оскільки регулюються процеси спілкування. Якщо у колишнього ветерана в'єтнамської війни і політика схожі уявлення про комуністичний режим, то це сприяє взаєморозумінню між ними;
- організаційну, зважаючи на те, що стереотипи є способом організації соціальної пам'яті;
- компенсаторну;
- функцію консенсусу.

Культурно-освітня функція. Сприйняття іншої людини може бути двозначним: з одного боку, ми можемо сприймати людину як унікальну цінність, уособлення досконалості, а з іншого – цілком негативно, як загрозу нашій свободі тощо. З позитивної точки зору в іншій людині нам може подобатися щось, що близьке нам, ідеальний образ. Стереотипи вчать нас, розповідають нам про інших, але більшою мірою вони розповідають нам про нас самих, наші мрії, ідеали і водночас про наші хвилювання і страхи [203: 9].

Інформаційна функція. Стереотипи інформують аудиторію про події, явища суспільно-політичного життя соціуму. Вони повідомляють про навколишній світ, політичні події тощо.

Комунікативна функція. Стереотипами послуговуються під час внутрішнього групового спілкування. Якщо хвилювання або тривога в групі зростає, то ймовірно, що група буде частіше послуговуватися стереотипами під час спілкування. Внаслідок посилення тривоги спільнота інтерпретуватиме свій досвід у негативному світлі.

Стереотип розглядають як механізм взаємодії, найпростішу форму комунікації, результат взаємного тяжіння і культурної напруги, що одночасно характеризує ступінь соціалізації людей. Сила стереотипів полягає в тому, що вони автоматизують наше мислення, допомагають оцінювати ті явища, яких стосуються стереотипні судження.

Функція інтерпретації. Політичні стереотипи виконують функцію інтерпретації подій. З одного боку, такий підхід економить мисленнєві зусилля глядачів або слухачів, з іншого – нав'язує аудиторії наперед визначену думку, а творці стереотипів, ідеологи, очікують наперед прогнозовану реакцію аудиторії на ту чи іншу озвучену або показану інформацію. Люди інтерпретують двозначну інформацію з метою підтвердити свої очікування та сподівання [148: 272].

Функція ідентифікації. Ще однією функцією стереотипів є міжгрупова ідентифікація. Вербальні стереотипи, що є компонентами політичних стереотипів, забезпечують цілісність спільноти, народу. Пригадаємо крилаті фрази американських політиків на кшталт: «імперія зла» (Р. Рейган); «вісь зла» (президент Дж. В. Буш) тощо. З цієї точки зору мета політичних стереотипів – згуртувати спільноту.

Стереотипи можуть бути інструментами як негативної, так і позитивної соціальної ідентичності. Як позитивні інструменти вони допомагають поліпшити відносини групи, передусім не з іншими групами, а всередині групи, що допомагає їй членам ідентифікувати себе. Як універсальний механізм міжгрупового сприйняття стереотипізація актуалізується на будь-якому рівні міжгрупової взаємодії, однак основний масив праць з цієї проблеми виконаний на рівні етнічних чи расових стереотипів. Найсуттєвішою характеристикою стереотипізації є тенденція до

максимального зростання відмінностей між групами та мінімалізації відмінностей між членами однієї й тієї ж групи.

Оцінна функція. Спостерігаючи події або спілкуючись з іншими, люди схильні оцінювати, на основі чого виникають емоційні реакції, а потім відбувається процес прийняття рішень, що стосуються поведінкових відгуків. Процес оцінки релевантний стереотипам, оскільки, сприймаючи інформацію, ми активно впливаємо на вхідні стимули і обробляємо їх з урахуванням того, наскільки вони для нас вагомі [92: 40].

Політичний стереотип містить оцінний елемент, який виступає у вигляді настанови, емоційного спілкування. Оцінний елемент стереотипу (настанова) є свідомо детермінованим, оскільки стереотип, виражаючи почуття особистості, її систему цінностей, співвідноситься з груповими почуттями та груповими діями. Стереотипи, як правило, неадекватні. Вони ефективно керують усім процесом сприйняття, виступають еталоном оцінки і захисту особистості, яка належить до даної групи. У кінцевому підсумку стереотипи сприяють процесові тлумачення соціально-політичної єдності групи [21: 265].

ЗМІ дають змогу індивідові усвідомлювати, що оцінювані ним суспільні явища водночас пізнаються й оцінюються іншими. Усвідомлюючи характер реакцій інших людей на проблему, індивід обирає такий тип поведінки, який, на його переконання, відповідатиме поведінці оточуючих. Тобто, громадська думка має двоїстий характер, вона спрямована на об'єкт її оцінки й одночасно на свого суб'єкта, який, висловлюючи власну думку, усвідомлює вимоги колективної волі й певним чином зважає на них у своїй поведінці. Отже, формування й функціонування громадської думки можна розглядати як процес впливу масової свідомості на індивідуальну.

Стереотипи виконують оцінну функцію, оскільки дають змогу особистості дати оцінку явищам світу, який є надто складним за своєю структурою.

Функція спрощення. Стереотип виступає узагальненим, схематичним уявленням, що спрощує надлишкову інформацію, яка перешкоджає людині розуміти реальність і думати. Стереотипи є певними схемами, що спрощують сприйняття навколишнього світу. Зважаючи на те, що постійно зростає кількість явищ суспільного життя, сучасна

людина дедалі більше вдається до таких спрощень. У суспільстві, де сукупність соціальних відносин і взаємодій відносно проста, такі спрощення можуть загалом адекватно відображати дійсність. Проте існує розбіжність, що поглиблюється між повсякденними уявленнями та об'єктивною реальністю. Спрощення інформації пов'язано з можливістю її розуміння або з виникненням ілюзії такого розуміння.

Функція економії зусиль. Т.Г. Стефаненко, як прихильниця теорії економії зусиль, вбачає головну функцію стереотипізації в забезпеченні індивідів максимальною інформацією при мінімальномu інтелектуальному зусиллі [90: 27]. Проте стереотипи мають і позитивну функцію, оскільки навколишній світ є надзвичайно складним внаслідок кількісної перенасиченості інформацією та якісної невизначеності. Тому стереотипи слід розглядати як засоби досягнення соціального значення інформації, інакше кажучи, вони дають змогу зекономити пізнавальні ресурси індивіда та відобразити соціальну реальність. Жодна людина не може обійтись без автоматичних реакцій у сприйнятті та мисленні – обдумувати заново кожену ситуацію у неї не вистачить ні сил, ні часу.

Функція ригідності, незмінності. За своєю природою стереотипи є надзвичайно стійкими, що іноді сприяє політикам досягати успіху. Стійкість стереотипів виникає через те, що певна інформація про об'єкт закріплюється в пам'яті і, за певних обставин, її легше згадати, ніж будь-яку іншу. Стереотипам притаманна негнучкість, ригідність, а їхній зміст не викликає сумнівів у їхніх носіїв.

Значна частина стереотипів залишається незмінною до того часу, поки вони не заходять у суперечність із життєвою практикою, а також поки людина не усвідомить, що схеми, на основі яких вона інтерпретує, оцінює та прогнозує розвиток певних ситуацій, виявляються недостатньо ефективними. Зміна відношення, практик окремих частин системи рано чи пізно призведе до змін стереотипів [66: 20].

Стереотипи залишаються стійкими протягом тривалого часу та посилюють ворожість із зростанням напруження між групами / народами. Вони не спричиняють ворожості, коли ситуація спокійна, проте їх неможливо змінити в атмосфері напруження та конфлікту. Стійкість політичних стереотипів значною мірою зумовлена стійкістю

суспільства, незмінністю традицій, одноманітністю та повторюваністю життєвих ситуацій.

Рефлексивна функція. Стереотипи виконують рефлексивну функцію, оскільки відображають набір ментальних уявлень про світ. Вони є втіленням такого потрібного людині відчуття відмінності від інших, відмінності між собою та об'єктом. Вони є частиною нашого способу сприйняття і намагання справитися з нестабільністю навколишнього світу.

Когнітивна функція. Стереотипи є разом з тим інструментами пізнання та взаємодії з іншими культурами. Стереотипізацію можна розглядати як необхідний і важливий когнітивний процес, який опосередковує поведінку людини, що допомагає їй в орієнтації. Стереотип при цьому є атрибутом реальної людської психіки, а стереотипізовані поняття, оцінки, категорії – це закріплені в суспільній свідомості «згустки» суспільного досвіду як повторювані властивості і явища.

Категоризація як одна з функцій стереотипів. Не можна не погодитись з думкою Р.В. Каламаж про те, що категоризація є одним з основних когнітивних процесів, які становлять основу стереотипу і доповнюють процеси засвоєння індивідом вже сформованих стереотипів під час соціальної ідентифікації [50: 30]. Тим часом вона, як й інші суспільствознавці, не дала цілісного визначення поняття категоризації стереотипів. З метою спростити сприйняття зовнішнього світу люди членують його на певні категорії – категоризують. Відносячи людей до певних соціальних груп, ми тим самим категоризуємо природний світ.

Категоризацію розглядають як фундаментальну складову для процесів сприйняття, мислення та діяльності. В переважній більшості випадків категоризація здійснюється автоматично і не потребує свідомої активності. Категоризація різних об'єктів допомагає людині діяти: категорія скорочує шлях визначення стратегії поведінки, спрощує процес визначення і прийняття рішення [154: 134].

Пропагандистська функція. Пропаганда має завуальований характер, оскільки вона в багатьох випадках здійснюється без свідомої мети впливати на ситуацію і ніби є деяким «об'єктивним» інформуванням населення про події, що відбуваються у світі. У

таких випадках цю цілеспрямовану пропаганду видають за необразливе бажання задовольнити пізнавальну потребу людей. Стереотипи нав'язують ЗМІ, які апелюють до емоцій аудиторії. Інтенсивність реакції залежатиме від інтенсивності емоційного впливу.

Політичні стереотипи відіграють важливу роль у пропаганді. Вони є головним чинником, що впливає на процес сприйняття змісту пропагандистських повідомлень.

Стереотипи виконують й **ідеологічну функцію**: формують, підтримують і зберігають групову ідеологію, що пояснює та виправдовує поведінку групи.

Функція маніпуляції. Стереотипи активно використовують з метою маніпуляції свідомістю, оскільки вони є невід'ємними компонентами індивідуальної та масової свідомості. С. Кара-Мурза зазначає, що раціональне мислення відкладає у свідомості певну частину людського досвіду, і ця частина осідає у вигляді стереотипів як завчених і легко пізнаваних логічних ланцюжків на кшталт «якщо А, то і Б» [51: 195]. А уніфікація способів мислення і реагувань великих мас населення призводить до деіндивідуалізації, деперсоніфікації людей, перетворення їх у вразливих об'єктів маніпулювання.

Жодна людина не може прожити без автоматизмів у сприйнятті та мисленні, оскільки обдумувати кожен ситуацію у неї не вистачить ні часу ні сил. Таким чином, стереотипи як необхідний людині інструмент сприйняття та мислення можуть бути виявлені та використані як мішені для маніпуляції. Маніпулятор може використовувати їх як фільтри, через які його жертви бачать дійсність, отже, ставити перед очима людини то один, то інший фільтр.

Прагматична функція. Стереотипи мають певну мету, тобто вони є прагматично орієнтованими. Їхнє використання спрямоване на аудиторію з конкретною метою: донести до читачів / слухачів певне повідомлення та спричинити зміни у свідомості реципієнтів, а, отже, і підштовхнути до відповідних дій.

Афективна функція. Загалом стереотипи виконують функцію впливу. На цій функції як ключовій наголошує російський філософ Є.Н. Волков, розуміючи під цим застосування масованої кількості структурованої інформації та забезпечення достатньої часової тривалості, під час якої інформацію надають об'єктові впливу [28: 182].

Компресивна функція. Стереотипи виконують функцію стискування інформації, економії мисленнєвих зусиль. Вони є лаконічними, оскільки вміщують значний обсяг інформації, що дає змогу ефективно їх використовувати за необхідності. Стереотипи є стислими за формою, але значними за обсягами інформації.

Обмежувальна функція. Стереотипи обмежують процеси мислення і є перепонами для усвідомлення, аналізу та обробки інформації. Вони відіграють негативну роль у ситуаціях, де потрібна повна і об'єктивна інформація та її аналітична оцінка.

Інструментальна функція. Стереотипи слугують інструментом структурування дійсності, оскільки за таких умов можна говорити про певну передбачуваність подій тощо. Розуміння виникає тільки тоді, коли глядач / читач може передбачити появу інших елементів. Таким чином стереотипи допомагають людям орієнтуватися в навколишньому середовищі. Стереотип є зручним інструментом у ситуації тривоги, оскільки успішніше допомагає перебороти її.

Захисна функція стереотипів. У багатонаціональному середовищі усталені стереотипи виконують захисну функцію, оберігаючи індивід від загроз світу. Вони виконують і ціннісно-захисну функцію, тобто створення і збереження позитивного Я-образу [79: 469].

Функція орієнтуру. Стереотипи виконують функцію політичного орієнтуру, визначаючи не тільки спосіб мислення індивідів, а й їхні дії. Вони приписують характеристики тому чи іншому об'єктові чи суб'єктові, формуючи базу для негативних або ворожих суджень, виправдовуючи упереджене ставлення чи агресивну поведінку.

Функція референції. Референційна функція полягає у співвіднесенні стереотипів з тими чи іншими уявленнями, ідеологією, низкою поглядів та цінностей, що домінують у суспільній свідомості.

Функція стабільності. Побутуючі суспільні стереотипи є чинниками, що впливають на стабільність суспільства, оскільки визначають низку усталених поглядів. Виконуючи зазначену функцію, стереотипи сприяють виживанню суспільства.

Емпірична функція. Стереотипи дають опис окремих сторін суспільного життя, хоча й поверхневий. Стереотипні уявлення виконують емпіричну функцію, охоплюючи певні знання, що ґрунтуються на досвіді та спостереженні.

Регулятивна функція. Впливаючи на життєдіяльність того чи іншого суспільства, стереотипи виконують функцію регулятора суспільних відносин.

Організаційна функція. Стереотипність мислення, економлячи зусилля, сприяє організації діяльності індивідів. З іншого боку, стереотипи є засобом наведення ладу в суспільному житті.

Стереотипи виконують **компенсаторну функцію** з огляду на той факт, що вони компенсують недолік знань про навколишній світ тієї чи іншої особистості, доповнюючи картину світу.

Функція узгодженості. Слід зазначити ще одну властивість стереотипів – їхню узгодженість або консенсус. Її можна пояснити тим, що політичні стереотипи прийняті та погоджені значною кількістю індивідів у межах соціальної спільноти.

* * *

Політичний дискурс є складовою політико-інформаційного простору. Виявом його є промови політиків, які відповідають завданням пропаганди.

Важливою ознакою політичних промов є стереотипи – обов'язкові елементи суспільно-політичного життя та невід'ємні елементи повсякденної свідомості. Вони є складними утвореннями, що охоплюють як хибну, так і правдиву інформацію. Політичні стереотипи є стандартом політичного мислення. Вони втілюють моделі поведінки, впливають на політичні рішення мас, спричиняють зрушення у свідомості народу та формують образи тих чи інших народів.

Стереотипи і є тим містком, що з'єднує реальний та віртуальний світи. Вони мають функціональну спрямованість.

ЧАСТИНА ДРУГА

ТРАДИЦІЇ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ США

В другій частині ми розглядаємо стереотипні уявлення американських президентів, які сформувалися під впливом міжнародно-політичних стратегій США – ізоляціонізму та ліберального інтервенціонізму. Оскільки ми вирізняємо проблематику політичної традиції, то не менш значущими є геополітика у представленні та розумінні політичної думки Сполучених Штатів, що вплинуло на формування політичних стереотипів. Політичний вимір геополітики неможливий без урахування підходів американських політиків, суспільствознавців та історичної традиції США, особливостей ментальності американців тощо.

Оцінюючи придатність геополітичного підходу для аналізу стратегії США на світовій арені, ми робимо спробу дати відповідь на деякі ключові питання вироблення та реалізації таких стратегій. Серед них вагому роль відіграють географічні, геополітичні та фінансово-економічні фактори впливу на вибір цілей і засобів політики національної безпеки, яка залишається пріоритетом зовнішньополітичної діяльності США. Одним із аргументів на користь такого підходу є міжнародно-політична історія держави.

Ми торкаємося історичних фактів, щоб підкреслити, що політичні стереотипи, політична риторика лідерів Сполучених Штатів мають давню традицію, тобто пройшли складну еволюцію у специфічному доктринальному форматі «Ізоляціонізм – інтервенціонізм».

Історичні передумови гегемоністських устремлінь США. Формування політики США як гегемону відбувалося поступово. Як відомо, ізоляціоністську модель «оборонної» геополітики першого президента Америки Дж. Вашингтона було розвинуто у доктрині іншого президента – Дж. Монро.⁹ Під гаслами доктрини Монро, що стала

⁹ Доктрина Монро є зовнішньополітичною концепцією, проголошеною 2 грудня 1823 року в посланні президента США Дж. Монро американському конгресу. Як базовий принцип політики США в Західній півкулі було висунуто ідею поділу світу на американську та європейську системи. Передбачалося, що територія Західної півкулі не буде об'єктом майбутньої колонізації для будь-якої країни. Дж. Монро прямо вказував на те, що будь-яку спробу втручання європейських країн у справи країн американського континенту США будуть розглядати як ворожий щодо них політичний акт [207: 181-183].

ідеологічним інструментом політики, на протязі всього XIX ст. відбувалася економічна, політична та воєнна експансія США у Новому Світі.

Перший етап втілення доктрини Монро, починаючи з моменту її проголошення в 1823 р. до 80-х років XIX ст., збігається зі становленням та обґрунтуванням принципів американського «Великого простору», зміст якого полягав у економічному та політичному підпорядкуванні країн американського континенту. В 1845 році Дж. О'Саллівен, розвиваючи ідеї Монро, сформулював концепцію американського життєвого простору [191: 5-10]. Його думку поділяв Дж. Стронг, який вважав, що США повинні стати найсильнішою з імперій [222: 66].

Другий етап доктрини Монро починається з 80-х рр. XIX ст. і полягає в розширенні американської гегемонії. Латиноамериканські країни перетворюються в протекторати США, які втратили суверенітет, зберігши його тільки зовнішні форми, символічні атрибути [72: 67].

Третій етап збігається з формулюванням ідеології універсалізму президентом В. Вільсоном, який планував перетворити Лігу Націй на інструмент англосаксонського світового панування. Доктрину Монро було включено до Статуту Ліги Націй, до статті 21, що скомпрометувало міжнародне право. Третій етап – це початок американського прориву в Європу та Азію. Як підкреслює К. Шмідт, доктрина Монро перетворюється з регіонального принципу панування у світову доктрину, в інструмент встановлення світового правління [208: 295-302].

Ідею гегемонії розвиває історик Б. Адамс в 1900 році у книзі «Економічне панування Америки», виступивши із закликом перетворити Тихий океан на внутрішньоамериканське море. Наприкінці XIX – початку XX століть у США насаджують культ експансії та агресії. Група істориків в університеті Джона Гопкінса на чолі з Б. Адамсом обґрунтувала винятковість та богообраність американської нації, проголосивши право та обов'язок Америки насаджувати свою політичну систему в усьому світі. З вірою в «обраний Богом народ» і в призначену йому владу над світом ця

група істориків почала розробляти ідеологічні настанови майбутнього американського експансіонізму.

Ідеї американської експансії набули поширення. В 1891 р. Дж. Берджес писав, що англосакси є найбільш політичною расою, а США – найбільш політичною країною світу. Тому перед Америкою стоїть завдання поширити свою систему на увесь світ [127: 42]. Він сформулював програму експансії США, що передбачала їхній протекторат над Латинською Америкою, островами Тихого океану та Східної Азії.

Дж. Стронг¹⁰, протестантський місіонер, сформував расову доктрину політичної переваги англосаксів над іншими народами, поєднавши її з соціал-дарвінізмом. Він назвав американське світове правління місією США щодо християнізації світу [222: 180].

Ідеї Дж. Стронга поділяв Х. Максим, заявляючи, що експансія є законом природи, які перетворюють експансіонізм на біологічний імператив США. Держава подібна до біологічного організму і в боротьбі за виживання біологічний організм або перемагає або гине. Зважаючи на расову перевагу англосаксів, Сполучені Штати повинні перемогти [182: 181].

Гегемоністські амбіції дістали широку підтримку серед політичної еліти Америки. У 90-х роках XIX століття з численними статтями, що вихваляють експансію США, виступає Ф. Дж. Тернер, який вважав, що кордони Америки є рухомими, а її історична місія полягає в постійному розширенні своїх кордонів. Він писав, що основним фактом історичного життя США була експансія, а імперативом зовнішньої політики був Панамський канал, зростання морської могутності Сполучених Штатів, поширення американського впливу на навколишні острови та сусідні країни [229: 335]. Його теорія «рухомих кордонів», втілюючись в політику «відкритих дверей», визначала зовнішню політику США на протязі всього XX століття.

Сповідуючи ідею створення американської імперії на всіх континентах, Б. Адамс був одним із перших ідеологів «холодної війни» ще задовго до її початку. Він дійшов

¹⁰ Висунувши теологічне трактування «визначеної долі США», що поєднало традицію американського місіонерства з кальвіністським переконанням в «Богообраності» США, і вбачаючи в американському імперіалізмі «волю долі», якій так як і Богові, неможливо опиратися, Дж. Стронг у своїй книзі «Наша країна: її можливе майбутнє» стверджував, що світ вступив у нову стадію історичного розвитку – стадію непримиренної расової боротьби [222: 180].

висновку про те, що плани встановлення американського світового правління, неминуче приведуть до конфлікту з Росією. Базуючись на засадах політичного соціал-дарвінізму, Б. Адамс, зокрема, заявив у статті «Нова індустріальна революція»: «американцям слід зрозуміти, що це буде боротьба не проти окремої нації, а проти цілого континенту. Слабкий організм має загинути» [124: 165]. Зазначена стаття стала першим стратегічним документом під час «холодної війни», що розпочалася пізніше між США та СРСР.

Адмірал А. Мехен вважав, що США мають «морську долю», яка полягає спочатку в інтеграції всього американського континенту, а вже потім у становленні світового правління. Для втілення цієї програми він окреслив такі напрями: 1) всебічне співробітництво з Великобританією; 2) протидія японській експансії на Тихому океані; 3) обмеження морських претензій Німеччини; 4) спільні дії з європейцями проти народів Азії [181: 357]. Мета теорії та доктрини «морської сили» полягала в тому, щоб обґрунтувати необхідність для США політики захоплення військово-морських баз і колоній, розширення радіусу наступальних дій військово-морських сил. Для створення морських баз А. Мехен ще в середині 90-х рр. рекомендував анексувати Гавайські острови, острови Самоа в Тихому океані та низку територій в Карибському морі, які необхідно було захопити та перетворити їх у плацдарм подальшого завоювання нового геополітичного простору і реалізації політики «відкритих дверей».

До закінчення Першої світової війни доктрину «Визначеної долі», доктрину Монро та політику «відкритих дверей» було об'єднано в особливу дипломатичну доктрину США – Вільсонський універсалізм. Вільсон не тільки глобалізував ці доктрини, а й подав плани встановлення американського світового владарювання як втілення волі Бога.

Експансіоністський характер зовнішньополітичного курсу США президента Вільсона переконливо підтверджено самими американцями. Зокрема, на думку американських професорів Д. Девіса та Ю. Грані, «перша холодна війна» проти Радянського Союзу тривала з 1917 по 1933 рік і була розв'язана адміністрацією Вільсона». Американські науковці дійшли такого висновку на основі аналізу архівних матеріалів США, Росії та інших країн [див. дет. 34: 17], зазначаючи, що політика Вільсона в

подальшому набула свого логічного продовження в політиці Г. Трумена, а пізніше – в політиці президента Р. Рейгана, який сформулював свою концепцію «імперії зла».

Серед розробників американської геополітики періоду президента Ф.Д. Рузвельта (1933-1945), крім І. Боумана, вирізнялися Н. Спайкмен, Р. Страус-Хюпе, В. Стефенсон, О. Латимор та інші. Всі вони тієї чи іншою мірою працювали на американську адміністрацію, а їхні геополітичні ідеї слугували виправданням імперіалістичного характеру зовнішньополітичної стратегії Америки.

Таким чином, гегемоністські амбіції Сполучених Штатів беруть свій початок з ХІХ століття, а ідеї про світове панування США постулювалися задовго до світових воєн та «холодної війни». Стратегічні настанови, сформульовані адміністрацією Вільсона, стали стрижнем американської зовнішньої політики на протязі ХХ та початку ХХІ століть.

Важливу роль у формуванні зовнішньої політики відіграють політичні традиції Америки.

Роль політичної традиції. Американська політична традиція – це традиція свободи, рівності, прав особистості, або природних прав людини, як зазначено в Декларації Незалежності [136:3].

У політичній культурі американського суспільства існують «політичні ікони»¹¹, серед яких чільне місце займають Джордж Вашингтон, Джон Кеннеді тощо. Політичні діячі є увічненими символами політики. Їх відразу впізнають, водночас визнаючи ті якості та риси, які вони репрезентують.

Політична філософія американського суспільства насичена символами та міфами. Початково символи є компактними, вони стиснуті у порівнянні з тим, якими вони стануть з часом. Тобто, вони мають потенціал до розвитку, набуття нових значень. Аналіз символів та міфів нерозривно пов'язаний з аналізом американської політичної традиції.

У західній цивілізації базові символи є варіантами символіки іудейсько-християнської релігійної традиції, варіантами переказів, згідно з якими патріарх Мойсей вивів людей із темряви Єгипту в пустелю (суттєве значення якого не є Єгипет, а місце, з

¹¹ Політична ікона – це людина-символ політичної культури того чи іншого суспільного ладу, яка є досить відомою особою і з якою пов'язують певний набір вірувань, поглядів або способу життя [132: 193].

якого люди можуть рухатися в будь-якому напрямкові), а з неї – до Землі Обітованої, яка стала такою для тих людей через їхню працю, страждання, наполегливість. У пустелі засновник або засновники (батьки) виступають політичними керівниками народу, визначаючи базові правила, якими їм слід керуватися, щоб дістатися заповітної землі [234: 25].

Початком політичної традиції США є Декларація Незалежності. Говорячи загалом про символи батьків-засновників, слід назвати Декларацію Незалежності, Конституцію, Записки Федераліста, Білль про Права, які для американців є базовими символами їхньої політичної традиції.

Хибним уявленням, що поширене серед американських політиків і підірвало американську політичну традицію, є думка про те, що американці є обраним Богом народом, який має збудувати Землю Обітовану на американському континенті. Така позиція обумовлює агресивну зовнішню політику, обґрунтовує втручання у внутрішні справи інших країн.

Серед американських політиків поширена віра в те, що провідником американського народу є сам Бог, Єгова, який вивів його з неволі, з Єгипту для того аби збудувати на землі Новий Єрусалим. Іншими словами, Бог визначив Америці місію не прислужника людства, а судді, арбітра, і не просто арбітра, а верховного арбітра всіх народів з особливим поглядом і передбаченням, якого не має жоден народ. Бог вивів американців з Єгипту (Європи). Бог сам став їхнім провідником. Він виховав людину, Дж. Вашингтона, втілення всіх чеснот, щоб той наставив народ на шлях істини. Щасливий момент, нарешті, настав, єгиптяни (європейці) повернулися назад до Єгипту (Європи), а американський народ, Божий народ, може займатися своїми справами, тобто будувати Новий Єрусалим і поширювати свою віру по всьому світу [234: 154].

Американська політична традиція бере свій початок з часів Т. Джефферсона та О. Гамільтона, які уособлюють ліберальну та консервативну традиції. Т. Джефферсон апелював і виражав характерні риси американського народу, а саме – ідеалізм, простоту, розум, оптимізм на протигагу матеріалізму та імперським амбіціям, що репрезентував О. Гамільтон. Американське політичне життя передбачає вибір між двома політичними

підходами і політичними концепціями: демократією та елітизмом, свободою та економічним контролем, правлінням більшості та правами меншості [206: 65].

У часи О. Гамільтона американська зовнішня політика нагадувала політику європейських країн: американці вважали, що їхні мотиви були значно вищі, ніж мотиви Старого Світу, які, як їм здавалося, відображали в основному егоїстичні цілі монархів. І навпаки, американську республіку розглядали як державу, що діяла за законами раціоналізму; їй належало стати зразком для народів, вимушених жити за жорстких режимів. Тому дії США ніколи не були винятково егоїстичними: за своєю природою Америка виражала інтереси всього світу.

В умовах ізоляціонізму, характерних для Сполучених Штатів Америки XIX ст., її державні діячі розробили дві суперечливі ідеї. Згідно з першою, американські цінності та інститути було оголошено універсальними; згідно з другою – їхнє поширення по світу було б успішнішим, якби Америка спочатку відшліфувала б їх вдома, замість того, щоб спотворювати їх, здійснюючи політику активної взаємодії з іншим світом.

До початку XX ст. віра у всесвітню місію США переросла в переконання, що ключем до міжнародного добробуту є поширення досягнень Америки, які стали гарантією її успіху. На порозі XX ст. В. Брайан охарактеризував США як «республіку, що повільно, але надійно стає вищим моральним мірилом світового прогресу та загально визнаним арбітром у світових спорах» [125: 210].

Увірувавши в це, Сполучені Штати зі зневагою споглядали зовнішню політику інших країн. Закінчення іспано-американської війни збіглося з появою на американській політичній сцені Т. Рузвельта, першого президента з часів батьків-засновників, який відродив ідею Гамільтона, згідно з якою майбутнє міжнародних відносин має ґрунтуватися на рівновазі сил, а в досягненні цієї рівноваги активна роль належить Америці. Вважаючи, що місія США – бути гарантом рівноваги сил у світовому масштабі, Т. Рузвельт заперечував дієвість міжнародного права, зазначаючи, що коли держава не в змозі захистити ті чи інші принципи силою, то їй не допоможуть в цьому й інші держави. Дотримуючись таких принципів, він сформулював положення, що стало відомим як «доповнення Рузвельта» до доктрини Монро, заявляючи, що Америка має право на

втручання (у внутрішні справи країни) Західної півкулі і не тільки з метою попередження впливу ззовні, як це передбачалося доктриною Монро, але також, а, можливо, і передусім, з метою захисту національних інтересів Америки [53: 271].

Агресивну політику провадив президент Рузвельт, під час каденції якого США здійснили інтервенцію на Гаїті, сприяли перевороту в Колумбії, встановили фінансовий протекторат над Домініканською республікою, а в 1906 році направили війська для окупації Куби.

На зміну Рузвельтові прийшов Вудро Вільсон, ідеї якого стали основою зовнішньої політики США на протязі XX століття. Коли спалахнула Перша світова війна, первинна реакція Вільсона була традиційно ізоляціоністською, проте через два з половиною роки він прийняв рішення про участь Америки у війні, але не з метою збереження європейського балансу сил, як би то зробив Рузвельт, а з метою знищення рівноваги сил і самої Вестфальської системи. Вступ Америки у війну знаменував трансформацію принципів її зовнішньої політики та зміну ролі у світі. Як вважав Вільсон, в Америці був вищий моральний поклик – переробити світ за своїм образом і подобою. Сполучені Штати стануть гравцем на світовій політичній сцені, але тільки за умови, що вони отримають можливість переписати правила гри.

В. Вільсон сформулював базові постулати наступної американської зовнішньої політики: 1) гармонія – це природний стан міжнародних відносин, а обставини є несуттєвими; 2) неприйнятною є сама ідея привнесення змін силовим шляхом; 3) будь-яку трансформацію слід здійснювати відповідно до законів і правових норм. Будь-яка країна, що дотримується таких принципів, ніколи не обере воєнного шляху вирішення проблем, а ті країни, що не дотримуються таких принципів, рано чи пізно втягнуть світ у конфлікт. Дотримуючись його теорії, демократичні країни не мають інших інтересів, окрім поширення загальнолюдських цінностей [164: 96]. Проте, думаємо, це досить суперечлива ідея, оскільки боротьба США за ці ідеї, за розвиток демократії в інших країнах світу є вираженням гегемоністських устремлінь Америки, її бажання повсюди зміцнити свої позиції.

Якщо після Першої світової війни Вільсон був змушений враховувати інтереси своїх європейських союзників, то до кінця Другої світової війни позиції США, що значно зміцніли, дали можливість Ф. Рузвельтові в односторонньому порядку формувати міжнародну обстановку відповідно до базових американських принципів колективної безпеки, права націй на самовизначення та деколонізацію. Тоді було створено ООН, яку Сполучені Штати досить часто використовували у свої цілях.

У січні 1941 р. Рузвельт заявив, що метою американської політики є чотири свободи – свобода слова, релігії, свобода від бідності і свобода від страху, і, до того ж, повсюди у світі. Іншими словами, США оголосили себе захисником і борцем за права народів усього світу. А ті ідеї, що стимулювали американський ізоляціонізм у ХІХ столітті, стали підживлювати месіанський глобалізм у ХХ столітті.

В 1947 році, дотримуючись доктрини Трумена, США взяли на себе захист Греції та Туреччини, в 1949 році – захист усієї Західної Європи, а наступні десятиліття – більшу частину решти світу, – або ж відкрито, або опосередковано. В 1953 році, у розпал «холодної війни», держсекретар Дж. Ф. Даллес, виступаючи на випускній церемонії Національного військового коледжу, змалював роль Америки винятково з моральних, навіть духовних позицій. Сполучені Штати, наголошував він, навіть з точки зору їхнього існування є загрозою деспотизму [141: 143].

Л. Джонсон також підкреслював, що у своєму намаганні попередити захоплення комуністами Південного В'єтнаму він керувався моральними імперативами, а зовсім не національними інтересами, оскільки альтруїзм є основою американської зовнішньої політики. «Будь-хто, хто попросить у нас допомоги для захисту їхньої свободи в Південно-Східній Азії, отримає її. В цьому регіоні немає нічого такого, за що ми б могли боротися – територія, військова присутність чи політичне честолюбство. Єдиним нашим бажанням є прагнення забезпечити народам Південно-Східної Азії можливість жити в мирі та створити власну долю своїми руками» [159]. Поєднання місіонерського ентузіазму та соліпсизму – нездатності навіть уявити собі можливість іншого погляду на світову будову, – накладання глобалістських та місіонерських устремлінь зіграло в даному випадку драматичну роль, визначивши участь Америки у В'єтнамській війні.

Поразка ускладнювалась тим, що Америка виявилася нездатною сформулювати чіткий підхід до проблем зовнішньої політики: як примирити універсальні принципи з практичними потребами регіону, в якому досягти високих цілей можна лише поступово, крок за кроком, і чи можна дотримуватися високих моральних принципів, якщо їх доводиться втілювати в життя брутальною силою?

У політиці президента Ніксона відчувався вільсоніанський підхід до сфери угод щодо контролю за озброєнням, до сприяння виїзду євреїв з СРСР, закликів до прийняття міжнародної конвенції про заборону війн із застосуванням біологічної зброї. Водночас основним принципом Ніксона завжди було співвіднесення американської політики з американськими інтересами і цих інтересів – з можливостями США. В 1970 році, виступаючи перед Конгресом, він сказав: «Нашою метою, передусім, є захист наших інтересів у віддаленій перспективі і поєднання їх з тверезою зовнішньою політикою. Наші зобов'язання повинні співвідноситися з нашими інтересами, а не навпаки» [187]. Після того, як уотергейтський скандал послабив позиції Ніксона, а американські війська вивели з В'єтнаму і виявилось, що загроза зовнішньополітичної кризи минула, ідея про поширення американських цінностей по всьому світі заявила про себе знову.

У 1974 році зовнішня політика США зазнала змін. До цього часу спроби американців вплинути на курс інших держав здійснювалися через таємні операції чи закулісну дипломатію. Офіційне втручання у внутрішні справи інших країн ще не стало складовою частиною американської зовнішньої політики, оскільки все ще діяли вестфальські моральні імперативи. В 1974 році Конгрес вперше застосував до СРСР санкції, спрямовані на полегшення єврейської еміграції з цієї країни, що стало одним з положень офіційної зовнішньої політики США. Санкції діяли на протязі декількох років після їхнього запровадження, незважаючи на фактичне скорочення єврейської еміграції приблизно на 70% [53: 280]. Такий стан справ показує, як зросло відчуття необхідності відкритого тиску в ім'я захисту прав людини, а також як нівелювалося значення вестфальських принципів невтручання у внутрішні справи інших держав.

З того часу втручання у внутрішню політику ставало дедалі поширенішим. В серпні 1975 року Прикінцевий Акт Конференції щодо безпеки та співробітництва в Європі

затвердив дотримання прав людини як міжнародного зобов'язання всіх країн, які підписали той Акт.

Адміністрація Р. Рейгана поєднала три напрями американської політики: вільсоніанську риторику винятковості Америки; хрестовий похід проти ворожої ідеології («імперії зла»), гамільтонівську тактику Ніксона. Наново озвучені твердження про унікальні моральні зобов'язання були доповнені тепер прагматичним ставленням до власних національних інтересів. На протязі 70-х Конгрес дедалі більше пов'язував надання допомоги іншим країнам з їхнім дотриманням прав людини.

Перемога в «холодній війні» стала свідченням триумфу американської політичної та економічної системи, підтвердивши постулат, який Америка висловлювала не раз про те, що її модель була найкращою для всього світу. Внаслідок такого повороту подій, американська зовнішня політика дедалі більше підпорядковується політиці внутрішній. Коли здається, що тиск на інші країни не криє в собі загрози, виникає спокуса зробити внутрішні американські установки цілями зовнішньої політики США.

Зазначене свідчить про активне втручання Америки у внутрішні справи інших країн. Це, зокрема, було засвідчено в листопаді 1984 року, коли Д. Ортега був обраним президентом Нікарагуа. В 1979 році Ортега започаткував відносини уряду сандіністів з Радянським Союзом, проте США, спочатку за часів президента Р. Рейгана, а пізніше і Дж. Г.У. Буша, здійснили спроби скинути його уряд, надаючи підтримку партизанському опозиційному рухові. Підґрунтям американського втручання був страх за те, що сандіністи вплинуть на уряди сусідніх держав Центральної Америки і створять базу для дії СРСР на американському континенті [див. дет.142: 143].

За останні роки американські політики порушили принципи філософії консерватизму і взяли на озброєння принцип «сила дає право», виправдовуючи таким чином втручання Америки у внутрішні справи інших країн світу і намагаючись змінити світ відповідно до своїх уявлень. США вважають свою агресивну політику доброзичливими намірами змінити світ на краще, а кінцеві цілі безкорисливими, демонструючи водночас очевидні наміри домінувати у світі.

2.1. Лідерські імперативи Вашингтона

В останні десятиліття XX та на початку XXI ст. провідне становище Сполучених Штатів зробило їх незамінними у справі забезпечення міжнародної стабільності. Країна настільки звиклася з цією роллю, що майже автоматично почала призначати себе посередником, інколи навіть там, де зацікавлені сторони її про це не просили (наприклад, у конфлікті між Індією та Пакистаном з приводу Кашміру в липні 1999 року). США почали вважати себе не тільки джерелом, а й гарантом збереження демократичних інститутів у всьому світі. Після закінчення «холодної війни», більшість американців мали переважно багатосторонній погляд на світ. Вони виступали за принципове дотримання норм і вважали, що дії США в рамках міжнародних організацій є необхідністю. Американці позитивно сприймають роль своєї країни як світового гегемона [14: 172].

На думку О. Неклесси, «сьогодні Америка набуває особливого статусу, перетворюючись на державу-систему, чії межі – не адміністративно-політичні кордони національної території, а зона життєвих інтересів, що має виражену тенденцію до поширення на всю планету» [68: 120]. Внаслідок усталеного підходу та уявлення про свою роль у світі, американські війська перебувають в багатьох країнах, а американське втручання в ім'я збереження миру обертається постійною військовою присутністю. Америка сьогодні є ключовим суб'єктом глобального устрою та реструктуризує систему світових відносин згідно з власними амбіціями. Станом на 2004 рік на США припадало 50% всіх військових витрат у світі, 65% світових закупівель озброєнь, 80% світових витрат на військові розробки [84: 14].

Неоколоніальна політика США як вияв гегемонії. Після Другої світової війни набула динамічного розвитку американська гегемонія в економіці та політиці. Гегемоністська політика США приводить до втручання у внутрішні справи інших країн, що нерідко закінчувалося зміною режиму. Наприклад, силові дії проти Нікарагуа були серед головних пріоритетів міжнародної війни з тероризмом, який адміністрація Р. Рейгана оголосила незабаром після його обрання президентом в 1981 році. Нікарагуа була загрозою, оскільки знаходилася поблизу Америки.

Р. Рейган запровадив надзвичайний стан у зв'язку з тим, що «політика та дії уряду Нікарагуа загрожували безпеці та зовнішній політиці США». Заклики до «революції без кордонів» часто можна було почути в Нікарагуа, а лідер сандіністів Т. Борге у своєму виступі заявив, що сподівається на стрімкий розвиток країни і це може слугувати прикладом для інших країн, які зможуть іти слідом за Нікарагуа. Цей виступ було подано рейганівською адміністрацією як план глобального завоювання, про що заявили американські ЗМІ. Адміністрація усвідомлювала, що справжньою загрозою є успішний розвиток країни, модель якої може запозичити будь-яка інша країна континенту. Таку ж загрозу створював демократичний експеримент та соціальні реформи у Гватемалі. Нікарагуанську загрозу слід було переформулювати в термінах агресії та тероризму у формат, який би підійшов для американської внутрішньої пропаганди. Т. Вокер, провідний науковець, який досліджував історію Нікарагуа, зазначав, що через кілька років після війни Вашингтона з тероризмом в цій країні її попереднє економічне зростання і соціальний прогрес, які Нікарагуа демонстрували після проамериканської диктатури Сомоси, закінчилися спадом, а країна перетворилася на найбіднішу в Західній півкулі [100 : 157].

На початку 80-х років темпи економічного розвитку Нікарагуа були вражаючими, як зазначав Світовий банк та низка міжнародних організацій. У сфері охорони здоров'я країна демонструвала зниження рівня дитячої смертності серед країн, що розвивалися. Таким чином, адміністрації Рейгана було чого боятися, оскільки вражаючі зміни в Нікарагуа могли спровокувати революцію без кордонів. З цієї причини Вашингтон вважав, що цілком логічним є знищення інфекції в зародку до того, як нею встигнуть заразитися інші країни, які для профілактики теж необхідно піддати терору та репресіям. Серед небезпек для США та демократії загалом Р. Рейган зазначив Нікарагуа 15 разів і в чотирьох офіційних промовах. Маленьку країну американський президент згадав стільки разів, як і загалом всі небезпеки у світі, що загрожували демократичному розвитку США. Хоча загрозою могла бути тільки альтернативна модель розвитку країни, модель, відмінна від існуючої в Сполучених Штатах.

Одним із ключових елементів глобальної політики є ведення війн, і Америка в цьому досягла значних успіхів. Війна, яку вели адміністрації Рейгана та Буша проти Нікарагуа, тривала майже десять років. Війна, спрямована на придушення повстання в Сальвадорі, тривала близько 15 років; на Філіппінах – більше 20 р.; в Колумбії – більше 30 р.; у Гватемалі – 35 [73: 48].

Наслідком гегемоністських устремлінь є політичні репресії та терор. У Нікарагуа, Мозамбіку, Анголі та Афганістані США підтримували антиурядові сили найманців у виснажливих війнах, які змушують революційні уряди відмовлятися від своїх соціальних програм. У таких країнах як Сальвадор та Гватемала, Сполучені Штати були на боці уряду, вони надають підтримку у придушенні повстань з метою стримування сил національного звільнення. А тривала війна, яка велася проти народу Сальвадору, є одним із багатьох трагічних прикладів придушення повстання. З 1978 по 1994 рік було вбито близько 70 тис. сальвадорців, в основному урядовими військами. Майже 540 тисяч було відправлено у вигнання, 250 тис. переселено в інші місця або силою вивезено в табори для переселенців. Це відбувалося в країні з населенням всього чотири млн. людей [73: 42].

На додаток до фінансування контррозвідки та внутрішніх сил безпеки країн «третього світу» уряд Сполучених Штатів сприяє фінансуванню та модернізації збройних сил десятків країн-клієнтів, включно з Південною Кореєю, Туреччиною, Індонезією, Аргентиною та Тайванем (1995), шляхом поставок реактивних літаків та вертольотів, танків, броньованої техніки, артилерії та ракет.

Застосування сили США спрямовано на збереження їхньої гегемонії у світі. Проект «Керівництво щодо планування захисту», розроблений Пентагоном у 1992 році, закликає Сполучені Штати продовжувати домінування в міжнародній системі, чинити перепони розвинутих промисловим країнам, що претендують на американське лідерство, чи просто намагаються відігравати глобальну або регіональну роль. Підтримуючи це панування, як стверджують аналітики Пентагону, Америка може гарантувати «зону миру та процвітання, орієнтовану на ринок, що вміщує більше третини світової економіки» [73: 57].

Після Другої світової війни, уряд США виділив більше 200 млрд. доларів на надання військової допомоги, спрямованої на навчання, спорядження та субсидії військ чисельністю більше 2,3 млн. осіб і сил внутрішньої безпеки восьми країн, метою яких був не захист від зовнішньої агресії, а захист правлячих олігархів та інвесторів багатонаціональних корпорацій від небезпеки місцевого антикапіталістичного повстання. Серед тих, хто отримав таку допомогу, були відомі військові автократії, країни, такі, як Туреччина, Заїр, Чад, Пакистан, Марокко, Індонезія, Гондурас, Перу, Колумбія, Сальвадор, Гаїті, Куба (за правління Батисти), Нікарагуа (за Сомоси), Іран, Філіппіни (за Маркоса) і Португалія (за Салазара).

Лідери Америки сповідують вірність демократії, проте за останні п'ять десятиліть вибрані демократичним шляхом реформістські уряди у Гватемалі, Гайані, Домініканській Республіці, Бразилії, Чилі, Уругваї, Сирії, Індонезії (за Сукарно), Греції, Аргентині, Болівії, Гаїті та інших країнах були скинуті військами, яким спецслужби США надавали допомогу та фінансову підтримку. Спеціальні американські служби, що брали участь у таємних операціях чи війнах з участю найманців проти революційних урядів Куби, Анголи, Мозамбіку, Ефіопії, Португалії, Нікарагуа, Камбоджі, Східного Тимора, Західної Сахари та інших країн, спричиняли руйнування та смерть. Спецслужби вели ворожі дії також проти реформістських урядів Єгипту, Лівану, Перу, Ірану, Сирії, Заїру, Ямайки, Ємену, островів Фіджі та інших країн.

Після Другої світової війни збройні сили США здійснювали пряме вторгнення або повітряне бомбардування території В'єтнаму, Домініканської Республіки, Північної Кореї, Лаосу, Камбоджі, Лівану, Гренади, Панами, Лівії, Іраку та Сомалі.

За останні роки ХХ – початку ХХІ століть Сполучені Штати стали вважати себе як джерелом, так і гарантом збереження демократичних інститутів у всьому світі, користуючись власним правом визначати рівень демократії в інших країнах. В Нікарагуа, Мозамбіку, Анголі, Ефіопії, Афганістані тощо інтервенція – це не придушення урядом партизанських повстань, а кампанія найманих сил за підтримки США, спрямована проти незахищеного населення. Перебуваючи під тиском економічних і воєнних санкцій, народ змушений приймати і виконувати економічні та політичні наміри держави-агресора.

Неоколоніальна політика Америки є свідченням гегемоністських устремлінь політичних кіл країни.

2.2. «Священна місія» Америки

Американські політики стверджують, що зовнішня політика їхньої держави є результатом найкращих мотивів і твердо ґрунтується на правових нормах міжнародної поведінки. Сполучені Штати залишають за собою право втручатися у справи інших країн світу для того, щоб відновити порядок, опиратися агресії, боротися з тероризмом, рятувати життя американцям, яким загрожує небезпека. Сприймається як належне, що несправедливість і агресія – це те, з чим бореться ця країна, але вона сама ніколи не здійснює агресію на практиці, що конфлікти, які виникають в інших країнах, – це провина самих цих країн, що ліві небезпечні, а праві зазвичай ні, що стабільність краще, ніж революція та безлад [73: 102].

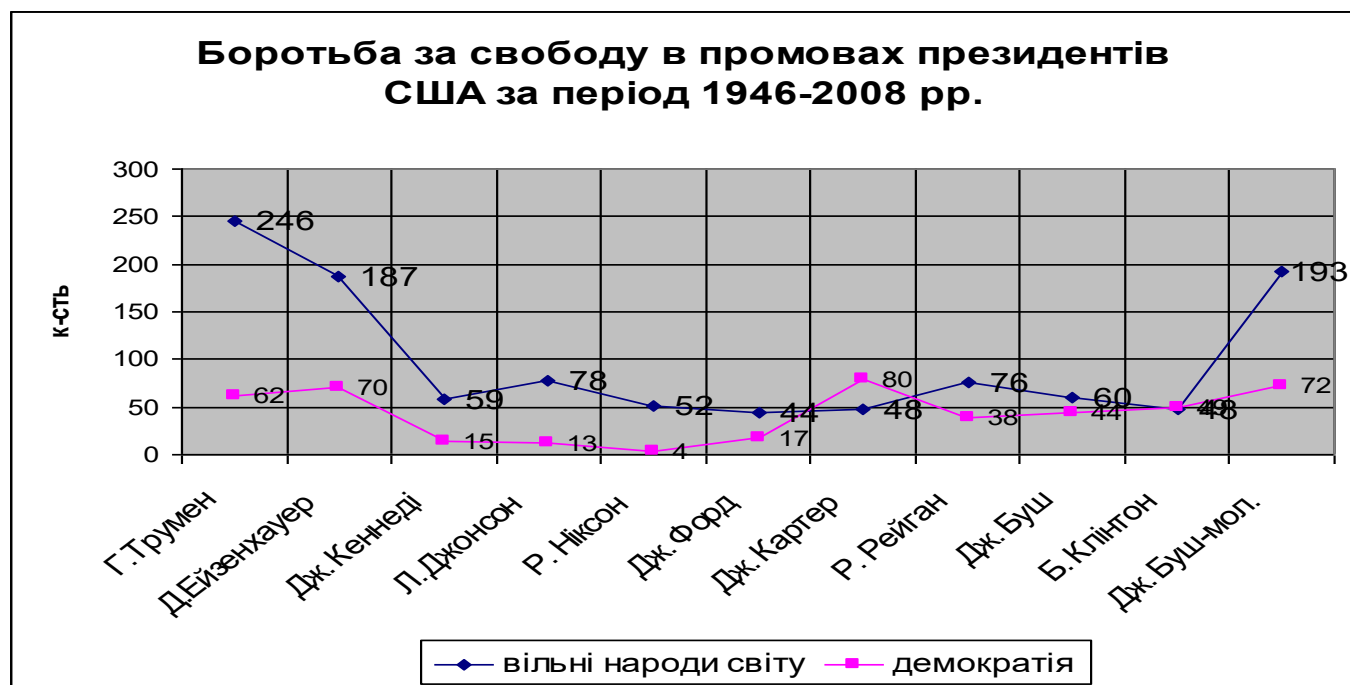
Політика Сполучених Штатів слугує інтересам привілейованої меншості, а не інтересам простого народу. Від Аргентини до Заїру, від Східного Тимору до Західної Сахари виснажливі контрреволюційні кампанії, які спонсорували США, забрали життя мільйонів людей, залишили десятки мільйонів пораненими, покаліченими, морально розбитими, вивезеними зі своїх місць. Проте в політичних промовах президентів Америки навряд чи можна почути хоч одне слово про те, що відбувається насправді. Американцям постійно доводять, що вони мають виявляти рішучість, грати мускулами, демонструвати свою силу і діяти як наддержава, щоб якийсь маленький народ не міг шантажувати їх (аргумент, який використовують для того, щоб виправдати знищення В'єтнаму та бойню в Іраку). Будь-яка невдача при застосуванні сили, зазначають американські політики, підриває віру в незламність та провокує агресію.

Важливим у процесі формування основ зовнішньої політики є те, як громадяни США уявляють себе та світ навколо них. Як і в будь-якої нації, тут відіграють роль різні фактори – стратегічні, економічні, політичні, внутрішні і зовнішні, особисті та глобальні. Проте стереотип винятковості був і залишається визначальною рисою національної самобутності американців. Власне концепція власної винятковості значною мірою впливає на сучасну міжнародну діяльність Сполучених Штатів. Проте слід зауважити, що

існує думка щодо того, як така місія може бути реалізована. Так, один з підходів базується на принципі нації – місії, або так званого лідера світу. Звідси виходить, що нація-лідер повинна бути максимально активною і втручатись у всі світові та національні процеси, впроваджуючи свою модель розвитку.

Важливими поняттям у політичній свідомості американського соціуму та президентів, як представників соціуму, є поняття СВОБОДА. Для того щоб глибше усвідомити особливості зовнішньої політики вище зазначених американських президентів, ми провели контент-аналіз їхніх основних промов. Політичні стереотипи СВОБОДИ є потужним інструментом маніпулювання свідомістю всіх верств суспільства. Зазначені стереотипи були притаманні кожному американському президентові і певною мірою впливали на прийняття рішень та курс зовнішньої політики. Кожен американський президент, продовжуючи традиції попередників, намагався перенести уявлення про свободу на інші країни та континенти. У цьому дослідженні ми аналізуємо стереотип *боротьба за свободу* в риторичі американських президентів, починаючи від Г. Трумена до Дж. Буша-мол.

Таблиця 4.

Стереотип *боротьба за свободу* представлений двома поняттями, з яких ключове місце відводиться вільним народам світу та демократії (див. авторську таблицю 4). Г.

Трумен вважав, що свободу слід поширювати за межі США. Він найчастіше з-поміж усіх президентів згадує вільні народи світу. Досить високим також є показник демократії. Це не випадково, оскільки за його правління Туреччині та Греції було надано фінансову допомогу, реалізовано план Маршалла, почала діяти доктрина Трумена і т.д.

В оточенні президента Трумена побутувала думка про історичне призначення Америки в повоєнному світі. Мінімум довір'я Кремлю та максимум опори на власні, передусім воєнно-стратегічні, переваги, – так в стиснутому вигляді було сформульовано одну із ключових настанов ідеологів нової формації, які вважали, що в ядерну еру на земній кулі не залишилось територій, які б не входили до сфери життєвих інтересів США. За ідеєю вторгнення у світову політику в американських традиціях «дикого Заходу» – ідеології жорсткого, безкомпромісного світу – стояла культивована в душі агресивного глобалізму і визнання універсального характеру американських цінностей та інститутів нова національна ментальність [116: 100].

Національні інтереси США у світі зі змінними параметрами розвитку, зі зруйнованою європейською системою не можуть регламентуватися якимись статутними зобов'язаннями, окрім традиційних цінностей американської демократії. Таким рішучим тоном Г. Армстронг, голова Нью-йоркської Ради з питань зовнішньої політики, заявляв про невід'ємне право Сполучених Штатів на збройне втручання в конфлікти на найвіддаленіших територіях, якщо там життю і діяльності американців загрожуватиме небезпека. Цей підхід назвали захистом свободи. Армстронг відкинув можливість надання Кремлю сприяння для розширення його впливу в країнах Східної Європи [63: 556]. Таку агресивну політику за світову гегемонію А.М. Шлезінгер називав «превентивним імперіалізмом», прихованою метою якого є попередити ланцюгову реакцію приєднання до радянської системи все нових і нових країн [107: 210]. Ця стратегія потребувала солідного ідеологічного обґрунтування (про що, зокрема, йшлося у відомій телеграмі радника американського посольства в Москві Дж. Кеннана від 22 лютого 1946 року) [165: 566-582]. Кеннан, зазначаючи наявність у зовнішній політиці СРСР вродженої ворожості і недовіри до зовнішнього світу, зважаючи на традиційне російське відчуття небезпеки, так сформулював свій основний висновок: радянській

експансії слід протиставити американську готовність застосувати широкий спектр дій, що не тільки не виключає логіку сили, а й не абсолютизує її. Запропонована стратегія стримування за вихідний фактор суттєвої переваги брала технічну перевагу США, наявність стратегічної авіації далекої дії і, головне, час, який працював на вільний світ проти радянської системи.

Політику Г. Трумена продовжив Д. Ейзенхауер, для якого стереотип СВОБОДА уособлював власне ВІЛЬНІ НАРОДИ СВІТУ та ДЕМОКРАТІЮ (див. авторську таблицю 4). Ці показники є досить високими у порівнянні з риторикою інших президентів. Боротьбу за першість в світі у протистоянні з СРСР назвали звільненням світу, визнавши таким чином право інших народів обирати систему, подібну до американської. Ті народи, що обрали шлях розвитку західної моделі, вважалися вільними народами світу.

На початку свого правління, дотримуючись помірності у період «холодної війни», Д. Ейзенхауер погрожував зовнішнім ворогам застосуванням ядерної зброї, водночас скорочуючи традиційні озброєння, незважаючи на опір представників військового комплексу. Політика Ейзенхауера щодо СРСР полягала у стримуванні радянської загрози можливістю завдання удару у відповідь в разі агресивного акту. Президент сподівався, що така ситуація гарантуватиме мир і утримуватиме націю від мілітаризації [171: 103]. Під час першої каденції Ейзенхауера США та їхні союзники пережили низку кризових ситуацій «холодної війни».

Джон Ф. Кеннеді був новим представником ліберальної традиції і хоча існували сумніви щодо глибини відданості його ліберальній доктрині, не було сумнівів у тому, що його адміністрація порушуватиме питання, пов'язані з ліберальною реформою. Ліберали припускали, що США й надалі відіграватимуть вирішальну роль у світі в поширенні їхніх ідей і сподівань на інших територіях. Президент Кеннеді сприймав свободу крізь призму політичної традиції попередників. Для нього свобода асоціювалася з демократією (див. авторську таблицю 4). Як і попередні президенти, він був переконаний в тому, що США слід допомагати іншим народам світу стати вільними (зокрема, не раз робив спроби звільнити Кубу від комуністичного правління), а свободу необхідно було виборювати в

боротьбі з тиранією. У його промовах комунізм – це агресія, тиранія та контроль. Комуністи вдаються до провокацій, їм не можна вірити, а СРСР готується до війни.

Роки з 1945 до 1970 були періодом зміцнення американської могутності. Після Другої світової війни, США довели свої претензії на роль лідера. Сама Америка бачила себе не тільки світовою державою, здатною керувати світом, а й опікуном на політичній арені, зважаючи на той факт, що вона притягувала емігрантів з усього світу. Наприкінці 60-х – початку 70-х років американське суспільство і політикум змушені були переосмислити такі базові ціннісні поняття, як *добро і зло, свобода та тиранія* [228: 20].

У виступах Л. Джонсона досить високий показник щодо проблеми вільних народів світу. Цей стереотип віддзеркалився у політиці продовження ескалації війни у В'єтнамі. Демократія слабше виражена в його риторичі і не має відбитку в його зовнішньополітичній діяльності. Проте боротьба з диктатурою, під якою Джонсон розумів комунізм, продовжилась в Південно-Східній Азії.

У Ніксона нижчий показник щодо вільних народів світу і дуже низький щодо демократії. Його риторика частково віддзеркалена в зовнішній політиці, оскільки він скоротив чисельність військових у війні (так, за перший рік його каденції кількість військових у В'єтнамі зменшилася на 100 тис.).

Досить низьким є показник Форда у боротьбі за свободу. В зовнішній політиці президент Форд був стриманим, він навіть досяг успіхів у перемовинах в Женеві, на конференції з питань безпеки та співробітництва в Європі.

Зовнішня політика адміністрації Дж. Картера не була спрямована ні на відновлення стосунків з наддержавою, ні на інші цілі «холодної війни», а скоріше на світовий порядок. Домінуючими засобами в реалізації такої мети у міжнародних відносинах було співробітництво з іншими країнами, особливо західноєвропейськими [171: 372]. Дж. Картер акцентував увагу на демократії та свободі (див. авторську таблицю 4), а його показник боротьби за демократію є найвищим з усіх зазначених президентів. Головними пріоритетами у зовнішній політиці Картера були права людини та стримування гонки озброєнь. Дотримуючись обраного курсу, президент виголосив промову, що стосувалася питань зовнішньої політики (в університеті Нотр Дам 22 травня 1977 року), акцентуючи

увагу на питанні прав людини. Щоб гідно зустріти виклики нового світу, Картер пообіцяв американцям нову зовнішню політику, що буде базуватися на неухильній чесності цінностей і віри в історичне бачення розвитку [200]. У зовнішній політиці Картер був пасивним.

Р. Рейган розпочав активну боротьбу за свободу в світі проти СРСР. Свобода для нього була свободою в широкому розумінні слова, яка перепліталася з демократією (див. авторську Таблицю 4). У його риторичній проблемі вільних народів світу посідає вагоме місце, хоча у кількісному вимірі він поступається іншим президентам. Зовнішня політика адміністрації Рейгана була ворожою у ставленні до СРСР, оскільки вважалося, що компроміс із Москвою був свідченням слабкості або недолугості попередників. Він завжди намагався втілити в практику слова, взяті з промови Дж. Ф. Кеннеді: «Нехай ніколи не трапиться так, щоб ми вели перемовини зі страху. Проте давайте ніколи не будемо боятися вести перемовини» [118: 525].

Р. Рейган до кінця своєї каденції вірив, що США і Захід мають тільки один вибір – здатися або померти, вважаючи, що Сполучені Штати не мають іншого вибору як вести війну. Упродовж 8 років він вів агресивну політику щодо СРСР. Йому вдалося домогтися збільшення витрат на оборону, а його агресивні ідеологічні напади і зміцнення обороноздатності країни привели до низки самітів і скорочення зброї. В кінці його каденції стало очевидним, що настала епоха налагодження нових стосунків двох наддержав.

Дж. Буш у травні 1989 в промові в університеті Техасу визначив загальний підхід до СРСР, що ґрунтувався на здоровому глузді. Свобода для Буша асоціювалася з вільними народами світу, демократією та свободою інших країн, зокрема Польщею, хоча його показник у риторичній і нижчий у порівнянні з іншими (див. таблицю 4). Адміністрація Буша зробила заяву в питанні зовнішньої політики стосовно СРСР у вересні 1989 р. в Директиві Національної Безпеки № 23, яка була підписана президентом і призначалася вищим посадовцям. У Директиві було зазначено, що радянська загроза зросла, а трансформація Радянського Союзу є довготривалою метою, якої можна досягти тільки з позиції сили [171: 482].

Політику Дж. Буша продовжив Б. Клінтон, проте відсутність зацікавленості до питань зовнішньої політики вкрай негативно позначилася на зовнішній політиці США. Без конкретної програми та концепції зовнішньої політики адміністрація була нездатна здобути підтримку тих чи інших рішень, вагомих для зовнішньополітичного курсу країни. В певні моменти, між 1997 та 2000 роками, окремі групи політиків зіграли на падінні громадського інтересу до питань зовнішньої політики і чинили опір президентові в питаннях, що стосувалися самих основ цієї політики. Їхні зусилля призвели до формування одностороннього підходу у вирішенні питань зовнішньої політики кінця 20-го століття [123: 256]. У Б. Клінтона середній показник боротьби за свободу (див. таблицю 4).

У ширшому контексті труднощі Клінтона та Буша-мол. показали, що американські лідери зазнали невдачі, намагаючись вести націю по дорозі періоду після «холодної війни». Спроби спростити боротьбу за провідну роль у зовнішній політиці і право наддержави, так само як і відхід від парадигми цільності і послідовності у політиці, виявилися невдалими. Прорахунки в запровадженні порядку в новому світі, як і спроби Б. Клінтона здійснювати нову стратегію американського лідерства, підтверджують такий висновок. Американське стратегічне бачення засвідчило свою хибність, а десятиліття після закінчення «холодної війни» майже не змінило ситуації у світі.

З ослабленням СРСР, закінченням «холодної війни» і загрози з боку СРСР, американські політики намагаються виробити нове бачення світу і світової політики. Однак, не тільки події, а й певні напрями і тенденції вплинули на стереотипи американців. Стан свідомості американських виборців змінювався залежно від періодів правління того чи іншого президента. В американській політиці конкурували консервативні та ліберальні підходи. Американці сприймали конфлікт як звичайну боротьбу політичних ідеологій і систем, або, простіше, як боротьбу між комунізмом і свободою.

Стереотипи, виявлені в риторичі президентів, корелюють з їхньою зовнішньополітичною діяльністю, отже, можна говорити про ступінь достовірності зроблених на підставі здійсненого аналізу авторських узагальнень і висновків.

2.3. Війна як спосіб контролю світу

Існує потужний стереотип у світогляді американців, це – стереотип про війну. Американці війни вели заради добра, і вони давали їм добро. Міфологія війн збагатилася досвідом війн 20-го століття. Друга світова війна стала архетипом «хорошої війни», оскільки її вели заради добра й, до того ж, вона дала вигоди Америці та американцям. Сучасна міфологія війни в американській ментальності містить три елементи:

- американці вірять в те, що війна є засобом американського прогресу. Війна сприяє єдності, вона – ефективна, забезпечує процвітання, безпеку і перемогу;
- війна є хаосом і руйнуванням. Це пекло, що руйнує американські ідеали і демократію, призводить до створення мілітаризму та імперіалізму, руйнує американську незалежність і долю у світі. Вона тоталітарна та руйнівна. Її слід боятися та уникати;
- війна є своєрідним досвідом, винятковим. Вона виходить за межі нормального, мирного життя. Її слід уникати, але якщо вже почали, то її треба довести до швидкого, ефективного закінчення, щоб повернулися мир, демократія та незалежність [206: 325].

Іншим стереотипом, пов'язаним вже з «холодною війною», був стереотип про війни обмежені, швидкі та локальні. У червні 1950 року, за рішенням президента Г. Трумена і рішенням Ради Безпеки ООН, було введено війська у Південну Корею. Це була поліцейська акція, скерована американцями. Насправді, це були росіяни справжнім ворогом в Кореї, як у це вірила більшість американців. Перемир'я було укладено в 1953 році, та корейська війна не привела до закінчення «холодної війни». Проте думка, що локальні війни можуть бути обмежені, сформувала уявлення про те, що «холодна війна» була хорошою, прогресивною і конструктивною. Після В'єтнамської війни, багато американців вірили в те, що війна може забезпечити Америці розквіт, стимулювати розвиток, вони вірили в те, що американська війна була невдачею влади.

Американці і нині вірять в єдність, великі цілі та особливу долю американського народу. Американські війни є революціями. Кінець і мета цих війн – свобода, руйнування рабства, побудова особистої і національної незалежності. Війни, в американських міфах,

є вираженням віри в те, що американці можуть зробити все, що вони хочуть, можуть створити народи, перебудувати суспільства, прискорити прогрес, дати свободу і демократію світові, допоки вони об'єднані, організовані та об'єднані спільною волею до перемоги.

Війни загалом відіграють важливу роль у зовнішній політиці Америки: кожен президент США після Другої світової війни був причетним до війни, воєнного конфлікту прямо або опосередковано.

«Холодна війна». СРСР відмовився провести вільні вибори в країнах Східної Європи, а народні виступи були жорстко придушені. Дж. Кеннан, американський дипломат в Москві, стверджував, що радянська політика є експансіоністською, а СРСР є загрозою для американських інтересів. Витоки радянської експансії беруть свій початок у російській історичній ненадійності, поведінці параноїка Сталіна, необхідності для комуністичного режиму наявності зовнішніх ворогів та потреб радянської ідеології [215: 33]. Єдиним виходом для США було запровадити *політику стримування*. Америці необхідно було скористатися своєю політичною економічною та військовою владою для того, щоб попередити поширення радянського впливу. Виступаючи з промовою перед Конгресом, Г. Трумен виклав засади зовнішньої політики Сполучених Штатів, передусім політики допомоги Греції та Туреччині, яка полягала у підтримці тих народів, які чинили опір зовнішнім спробам повалити уряди демократичних країн, зовнішнього тиску. Ця промова втілювала політику експансіонізму та стримування комунізму і отримала назву «Доктрини Трумена». До кінця 1947 року ілюзія про співпрацю між двома супердержавами розвіялася, розпочався період «холодної війни».

Політика стримування і теорія доміно були втілені на теренах країн «третього світу». Друга світова війна ослабила колоніальну систему, тому постколоніальні конфлікти відкрили можливості для ведення «холодної війни» за межами Європи. Падіння Китаю в 1949 році та напад Північної Кореї на Південну в 1950 вплинули на поширення *політики стримування* за межами Європи. США вирішили розпочати воєнні дії під егідою ООН з метою попередити поширення комунізму в Південній Кореї.

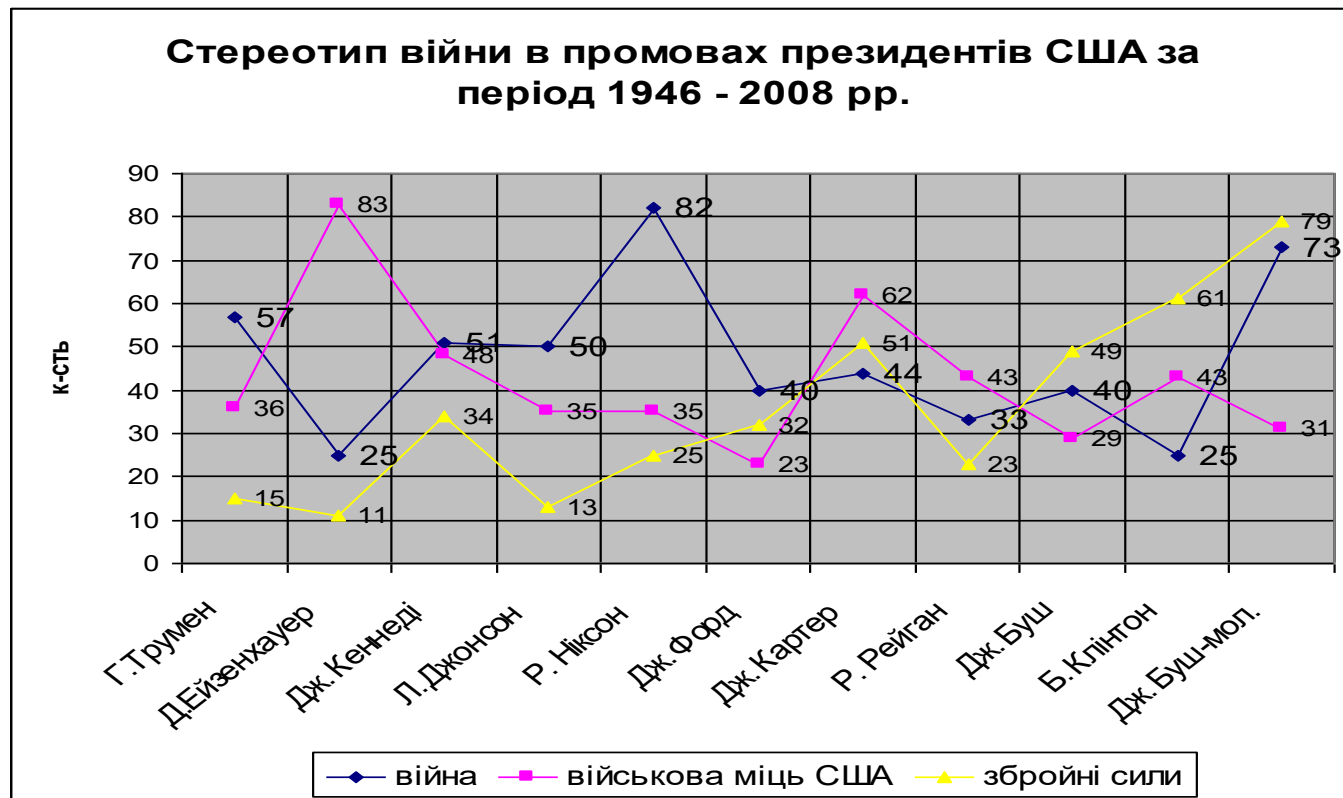
Корейська війна. У 1950 спалахнула війна в Кореї між комуністичним режимом Півночі та антикомуністичним Півднем. У цьому ж році Сполучені Штати розпочали надавати допомогу Південному В'єтнамові, Лаосу та Камбоджі.

Корейська війна, в яку вступив Китай і яка тривала 4 роки, коштувала США 50 тисяч загиблих [215: 34]. Втручання Америки в цю війну вплинуло на перетворення *політики стримування* у глобальну доктрину. Корейська війна змінила акценти у *політиці стримування*: тепер загроза та відповідь сприймалися у термінах війни, що привело до формування військових блоків, зокрема НАТО в Європі.

В'єтнамська війна. Найбільшим конфліктом «холодної війни» став В'єтнам, який був поділений на дві частини – Північну та Південну. Північ підтримував Китай та СРСР, а Південь був антикомуністичний, хоча його важко було назвати демократичним. Наприкінці 1950-х – на початку 1960-х комуністичне повстання почало загрожувати Південному В'єтнамові. США, залишаючись вірними своїй політиці стримування, почали надавати Південному В'єтнамові спочатку гуманітарну допомогу, а потім надсилати і військових радників. Незабаром Сполучені Штати втягнулися у війну і, в 1968 році, у В'єтнамі вже було понад 500 тисяч американських військових. За 10 років найсильнішій країні світу так і не вдалося перемогти у тій війні.

Ми здійснили аналіз стереотипу ВІЙНА крізь призму світогляду американських президентів, починаючи від Г. Трумена до Дж. Буша-мол. Стереотип ВІЙНИ в розумінні американських президентів репрезентовано низкою понять – ВІЙНА, ВІЙСЬКОВІ МІЦЬ США та ЗБРОЙНІ СИЛИ (див. авторську таблицю 5).

Таблиця 5.

Високий показник ВІЙНИ у риторичі Г. Трумена, який розпочав «холодну війну», підтримуючи процес розробки атомної бомби, збільшуючи витрати на озброєння. США готувалися до війни, а значна кількість згадок про ВІЙНУ підтверджує це. Г. Трумен, незважаючи на союзницькі дії під час Другої світової війни, не вважав СРСР дружньою країною. У політиці він покладається на військову міць Америки.

У промовах президента Д. Ейзенхауера, як і в Г. Трумена, на першому місці стоїть військова міць США (див. таблицю 5). Проте, як і його попередник, він був антикомуністом, хоч і дотримувався серединної позиції, що не заважало йому й далі посилювати військову міць Збройних Сил. Як і Г. Трумен, він був переконаним, що війна в Кореї була виправданою, а комунізм був ворогом номер один для Америки.

Політика ж Кеннеді полягала в тім, щоб виявляти половинчасту активність у формі поступового втягування у В'єтнам без обдуманого, зваженого підходу, та ще з помилками, яких припустилися на початку (убивство Нго Дін Д'єма). У всіх зазначених діях було відсутнє політичне розуміння ситуації, на чому ґрунтується прагматизм і активність [228: 270]. Не розуміючи непримиренного характеру співіснування цих двох підходів, Кеннеді навряд чи зміг би змінити політику щодо В'єтнаму, якби був обраний

на другий термін. Як відомо протистояння з СРСР набуло кульмінації під час Карибської кризи, тому в його промовах часто трапляються поняття, пов'язані з ВІЙНОЮ, ядерною та «холодною».

У промовах Л. Джонсона ключове місце посідає війна у В'єтнамі, яку він успадкував від свого попередника, президента Кеннеді. Протягом 1963 р. і до виборів наступного року Л. Джонсон не здійснював рішучих кроків у війні. Його метою було робити все, аби попередити падіння Південного В'єтнаму. І хоча він дав згоду на реалізацію плану «Операції 34 А», серії шпигунських дій і послав тисячі радників до В'єтнаму, проте відкладав рішення щодо того, як далеко США могли зайти, щоб попередити поразку. Частотність показника МИР у його риторичі невисока, це свідчить про те, що він не планував закінчувати війну у В'єтнамі. Така позиція сприяла посиленню політики ескалації в Південно-Східній Азії (згадаймо підтримку Південної Кореї, Конго, інтервенцію в Домініканську республіку). ВІЙНА є одним із ключових понять у його риторичі.

Політику Л. Джонсона продовжив Р. Ніксон. І хоча в Ніксона найвищий показник згадок про війну (див. таблицю 5), проте його політика була спрямована на послаблення стосунків з СРСР. У 1969 році Р. Ніксон розпочав політику розрядки. Він вважав, що США мали інструменти впливу на політику Радянського Союзу котрий хотів паритетного визнання з боку суперника та можливості торгувати зі США. Америка ж хотіла, щоб СРСР дотримувався прав людини та обмежив підтримку комуністичних урядів і повстань у країнах «третього світу». Розрядка базувалася на припущенні, що різні інтереси та цілі двох супердержав можна було поєднати з метою налагодити стосунки не тільки на основі конфлікту, а й на основі співпраці, задовольняючи спільні інтереси. У Москві таку політику називали мирним співіснуванням [215: 35]. Р. Ніксон часто згадує ВІЙНУ. І хоча війна у В'єтнамі на той час закінчилася, проте напруження між США та СРСР існувало, кількість понять війни майже збігається з кількістю понять про В'єтнам.

Показники стереотипу ВІЙНИ в риторичі Дж. Форда є одні з найнижчих, а його політика підтверджує його риторичу. Проблема в Південно-Східній Азії дісталася йому у

спадок під попередників, проте з усіх президентів він був одним із небагатьох, хто доклав зусиль до поліпшення ситуації у В'єтнамі. У 1975 році, після відмови Конгресу на його прохання виділити допомогу Південному В'єтнамові, Форд оголосив про закінчення В'єтнамської війни. Отже, його мирні зусилля дали результати.

Промови Дж. Картера висвітлюють базові стереотипи його картини світу, серед яких ключовим є ВІЙНА, зокрема в Афганістані (див. таблицю 5). В 1979 році СРСР розпочав війну в Афганістані. Вашингтон засудив дії Москви і, у свою чергу, розпочав допомогу афганським силам опору та Пакистанові. Таке протистояння держав було втілене в поняттях АФГАНІСТАН і ВІЙНА. Президента Картера непокоїв стан справ на Кубі, зокрема наявність там радянського військового континенту. Небезпека ядерної війни змусила американського президента сісти за стіл перемовин з керівництвом СРСР, що увінчалось успіхом – підписанням Договору про Обмеження Стратегічної Ядерної Зброї.

Р. Рейган був переконаним, що політика розрядки була одностороннім процесом. Вказуючи на суттєве зростання ядерного арсеналу СРСР протягом 1970-х, він скептично поставився до спроб контролю над озброєнням. Розрядка, на його думку, створювала хибне відчуття безпеки. У його промовах показники стереотипу ВІЙНИ є невисокими, проте реальні кроки суперечать риторичі. Р. Рейган покладався на ВІЙСЬКОВУ МІЦЬ США у питаннях можливої війни з СРСР, тому витрати на оборону суттєво зросли (з 26% у 1981 році до 38% у 1987) [171: 431]. Адміністрація Рейгана підтримувала повстанців в Афганістані, контрас в Нікарагуа, ініціювала таємні операції проти СРСР, розгорнула широкомасштабну ідеологічну війну проти Радянського Союзу. Проте Рейганові вдалося підписати Договір про Обмеження Ракет Середнього Радіусу Дії. Він був переконаний, що період розрядки дав змогу СРСР випередити США у військовій силі. Нова адміністрація провадила політику жорсткого протистояння з Радянським Союзом, що призвело до збільшення військових витрат у звичайних та ядерних видах зброї.

Кінець «холодної війни», особливо період 1989-1991 років, засвідчив, що було зруйновано тільки біполярний світ і порядок, проте такий стан речей не вплинув на силу США. Розпад Варшавського Пакту не привів до розпаду НАТО, а перша війна в Перській затоці знову продемонструвала провідну роль Америки як світового лідера. Незважаючи

на те, що вона велася під егідою ООН, фактично це була американська воєнна кампанія. І хоча воєнні витрати Америки після «холодної війни» зменшилися, проте жодна інша країна світу не мала такої потужності та можливості відігравати ключову роль на світовій арені, як США, що підтверджують реалії доби глобалізму.

Серед ключових понять американського президента Дж. Буша спостерігаються такі, як ЗБРОЙНІ СИЛИ, ВІЙСЬКОВА МІЦЬ, ВІЙНА. Його риторика свідчить про нарощування військового потенціалу (див. таблицю 5).

У риторичі Б. Клінтона зростає кількість показників стереотипу ВІЙНА, він досить часто послуговується поняттями ВІЙСЬКОВА МІЦЬ США та ЗБРОЙНІ СИЛИ країни, про що свідчать статистичні дані. Занепоконня Б. Клінтона викликає ЗБРОЯ МАСОВОГО ЗНИЩЕННЯ. Зовнішня політика його не була мирною: за період каденції Вашингтон здійснив ескалацію в Сомалі, на Гаїті, завдав повітряних та наземних ударів по сербах в колишній Югославії.

Серед ключових понять у риторичі Дж. Буша спостерігаємо високі показники стереотипу ВІЙНА (див. таблицю 5) у порівнянні з його попередниками. Значне місце у промовах Дж. Буша відведено ВІЙНІ, яку підсилюють поняття ВІЙСЬКОВОЇ МОГУТНОСТІ та ЗБРОЙНИХ СИЛ. Згадаймо війни в Іраку та Афганістані.

На початку дев'яностих років на Заході посилюється сподівання на тривалу мирну епоху, проте ситуація кардинально змінилася наприкінці 90-х років ХХ століття.

Гегемоністську політику США багато в чому зумовлюють історичні передумови, ідеологічним інструментом якої слугує доктрина Дж. Монро. Під егідою цієї Доктрини та поглядів багатьох ідеологів, таких, як Б. Адамс, Дж. Берджес, Дж. Стронг, Х. Максим, Дж. Тернер, А. Мехен, Х. Маккіндер, на протязі ХХ – початку ХХІ століття відбувалася економічна, політична та воєнна експансія США у світі.

Політична традиція значною мірою визначає зовнішньополітичний курс Америки. Негативно впливали і продовжують впливати на американських президентів уявлення про те, що американський народ нібито обраний Богом, що зумовлюють агресивну зовнішню політику втручання у внутрішні справи інших країн. Поширеним уявленням

серед американських президентів є віра в те, що провідником США є сам Бог, який визначив Америці місію верховного судді всіх народів, з особливим поглядом і передбаченням. Аналіз показує, що американські президенти вірять у винятковість та місію США на планеті.

Домінуючими у риториці американських президентів є стереотипи ВІЙНИ та СВОБОДИ. Стереотип свободи віддзеркалює зовнішню політику Сполучених Штатів, які намагаються впливати на перебіг подій у світі, трактуючи втручання у внутрішні справи інших країн як поширення демократії у світі. У зовнішній політиці Америка застосовує силу, а ідеологічне чи воєнне протистояння трактується в термінах добра та зла. Свободу захищають США, а тиранію поширюють комуністичні режими.

Стереотипи впливають на спосіб мислення, стимулюють до дій. Стереотипи у свідомості американських президентів є суттєвим чинником впливу на зовнішню політику Сполучених Штатів, хоча й не завжди очевидним.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

ПОЛІТИЧНИЙ СТЕРЕОТИП ЯК ЧИННИК ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ АМЕРИКИ

У третій частині монографії розглядаються особливості впливу політичних стереотипів часів «холодної війни» на зовнішню політику американських президентів, починаючи від Г. Трумена до Р. Рейгана.

Відповідно до досліджуваної проблеми, аналізуються колізії американо-радянських відносин в різні періоди «холодної війни».

Виокремлено і узагальнено ключові стереотипи політичної риторики американських президентів та її співвіднесеність із зовнішньополітичною практикою адміністрацій Білого дому.

Передумови конфронтації. Проведені весною 1943 року в умовах таємності опитування суспільної думки засвідчили, що значна кількість американців (62%) була позитивно налаштована щодо створення світу без війн після перемоги над ворогом, а 63% відповіли ствердно на питання про те, чи варто США входити в міжнародну організацію безпеки після війни [61: 414]. Про бажання зберегти добросусідські відносини з СРСР більшість американців заявили досить чітко. Проте американські політики були іншої думки, і дедалі голосніше лунали заклики до встановлення миру тільки на американських умовах. І в Конгресі, і в пресі, і в уряді консолідувалися сили, що виступали під прапором необмеженої експансії США.

Однією з причин конфронтації виявилися геополітичні та ідеологічні чинники, які посилювалися з просуванням Радянської Армії до Берліну. Їм належить вирішальна роль у реінкарнації синдрому страху і недовір'я союзникові, який сприяв розвиткові «істеричної антирадянщини» в перші повоєнні роки. Постійні критики зовнішньої політики – лідери республіканців Г. Гувер, Р. Тафт, А. Ванденберг, Г. Фіш та Б. Уїлер отримали підстави заявити, що вони мали рацію, вимагаючи від уряду не допомагати СРСР [40:208-210]. Політична риторика американських лідерів вплинула на формування імперативу агресії та гегемонізму зовнішньої політики США.

3.1. Двополярний світ часів «холодної війни»

Друга світова війна остаточно зруйнувала попередню міжнародну структуру, що призвело до її заміни ідеологічним та політичним порядком, який був визначений владарюванням двох наддержав у формі «холодної війни».¹² Ця війна не була випадковістю, вона виникла під час перегрупування військово-політичних сил у стані переможців. Причин було декілька. Головні з них крилися у сфері геополітичних, ідеологічних, соціально-політичних і національних інтересів.

Першим документом, спрямованим проти СРСР, є меморандум ЗК (Загального Керівництва) № 329 від 4 вересня 1945 року, прийнятий наступного дня після офіційного закінчення Другої світової війни. У документі, зокрема, зазначалося: «Відібрати приблизно 20 найважливіших цілей, придатних для стратегічного атомного бомбардування в СРСР та на контрольованій ним території» [32: 72-153]. Такий вибір передбачав для США можливість максимального використання наявної атомної зброї. Всі заходи політичного, економічного та воєнного характеру Вашингтон здійснював, прикриваючись ним же створеним міфом про «радянську воєнну загрозу».

Початок «холодної війни». Драматизм ситуації напередодні закінчення війни в Європі, падіння Берліна та вихід Радянської Армії на Ельбу були сприйняті американським президентом особливо болісно та гостро, оскільки не залишали йому іншого вибору, окрім утвердження американського лідерства з позиції сили, тобто обрати жорсткий курс. У бесіді з Дж. Дейвісом, колишнім послом США в Москві, який відвідав президента 30 квітня 1945 р., Трумен був рішуче налаштованим не зупинятися навіть перед ескалацією напруження в радянсько-американських відносинах. Сила та жорсткість – ось що мало стати опорними елементами його нової дипломатії – дипломатії країни, що вибрала місію бути головним захисником західного суспільства. Проте ця сила та впевненість у свободі дипломатичного маневру не могла з'явитися, якщо не брати до уваги впевненість в появі атомного арсеналу і переконаності в тому, що більше

¹² Сам термін «холодна війна» увійшов у вжиток у 1947 році і відбиває стан політичної, ідеологічної та загалом широкої конфронтації між державними системами, які під час Другої світової війни були союзниками по антифашистській коаліції.

нікому цього не вдасться зробити на тому ж рівні [5: 61]. Атомна бомба, яку закінчували розробляти в США, була засобом стримування комунізму та збереження провідної ролі Америки у світовій політиці.

Спланована Білим домом контрпропагандистська кампанія у формі публічних виступів держсекретаря Е. Стеттініуса, його заступника А. Макліша, вдови президента Е. Рузвельт, колишнього віце-президента Г. Уоллеса заспокоїли американське суспільство, знизивши рівень підозр до Москви. У цих виступах було осуджено антирадянські заяви низки конгресменів, газетних оглядачів і проголошено вірність принципам співробітництва. Москва відразу ж відгукнулася на дружні жести, виставивши їм в офіційній пресі високі оцінки. Однак такі кроки були заздалегідь продуманими. Американському президентові вдалося дещо заспокоїти СРСР, тим часом виробляючи базові принципи тієї політики, яка передбачала, що від того часу США братимуть участь у будь-яких перемовинах з питань мирного врегулювання у двох образах: як рівноправного партнера і одночасно гаранта незмінності прийнятих рішень шляхом збереження за собою вирішальної військової переваги [61: 505].

Стосовно атомної зброї, то адміністрація президента Трумена розглядала атомну бомбу як інструмент тиску, потенційно корисного в усіх дипломатичних перемовинах. Обстоювалася ідея, що США повинні зберегти свої провідні позиції у сфері атомної зброї, одночасно домагаючись політичної згоди з СРСР. І ніхто не бачив вражаючої суперечності у цих двох задекларованих цілях.

Початок атомної дипломатії. 31 травня адміністрація Трумена озвучила принципи нової зовнішньополітичної доктрини, що базувалася на випередженні інших країн досягненнями в ядерній фізиці та виробництві атомної зброї. Розвиток подій збігся із закінченням війни на Тихому океані. Використання атомної бомби, яку планували скинути на Японію, повинно було стати акцією залякування реального і можливого суперника. Зброя масового знищення, ще не з'явившись, перетворювалася на зброю відплати і стримування, хоча цей термін ще не артикулювали [61: 518].

Уникнути майбутнього протистояння та «холодної війни» можна було ще в 1945 році, проте американський президент проігнорував таку можливість. Надто спокусливою

Труменові видалася ідея щодо Америки як лідера світу і протистояти їй він не зміг. Виголошуючи свій монолог про «переможну зброю», він навмисно не назвав її і відійшов від теми про міжнародний контроль.

Ідея про наддержаву-лідера світового масштабу дістала підтримку в оточенні президента. Ця ідея узгоджувалася з останніми здобутками у сфері атомних досліджень. Дж. Бернс, вирушаючи на першу сесію Ради міністрів закордонних справ до Лондону у вересні 1945 року, обіцяв використати у складних дискусіях з Молотовим дипломатію «з бомбою в кишені». Г. Трумен, виступаючи з промовою 27 жовтня в Нью-Йорку з нагоди Дня флоту, не згадавши жодного разу СРСР, заявив, що Америка буде й надалі зберігати контроль над атомною зброєю [190: 109]. Проаналізувавши мотивацію конфронтаційної дипломатії, що змінила період військового радянсько-американського консенсусу, напрошується висновок про те, що психологічно вона мала під собою «ядерне підґрунтя».

Американські політики вміло використовували ідею про непереможну зброю у виступах перед народом. Така політика виявилася плідною. На рівні масової свідомості виник майже релігійний екстаз, викликаний загнuzданням сили, що була джерелом сонячної енергії (слова Трумена у зверненні до народу 6 серпня 1945 р.), який втілювався в піднесення національних почуттів і вимогу героїчного керівництва заради здійснення програми «Американського століття». З усією серйозністю постало тоді питання, що розуміти під національним інтересом США, якщо історичний поступ та війна зробили світ біполярним і конфронтаційним, практично поділивши його на сфери впливу між двома супердержавами.

«Холодна війна». Доктрина стримування, яку взяла на озброєння адміністрація Трумена, втілювалася в поведінковому стереотипі американської дипломатії, що на протязі десятиліть зберегла характер активного контрсилового впливу на суперника.

Боротьба світових ідеологій – лібералізму та комунізму вступила у відкриту фазу і набула планетарного масштабу. Поєднання двох чинників – економічного ренесансу США на базі тотального технологічного оновлення та змін у соціальній стратифікації, що сприяли зміцненню політичної стабільності, дали змогу Америці зайняти позиції лідера у

повоєнному світі. Історик і політолог К. Філіпс поставив у заслугу Труменові, передусім, зовнішньополітичну активність, з якою не можна було порівнювати інтернаціоналізм В. Вільсона [194: 401]. Експансія американізму мала різні вияви: амбіційні плани геополітичних проєктів, духовне месіанство, воєнно-стратегічне планування з опорою на створення військових баз на всіх континентах та абсолютну перевагу в найновішій зброї. Поява контурів біполярного світу і виклик, кинутий комунізмом Заходів, змусили Рузвельта, а потім і Трумена, вирішувати складну дилему: зберігати тісні партнерські відносини з СРСР або, спираючись на економічну та військову (атомну зброю) перевагу, поступово відвойовувати геополітичний простір, що опинився під контролем Радянського Союзу, стримувати його намагання перетворитися в альтернативний центр сили і, в кінцевому рахунку, домогтися лібералізації радянського режиму і рецепції ним західних цінностей. Ідеологія комунізму та антибуржуазність привабили стількох прихильників, що змушували вірити в його кінцеву перемогу. За таких обставин, як думав Трумен, Америці нічого не залишалося як відповісти на цей глобальний виклик комбінацією контрзаходів: швидкою економічною та військовою перевагою, монополією на надпотужну зброю, а згодом і її вдосконаленням, домінуючою роллю в міжнародних структурах таких, як ООН і НАТО.

Досить часто Америка використовувала переваги воєнної сили для поширення ідеї американізму в інших країнах. «Ми бажали, щоб світ був відкритим не просто для експлуатації американцями, а й був би близьким нам за духом» [75: 164]. І стереотип ворога відіграв не останню роль у здійсненні агресивної зовнішньої політики. На противагу намаганням СРСР насадити згори державність радянського типу в країнах, що опинилися під його контролем, США зробили своєю державною доктриною захист країн «вільного світу», підірив внутрішньої стабільності Радянського Союзу і його союзників, відродження чи підтримку режимів «ринкової демократії», що інколи взагалі не відповідало американським поняттям про ліберальний суспільний лад. Починаючи з кінця 40-х і далі, США почали відігравати роль світового поліцейського. «Усвідомивши жах боротьби 1930-х за власне існування, після Другої світової війни американці були готові воювати за будь-кого, кому загрожував спільний ворог» [228: 107]. Колективна

безпека була новою версією зовнішньої політики, що базувалася радше на інтервенції, ніж на національних інтересах.

Формуванню ідеології антикомунізму сприяли політичні стереотипи, до яких відносилися поняття вільного світу, ринкової економіки, демократії тощо. Окрім цих стереотипів, у масовій повоєнній свідомості сформувалася думка про історичне призначення Америки у світі. Мінімум довір'я Кремлю та максимум опори на власні, передусім військово-стратегічні, переваги, – так в стиснутому вигляді сформувалася одна із ключових настанов ідеологів нової формації, так званих атлантистів, які вважали, що в ядерну еру на земній кулі не залишилось територій, які б не входили до сфери життєвих інтересів США. За ідеєю вторгнення у світову політику в американських традиціях «дикого Заходу» – ідеології жорсткого, безкомпромісного світу – стояла культивована в дусі агресивного глобалізму і визнання універсального характеру американських цінностей та інститутів нова національна ментальність [116: 200].

Ідея розширення кордонів, що зринула наприкінці XIX століття, набула популярності в геостратегії США після 1945 року, коли робилася ставка на пряму американську військову присутність в різних регіонах планети і на консолідацію під егідою Сполучених Штатів у військово-політичних блоках країн з новою демократією. Американський політолог Л. Сціллард вбачав у накопиченні США атомної зброї після Хіросіми та проведенні серії залякуючих випробувань у Тихому океані вияв великого блефу, своєрідного антидепресанту для Заходу, який був шокований розколом Європи і наступом комунізму. Принципи американської зовнішньої політики були простими: збереження миру, сприяння розквітові і поступове поширення американської моделі у світі.

Починаючи з 1945 року, у двосторонніх радянсько-американських відносинах окреслилося конкурентне протистояння і поступово зростало напруження. Точками відліку «холодної війни» традиційно вважаються три історичні події: промова Й. Сталіна на зборах виборців (1946 р.), фултонська промова В. Черчілля (1946 р.) та проголошення «доктрини Трумена».

У своїй промові Сталін закликав радянський народ до нових жертв заради зміцнення обороноздатності держави. Водночас жодного слова не було сказано про можливості співробітництва із Заходом.

Захід відповів гострими випадками на адресу СРСР. Суспільну думку вже почали готувати до майбутньої зміни курсу щодо союзників. Фултонська промова В. Черчилля (5 березня 1946 р.) стала однією з найпомітніших подій у цьому контексті. Черчилль у цій промові першим серед західних політиків ужив термін «залізна завіса», і таким чином констатував поділ Європи на зони, що контролювалися протилежними сторонами. Він не висловив побоювань щодо можливості воєнного нападу СРСР на країни Заходу. Він не стільки боявся нової війни, як результатів тієї, що вже завершилася. Радянський Союз відчув, на думку Черчилля, апетит до «не лімітованої експансії свого впливу та ідеології». Висновок промови був очевидний: необхідно консолідувати країни Заходу та підсилити їх військовий потенціал, щоб запобігти подальшому посиленню СРСР. І хоча ворог не називався, проте стало зрозумілим, що загрозу становив Радянський Союз, який ще рік тому був союзником у війні з фашизмом.

«Холодна війна» ще не стала справжньою війною, але чітко визначилося глобальне протистояння двох наддержав. Зусилля США та СРСР спрямовувались, передусім, на домінування у військовій сфері. З самого початку протистояння розгорнувся процес мілітаризації обох наддержав. Це виявлялося в уповільненні темпів демобілізації у збройних силах Радянського Союзу, зберіганні обсягів військових видатків на рівні воєнного періоду тощо.

Стереотип ворога виявляється і в економічній політиці Америки, насамперед щодо Європи. Але щоб набути надійних союзників у Європі проти СРСР та забезпечити експансію американської промисловості в цей регіон, необхідно було відбудувати зруйновані та виснажені війною економіки європейських країн. Цій меті відповідала програма широкомасштабної економічної допомоги, відома під назвою «*план Маршалла*», що стало ще одним приводом для розколу світу на два табори.

5 червні 1947 року державний секретар США Дж. Маршалл, виступаючи з промовою в Гарвардському університеті, сформулював основні положення комплексу економічних і

політичних заходів щодо здійснення реконструкції в Європі. Йшлося про відродження справно функціонуючої економіки, що дало б змогу створити політичні та соціальні умови, за яких могли б функціонувати інститути вільного суспільства, а також залучити Західну Німеччину до Західного блоку та зменшити радянський вплив в Європі. Для цього була потрібна додаткова допомога Західній Європі. У квітні 1948 року Конгрес США проголосував за програму європейського відродження, закон, який передбачав американську допомогу у співвідношенні 10% позик і 90% натуральної американської продукції [23: 29]. Заслуговує на увагу два моменти: по-перше, США отримали б прибутки в разі успішного втілення плану, оскільки гроші західних країн Європи стимулюватимуть економіку Америки. По-друге, Сполучені Штати ставили стратегічну мету – обмежити вплив Радянського Союзу в Європі. Зазначене американські лідери прикривали риторикою про вільний світ та демократичні інституції.

З 27 червня по 2 липня 1947 р. у Парижі відбулася нарада за участю Франції, Великобританії та СРСР. Великобританія та Франція запросили всі країни взяти участь у конференції для обговорення американської пропозиції. Радянський Союз і країни соціалістичного табору, під його тиском, відмовилися від допомоги. Фактично розкол Європи щодо «плану Маршалла» сприяв початку «холодної війни», розподілу світу на сфери впливу, протистоянню між СРСР та США.

З 1948 по 1952 рік надана в межах «плану Маршалла» допомога Європі склала близько 13 млрд. доларів, з яких 3,2 млрд. – Великобританії і 2,7 млрд. – Франції [23: 30]. До 1954 року США вклали в реалізацію Плану більше 10 млрд. доларів, значна частина яких повернулися в Сполучені Штати у вигляді замовлень на промислове та сільськогосподарське устаткування, необхідне для відновлення європейської економіки.

Агресивна політика Америки виявилася в реалізації Плану, що спричинило різке посилення конфронтації. Позитивна ідея допомоги країнам Європи в повоєнній відбудові їхніх економік пов'язувалася з установленням доволі жорсткого контролю США за діяльністю країн, які приймали План. Ці умови, що викликали непорозуміння навіть із західноєвропейськими союзниками США, були неприйнятними для СРСР. Наприклад, така умова, як узгодження експортних планів країн-учасниць Плану, закрила б

можливості поставок до СРСР збагаченого урану з Німеччини та Чехословаччини, що означало б підрив ядерної програми Радянського Союзу і збереження ядерної монополії Америки.

У відповідь на жорстку політику США в Європі та намагання впливати на перебіг подій, СРСР в 1947 році почав грубо насаджувати комуністичні режими в Східній Європі. Імперія Сталіна тягнулася до кордонів Югославії, Фінляндії та Греції.

Доктрина стримування комунізму. Країни Західної Європи, пов'язавши свою долю зі США, відновлювали свою економіку завдяки «плану Маршалла». Намагаючись захистити Грецію та Туреччину від комуністичного впливу, Америка активно втрутилася в політику Європи, назвавши такі дії захистом свободи та демократії. 21 лютого 1947 року США отримали дві ноти, в яких офіційно повідомлялося про згоду Англії передати право на надання допомоги Греції та Туреччині Сполученим Штатам. Терміново було складено документ, на основі якого підготовлено звернення президента до Конгресу, з яким Трумен виступив 12 березня 1947 р. У зверненні Греція та Туреччина були названі країнами, що перебували під комуністичною загрозою, тому їм було терміново виділено допомогу в розмірі 400 млн. доларів. Отже, малося на меті перетворити ці дві країни в передові бастіони політики США проти СРСР та інших соціалістичних країн. Ця концепція отримала назву «Доктрини Трумена» і обумовлювала військові приготування Америки, створення військових блоків та підкорення волі американської монополії інших країн і народів. До 1950 р. сума допомоги таким країнам склала 650 млн. доларів [44: 433].

Конкретні цілі «холодної війни» викладені в документах Ради національної безпеки. В меморандумі РНБ-7, у березні 1948 року, було запропоновано оголосити, що «розгром сил світового комунізму під керівництвом СРСР має важливе значення для безпеки США і цієї мети неможливо досягнути шляхом оборонної політики. Відповідно, Сполучені Штати повинні взяти на себе керівну роль в організації світового контрнаступу в ім'я мобілізації та зміцнення власних і антикомуністичних сил з метою підірвати могутність комунізму».

Доктрина стримування найповніше відображена та набула характеру зовнішньополітичної в Директиві Ради Національної Безпеки США № 68 (РНБ-68), затвердженій президентом Труменом у 1950 році. Однак Директива містила концептуальну невідповідність, оскільки, з одного боку, стверджувалося, що Сполучені Штати як вільне суспільство не прагне до «перетворення всіх інших суспільств на подібних собі», а, з іншого, пропонувалося, щоб політика й дії Америки були спрямовані на «досягнення фундаментальної зміни природи радянської системи». Сполучені Штати вимагали, щоб Радянський Союз налагоджував свої відносини з іншими країнами на основі рівності та поваги їхніх прав і, водночас, відмовляли йому у статусі рівноправного члена світової спільноти. Після затвердження президентом Труменом, ця директива майже на чотири десятиліття стала генеральним стратегічним планом всеохоплюючої боротьби США проти СРСР.

Стереотип ворога простежується у конфесійній політиці та риторичі.

Релігійний фундаменталізм виступав проти комунізму як загрози американським свободам. У біблійних школах вивчалися консервативні соціальні та економічні програми, в той час як комуністичні погляди осуджувалися. Починаючи з 1940-х, агресивність стає визначальною рисою американського релігійного фундаменталізму. Чимало релігійних проповідників отримали навіть прізвиська, які більше підходили б боксерам, а не проповідникам. Так, *техаським торнадо* називали Ф. Норріса, а Кетчема – *воюючим Бобом* [130: 66].

По закінченні Другої світової війни стало зрозумілим, що існують спільні завдання перед релігійними лідерами та політичними діячами США. Поширення комунізму змусило державних та релігійних лідерів проголосити месіанську місію Америки, богообраної нації, що виконує заповіт долі, а саму націю назвати охоронцем вільного світу в боротьбі проти тоталітаризму. Для виконання місії американський народ мусив бути відданим ідеї свободи та стати морально сильнішим і чистішим. Релігійні лідери швидко підхопили ці ідеї і активно їх поширювали. «Америка не зможе вижити за таких умов, що існували останні 20 років. Тільки якщо буде закладено моральну основу, тільки тоді США зможе врятувати та звільнити світ» [130: 171]. Слідом за консервативними

євангелістами ці ідеї стали виголошувати американські політики. У березні 1946 року президент Трумен під час зустрічі з делегатами Федеральної Ради церков у Колумбусі підкреслив, що без морального і духовного пробудження Америка загине. Наступного місяця генерал Д. Ейзенхауер зазначив на зустрічі з військовими капеланами, що для людства немає надії на порятунок, крім як моральне відродження. З готовністю реагуючи на такі заяви, релігійні лідери взялися за виконання такої роботи. Багато американців були переконані тоді, що в Америці з'явився шанс виконати свою місію вдома та на міжнародній арені.

В той час як політики звикали з новою роллю країни як світової держави, релігійні фундаменталісти працювали над формуванням думки серед населення про нове *бачення світу*. Йшлося про всебічну євангелізацію світу. Зважаючи на те, що дедалі більше американців звикало до думки про глобальну місію країни у світі, зростав інтерес фундаменталістів та інших релігійних діячів США до створення закордонних релігійних місій.

Суттєвим чинником, що визначав відданість американців місіонерській діяльності, був досвід американців, які пройшли вишкіл у Збройних силах США. Війна збагатила досвідом сотні тисяч американців, євангелістів та релігійних фундаменталістів загалом. Для молодих людей, які сприймали інші землі як поля боїв за віру Христову та вбачали своє покликання в поширенні Євангелія за кордоном, військова служба в Європі чи в тихоокеанському регіоні могла стати могутнім спонукальним чинником до дій. Так, євангеліст М. Россел зазначав, що жителі Техасу, штату Айова, Нью-Йорку та Каліфорнії повернулися до Америки з новим розумінням потреб світу. Хлопчаки, що провели частину життя в маленьких провінційних містечках, доросли до того, щоб розпочати захоплення світу заради Бога [130: 185]. Крім того, американський уряд надавав матеріальну допомогу місіонерам та місіям за кордоном. В 1950-х четверта частина світових протестантських місій складалася з фундаменталістів, п'ятдесятників, сповідників духа святого та інших консервативних євангельських місій зі США, що здійснювали вплив на країни світу, їхнє громадське та політичне життя. Це сприяло зміцненню Америки як світової держави, насадженню американських цінностей,

ідеології. Всі заходи ідеологічного, політичного, економічного та воєнного характеру США здійснювали, прикриваючись ними ж створеним міфом про радянську загрозу. Пропаганда щодо агресивної політики Кремля розпочалася відразу після закінчення Другої світової війни і мала на меті залякати західні суспільства та європейські еліти. Значно пізніше, на початку 90-х років, самі американські соціологи відверто визнавали: «Пояснення поведінки Рад, що пропонували американські ЗМІ та лідери США, були якщо не свідомим обманом, то, щонайменше, таким, що вводив в оману, вони були слабо пов'язані з реальними подіями» [193: 207]. Так, у грудні 1945 року кожен шостий американець припускав, що третю світову війну розв'яже Росія. А в березні 1946 року картина різко змінюється – двоє з трьох американців були впевнені в тому, що радянський уряд розв'яже війну. В травні 1946 р. 41% американців вказали на те, що СРСР був загрозою світові, а в серпні 1946 року 49% громадян США вважали, що воєнного зіткнення двох систем не уникнути [129: 376]. Наведені факти свідчать про те, що суспільна думка США в другій половині 40-х років була об'єктом маніпуляції, а більша частина американців мала дуже віддалене уявлення про те, що відбувалося у світі.

Для багатьох американців, не знайомих з перипетіями міжнародної політики, було цілком зрозумілим, що, після розгрому Німеччини та Японії, їхня власна країна була сильнішою за інші держави і тому вона має керувати світом. А якщо так, то її головний ідеологічний суперник буде змушений робити все, аби не дати змоги США добитися бажаного результату, через те він є загрозою для Америки та всього західного світу.

Як основні аргументи для формування негативного уявлення про зовнішню політику Москви наводилися прямі паралелі з недавнім минулим, а більшовизм називали червоним фашизмом; зазначалося, що західні країни та СРСР у світовій політиці переслідують різні цілі, сповідують різні цінності, тому їхнє співробітництво таке ускладнене; стверджувалося, що Радянський Союз користується перевагами через хаос в міжнародних відносинах.

Напрошується висновок, що протистояння з СРСР поглибило недовіру до нього у США, що обумовило формування стереотипу та образу ВОРОГА у свідомості американців. Про це свідчить аналіз ключових промов американського президента Г.

Трумена. У його промовах найвищий показник боротьби за свободу (див. таблицю 5 частини другої), якою прикривалась адміністрація, водночас здійснюючи агресивну зовнішню політику.

В біполярній структурі світової політики Сполучені Штати і Радянський Союз змушені були визначати свої позиції на ідеологічній основі. Цьому були підпорядковані зовнішня політика та військові доктрини супердержав. Міжнародні відносини стали відображенням принципу «викликів і відповідей» або «дії та протидії». Яскравий приклад: відповіддю на утворення військово-політичного союзу НАТО, який очолили США, стало утворення Організації Варшавського Договору на чолі з СРСР [93: 35].

Міф про радянську воєнну загрозу, озвучений Черчиллем, як і доктрина Трумена, були зумовлені страхом перед комуністичною небезпекою. Цим була визначена стратегія американської зовнішньої політики на багато років наперед. Антикомунізм разом з ненавистю до СРСР став основою системи настанов, цінностей і стереотипів, що визначили сутність політичної культури США.

Ключова роль у нагнітанні комуністичної істерії відводилася стереотипам КОМУНІСТИЧНА АГРЕСІЯ, ВІЙНА та ЗАХИСТ. Роль антидоту належала ВІЙСЬКОВІЙ МІЦНОСТІ Збройних сил Америки.

До кінця 40-х – початку 50-х років у Сполучених Штатах під тиском «яструбів» відбувся поворот до силової політики, що сприяло нагнітанню страху в усьому світі.

3.2. Доктрина Д. Ейзенхауера

Мирне співіснування та конфронтація. Традиційно період з 1955 по 1962 роки називають проміжним при переході від конфронтації двох блоків до розрядки. Однак, на наше переконання, таке враження виникло внаслідок поверхневого підходу до цього питання. Насправді обидві сторони уникали відкритого протистояння і перенесли його у сферу економіки, космічних озброєнь тощо. Про те, що конфронтація не зникла, свідчать серйозні кризи на кшталт Берлінської та Кубинської. На нашу думку, конфронтація часів Ейзенхауера була завуальованою, її перенесли на країни-сателіти, а також континенти.

Загальновідомо, що Д. Ейзенхауер не мав політичного досвіду, коли прийшов у Білий дім, проте він був досвідченим військовим, а в небезпечно новому світі, з яким мала справу Америка у 1950-х, мало хто міг похвалитися таким досвідом. Дотримуючись політики поміркованості, президент намагався уникати різких кроків у зовнішній політиці, і водночас діяти так, щоб не поступатися СРСР. Впливові ліберали були налаштовані нарощувати американську військову силу й, до того ж, хотіли застосувати її. Вони були «яструбами війни». З іншого боку, їхніми опонентами були також «яструби», проте їх вирізняло прагнення застосовувати силу тільки у випадку захисту фізичних кордонів США. Це були соціально і економічно консервативні ізоляціоністи. Підтримуючи позицію республіканського сенатора Р. Тафта з Огайо, ізоляціоністи чекали повернення днів скромного оборонного бюджету і скромної американської ролі в зовнішній політиці. Для президента було непростю справою дотримуватися серединного курсу між двома домінантними політичними позиціями. Д. Ейзенхауерові це не завжди вдавалося, проте він ніколи не змінював обраної політики поміркованості.

Після смерті Й.В. Сталіна, його наступник Г. Малєнков, оголосив, що СРСР продовжуватиме мирну політику. Д. Ейзенхауер намагався кожен подію використати для пропагандистської перемоги. Зокрема, про це свідчить його промова «Шанс миру», виголошена 16 квітня 1953 р., в якій президент підкреслив потребу міжнародного контролю над атомною енергією і надійних угод щодо обмеження зброї. Промова стала сенсацією завдяки уточненням про витрати війни. «...Кожна гвинтівка, яку виготовили,

кожен військовий корабель, кожна гармата, в кінцевому рахунку – пограбування тих, хто голодний, кому холодно і хто не має одягу». У світлі президентської політики серединного курсу, спрямованого на забезпечення безпеки, його промова була не просто риторикою, це була частина політичної стратегії. Д. Ейзенхауер був переконаний, що «холодну війну» можна виграти тільки завдяки холодній стриманості. Народ позитивно сприйняв ідею президента щодо холодної оцінки «холодної війни». Така реакція була сприятлива для президента, котрий мав намір значно скоротити витрати на бюджет 1954 року, який його адміністрація успадкувала від президента Трумена. Як наслідок, бюджет було скорочено на 10 млрд. доларів, а решту скорочень здійснено за рахунок витрат на військові потреби [171: 103].

Одним із способів переконати американців у тім, що ворог загрожує їхньому існуванню – персоніфікувати зло. Прихильники «холодної війни» попереджали про готовність СРСР атакувати в будь-який момент, якщо Збройним силам США буде відмовлено хоча б в одному судні чи літаку.

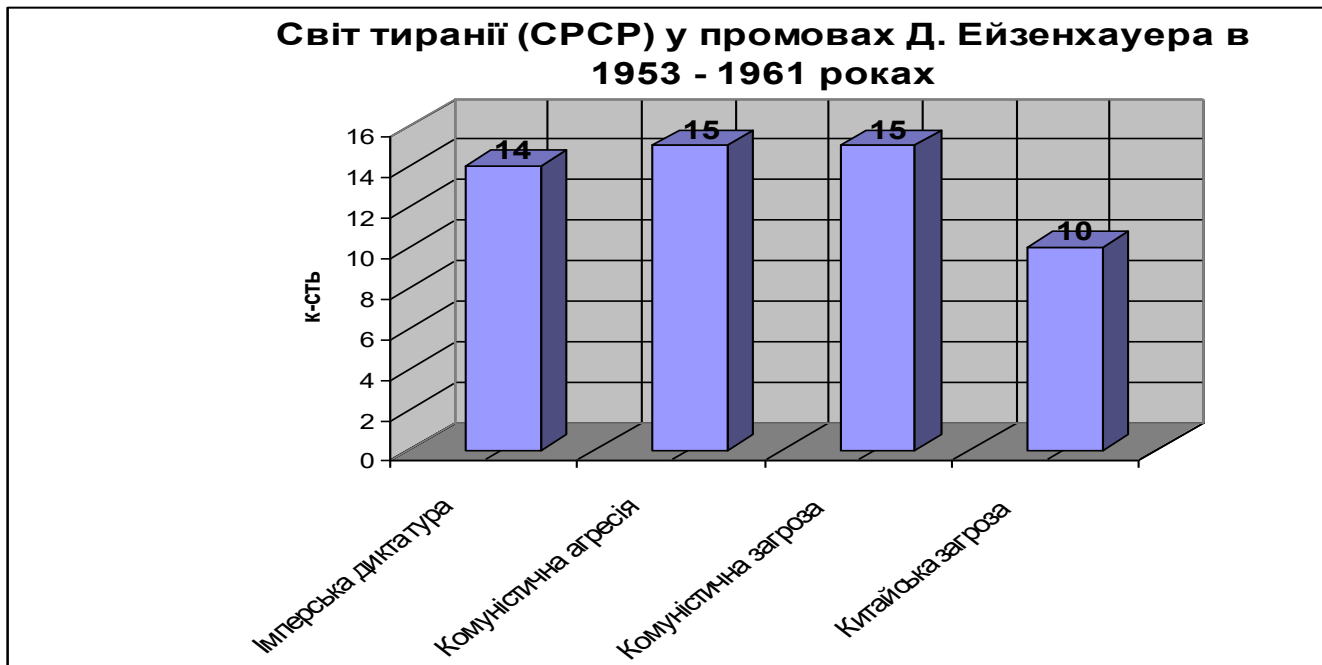
Крім комуністів, іншою загрозою були лідери країн «третього світу». Так, у 1952 році такою загрозою став полковник Гамаль Насер в Єгипті. Скинувши корумповану монархію, він поставив вимогу, щоб Суецький канал був у підпорядкуванні Єгиптові, а не Британії чи Франції і щоб Єгипет отримував плату за проходження суден каналом.

Незважаючи на риторіку про мир і демократію, США з часів Ейзенхауера продовжують здійснювати політику втручання у внутрішні справи інших країн. У 1952 році в Домініканській республіці, після 30 років диктатури Р. Трухільо, якого підтримували США, вільні вибори привели до влади Х. Боша, котрий став президентом республіки. Він закликав до земельної реформи, націоналізував кілька підприємств. Вашингтону така політика соціалізму була не до вподоби. Бош обіймав посаду лише 7 місяців, після чого його скинули домініканські військові за підтримки США [73: 132].

Риторика Ейзенхауера свідчить про низку ключових стереотипів, що впливали на зовнішню політику. Тираном в уявленнях президента виступає СРСР та Китай. Радянські та китайські зовнішньополітичні кроки вважалися АГРЕСІЄЮ, комунізм уособлював імперські амбіції, його затаврували як ЗАГРОЗУ, ДИКТАТУРУ (див. авторську таблицю

б). «Холодна війна» була в розпалі і обидві країни, як США, так і СРСР, змагалися за сфери впливу в Азії, Латинській Америці, Європі.

Таблиця 6.

Виголошуючи промову у традиційному зверненні президента до народу 2 лютого 1953 року, Ейзенхауер зазначив: «Ми успадкували світ миру і співпраці після Другої світової війни. На жаль, агресивний комунізм кинув світ у хаос» [144: 234].

Економічні інтереси Америки тісно переплітаються з політичними та ідеологічними імперативами. Зовнішня політика США була спрямована на підтримку економічних інтересів американських компаній. В 1954 році у Гватемалі відбулися серйозні соціальні зміни, що мали революційний характер. Уряд А. Гусмана виступив проти американських монополій, які домінували в сільському господарстві. Для захисту інтересів американської компанії «Юнайтед Фрут» та за підтримки США в Гватемалу було здійснено збройну інтервенцію з території сусіднього Гондурасу, внаслідок чого до влади прийшов проамериканський уряд. Для виправдання інтервенції було висунуто твердження про можливість небезпеки захоплення влади комуністами, яких підтримував СРСР.

Програма «політичного наступу на світовий комунізм», розроблена в США весною 1955 року, передбачала здійснення таємних операцій та інформаційно-психологічних акцій, спрямованих на підірив комуністичних режимів з середини, поряд з іншими

засобами дипломатичного та воєнного характеру. Сюди входило накопичення ядерних боєприпасів та їхнє розміщення безпосередньо біля кордонів стратегічного суперника і створення двох нових антирадянських військових блоків: Багдадський Пакт (СЕНТО) на Близькому Сході та СЕАТО в Південно-Східній Азії.

Президент Ейзенхауер продовжував значною мірою політику адміністрації Трумена. В обох адміністраціях пріоритетом було розширити спроможність НАТО, інтегрувати західну Німеччину в Альянс (що трапилося в травні 1955 року) і зосередитися на ефективному захисті західних країн від нападу СРСР і його союзників. «Голос Америки» і радіо «Вільна Європа» транслювали новини із Заходу на Схід, а ЦРУ час від часу допомагало дисидентам.

Міжнародна напруга не спадала і в Європі. Народні хвилювання в Угорщині та Берліні в 1956 році були викликані не тільки внутрішньополітичними причинами, а й активною зовнішньополітичною пропагандою, яку вели США.

Ключовим для американських президентів став стереотип про комуністичну агресію. Зважаючи на конфліктні ситуації на Близькому Сході та ускладнення ситуації в інших арабських країнах, в січні 1957 року Ейзенхауер виступив перед Конгресом США, попросивши згоди на застосування збройних сил на Близькому Сході у випадку захисту цього регіону від комуністичної агресії. Конгрес затвердив резолюцію президента, відому під назвою «доктрина Ейзенхауера», згідно з якою Близький Схід було визнано зоною життєво важливих національних інтересів Америки. В березні 1957 року виділено 200 млн. доларів на здійснення економічної та воєнної допомоги будь-якій країні Близького Сходу, якщо вона звернеться до США за підтримкою в боротьбі проти комунізму [44: 458]. Це було ще одне узаконене право уряду Сполучених Штатів здійснювати воєнне втручання в інший регіон світу. Незабаром ЦРУ почало операції, спрямовані на те, щоб скинути демократично обраний уряд Сирії та організувало низку заколотів з метою знищення Насера.

Ще одним вдалим стереотипом, який поширювали пропагандисти в США, став стереотип про захист американців за кордоном. Досить часто американські уряди проголошували: «ми не можемо сидіти склавши руки, коли життю американців загрожує

небезпека, ми посилаємо туди морську піхоту». Таким гаслом послуговувався американський уряд для виправдання вторгнення та окупації інших країн. В листопаді 1958 року, виправдовуючи агресію проти Лівану, Ейзенхауер поставив вимогу, щоб громадяни США були евакуйовані у безпечне місце. Насправді їх попередили раніше про те, що слід уникати поїздок до Лівану, і багато американців залишили країну задовго до прибуття морських піхотинців. До Лівану було відправлено 10 000 піхотинців для того, щоб врятувати капіталістичний, компрдорський уряд від націоналістичного повстання [73: 127].

Радянську загрозу після 1957 року почали сприймати по-іншому. Прихильників силового методу вирішення питань з СРСР стало менше. В балансі сил у світі відбулися суттєві зрушення, а суспільна думка схилилася на бік мирного врегулювання питань зовнішньої політики, оскільки стало зрозумілим, що переможців у тотальній ядерній війні не буде. Проте Америка незабаром розвинула надзвичайно потужний підводний флот, що гарантувало надійну відсіч у разі спроби СРСР застосувати ядерну зброю.

Новий підхід Д. Ейзенхауера до питання оборони посилив американські надії на ядерну зброю. Держсекретар говорив про масову відплату комуністам у випадку, якщо вони захоплять Західну Європу. Ці надії на ядерну зброю дали можливість Д. Ейзенхауерові обмежити федеральні витрати. До того ж, він використав ЦРУ для того, щоб скинути прокомуністичні режими, які вважав ворожими американським інтересам.

Стереотипи ворога та тиранії є настільки вагомими у світосприйнятті президента, що вони не могли не вплинути на політику Америки. Одним з останніх актів адміністрації Ейзенхауера стало рішення про розірвання дипломатичних відносин з Кубою. В березні 1960 року уряд Ейзенхауера погодився з рекомендацією ЦРУ використати проти революційної Куби загони контрас, войовничих емігрантів, що втекли з острова до США. На підготовку контрреволюційного вторгнення на Кубу було асигновано 13 млн. доларів [44: 459].

Президент Ейзенхауер зіткнувся з жорсткими умовами реалій, намагаючись знайти компроміс між імперативами внутрішньої та зовнішньої політики. Непереборною перепоною у зовнішньополітичних зносинах була «холодна війна», що набула форм

непримиренного конфлікту. Дві ворогуючі сторони у повоєнний час перебували у конфронтації одна з одною не тільки як наддержави, а й як носії політичних ідеологій. Слід підкреслити, що «холодна війна» відіграла й суто конструктивну функцію: була своєрідним балансом складних колізій, що відбувалися в тогочасних міжнародних відносинах. Передусім, йдеться про вирішення доленосної проблеми – збереження миру на землі.

Дослідники закидають президентові Ейзенхауеру, що він не сформулював і не визначив зовнішньополітичний курс в чітких і недвозначних термінах. Це вважається серйозним політичним промахом [228:256]. Політологи зазначають, що президенти, які прийшли в Білий дім із Сенату, також не вільні від цієї слабкості. Вони шукають компромісу, угоди та торгів. Практика політичного лідерства президента Ейзенхауера без чіткої політичної позиції нагадує приклади лідерства тих, хто обіймав посаду президента тільки з досвідом законодавця. Тактика політичного ухилу, яка є чесною у внутрішній політиці, є джерелом слабкості для президента, який претендує на світового лідера. Д. Ейзенхауер вірив у те, що США повинні вести за собою решту країн світу, проте він не до кінця уявляв, куди і як.

Чинниками, що вплинули на політику президента Ейзенхауера, є стереотипи **ВОВОГА, ТИРАНІЇ, КОМУНІСТИЧНОЇ ЗАГРОЗИ та АГРЕСІЇ.**

3.3. Берлінська та Карибська кризи

У своїй інавгураційній промові президент Дж. Кеннеді презентував себе як лідера нового покоління американців, обов'язком якого – захищати свободу в момент найбільшої небезпеки. Його промову, як заклик до дії, можна вважати підтвердженням постулату «холодної війни», оскільки загрозою свободі був комунізм. Стереотип **ВОВОГА** під час правління президента Дж. Ф. Кеннеді був чітко вираженим. Ворогом для нього виступає комуністична Куба та СРСР. Кеннеді у протистоянні з Радянським Союзом ставку зробив на воєнну могутність США. Як і попередні президенти, Дж. Кеннеді був переконаний в тому, що Америці слід допомагати іншим народам світу стати

вільними. Зокрема, він не раз робив спроби звільнити Кубу від комуністичного правління, а свободу, на його думку, необхідно було обстоювати в боротьбі.

Інавгураційна промова президента США була відповіддю на сприйняту загрозу, виголошену новій адміністрації радянським прем'єром М. Хрущовим 6 січня 1961 року. В перші місяці свого президентства він започаткував політику стримування Ф. Кастро, розпочав лобіювання африканських лідерів, створив корпус Миру, запропонував провести конференцію з М. Хрущовим, вніс пропозицію щодо заборони нових ядерних випробувань. Джон Кеннеді відіграв головну роль у вирішенні Берлінської та Кубинської ракетної криз.

Ще 17 березня 1960 року Д. Ейзенхауер затвердив програму шпигунських операцій проти кубинського уряду Ф. Кастро. Найважчим завданням для ЦРУ було підготувати більше 1000 кубинських емігрантів, здатних скинути революційний режим Кастро. На військовій базі у Гватемалі добровольці тренувалися, готуючись до захоплення Куби. Після 3 місяців перебування на посту президента, Дж. Кеннеді дав згоду ЦРУ на проведення операції [171: 155]. Вона закінчилася поразкою. Як наслідок, 149 контрреволюціонерів було вбито, а решту захоплено в полон.

Президент Кеннеді витримав удар, проте сприйняв поразку болісно. 20 квітня 1961 року він виголосив промову, в якій каюся за нещодавню поразку маленької групи бійців за свободу на Кубі, проте не взяв на себе відповідальність за їхню долю. «Це була боротьба, – сказав він, – кубинських патріотів проти кубинського диктатора» [184]. На прес-конференції наступного дня президент визнав відповідальність, хоча не розкрив участі США у цій операції.

30 листопада уряд Америки розпочав широкомасштабну таємну операцію на Кубі, таку ж сміливу як і захоплення в затоці Свиной. Операція *Монгуз*, з бюджетом приблизно у 50 млн. доларів, передбачала саботаж, підбурювання до повстання, політичне та фізичне переслідування і навіть спроби вбивств. У січні 1962 року були проведені військові тренування у басейні Карибського моря під кодовою назвою ОРТСАК (ім'я Кастро у зворотному порядку) щоб продемонструвати рішучість американського уряду протидіяти Ф. Кастро.

У своїх промовах Дж. Кеннеді не раз згадує КОМУНІСТИЧНУ КУБУ (23 рази), найчастіше говорить про Кубу як ідеологічного суперника, оплот комунізму біля кордонів США. Згадує Кеннеді й небезпеку, якою є Куба для Америки. Спробою скинути уряд Ф. Кастро Дж. Кеннеді хотів зберегти образ борця з комунізмом. Таким чином він також демонстрував свою відданість боротися проти комунізму до переможного кінця. Війна, програна Кубі, була однією з подій у широкій кампанії війн. Президент визнав це, виступаючи перед випускниками військової академії у Вест-Пойнт, і зазначив виклики, з якими американським офіцерам доведеться зіткнутися в епоху «холодної війни» [199].

Західний Берлін став черговим етапом втілення стратегії Дж. Кеннеді, під час якого розроблялася тактика гнучкого реагування.

Нова Берлінська криза. Дж. Кеннеді зустрівся з М. Хрущовим у Відні в червні 1961 року. За зачиненими дверима М. Хрущов, погрожуючи війною, намагався залякати свого суперника. Він пригрозив, що підпише сепаратний мир зі Східною Німеччиною для того, щоб примусити Західний Альянс вивести свої війська з Берліну. Дж. Кеннеді відповів, що він має право підписувати будь-який договір зі Східною Німеччиною допоки це не стосується прав західної зони країни. Американський президент заявив, що Берлін знаходиться у сфері життєвих інтересів США і якщо вони дозволять вигнати себе звідти, то тоді їхні обіцянки втратять силу. «На силу ми дамо відповідь силою» – загрозово відповів М. Хрущов [204: 171]. Дж. Кеннеді, відчуваючи погрозу, зауважив, що «або Хрущов не повірив у серйозність намірів США, або ситуація у цій сфері була такою незадовільною, що змушувала вживати рішучих заходів».

Після повернення додому, 25 липня 1961 р., президент виступив із зверненням до американського народу по радіо та телебаченню, в якому заявив, що підписання СРСР мирного договору з НДР загрожує початком нової війни і описав запропоновану програму цивільної оборони. Таку заяву американського президента Хрущов сприйняв як ультиматум і заявив (7 серпня 1961 р.), що СРСР виклик американського президента приймає і мирний договір все-таки підпише.

Політика президента переплітається з його риторикою. Дж. Кеннеді хвилюють питання безпеки і контролю у світі (див. авторську таблицю 7). На першому місці стоїть

МИР, ЗАХИСТ, захист БЕРЛІНА, БЕЗПЕКА, ООН, ВІЙСЬКОВА МІЦЬ, ЗАХІДНИЙ БЕРЛІН. На другому місці – ЗБРОЙНІ СИЛИ, НАТО, РОЗЗБРОЄННЯ. Зрідка президент згадує ЗАЛІЗНУ ЗАВІСУ та ЗАХІДНУ НІМЕЧЧИНУ.

Таблиця 7.

М. Хрущов, після зустрічі з американським президентом, дійшов висновку, що він був слабким політиком. Хрущов вирішив зробити крок у напрямкові до ядерного паритету. До то ж, американці спровокували його, розмістивши у квітні 1962 року 15 ядерних ракет у Туреччині, що була союзником НАТО і сусідом СРСР. Москва вирішила у відповідь відправити на Кубу 40 ракетних пускових комплексів малого і середнього радіусу дії з дальністю 1100 і 2200 миль і 2 ракети з однією ядерною боеголовкою для кожної. Для підтримки СРСР планував направити підводні човни, бомбардувальники, ракети класу «Земля-повітря», танки і десятки тисяч військових. Операція почалася в липні 1962 року, а до жовтня 85 кораблів, призначених для виконання цього завдання, здійснили більш ніж 105 рейсів [171: 161].

Кульмінацією конфліктів двох наддержав стала **Кубинська криза**. У 1962 році на Кубі перебувало 40 тисяч радянських військовиків. Радянські ракети були здатними завдати ядерного удару по всьому східному узбережжю США. Деякі з військових радників попередили Дж. Кеннеді, що попередній удар по Кубі знищить всі ракетні бази

до того, як вони стануть дієздатними, але це може призвести до ядерної війни. Новий директор ЦРУ припускав, що Радянський Союз привіз ракети на Кубу, проте він не мав жодних доказів своєї гіпотези. Коли американці все-таки виявили присутність ракет на Кубі, радянський посол А. Добринін на зустрічі з Кеннеді дав гарантії, що СРСР не має ракет «Земля-земля» чи іншої зброї нападу [171: 162].

Президент радився тривалий час зі своїми радниками, шукаючи правильне рішення у скрутній ситуації. Керівники об'єднаних штабів пропонували інтенсивне бомбардування, після якого можна було розпочати захоплення острова силою у 25 тисяч військових. Після 3 тижнів інтенсивного бомбардування, американські військові могли б ступити на територію Куби. Був інший варіант – бомбардування тільки ракетних установок, але всі розуміли, що СРСР відреагує на будь-який із запропонованих варіантів.

18 жовтня Дж. Кеннеді зустрівся з радянським міністром закордонних справ А. Громико. Це була стримана розмова, оскільки президент не хотів прямо висловлюватися, що план СРСР розкрито. Дж. Кеннеді цитував попередні запевнення Москви про те, що ракети на Кубі не будуть встановлюватися, а Громико дав нові обіцянки лояльного поводження. Президент висловив задоволення, стверджуючи, що США не має наміру захоплювати Кубу. Проте він попередив, що наслідки будуть катастрофічними, якщо СРСР порушить обіцянку і почне поставляти ядерну зброю на острів. Погрозливе зауваження президента не справило враження на Громика, який наступного дня доповів у Кремль, що ситуація у Вашингтоні була повністю задовільна [216].

В наступні дні президент звертається до двох найбільш відданих помічників – свого брата та секретаря оборони, щоб знайти рішення щодо виходу з кризи (окрім блокади острова). 22 жовтня було віддано наказ підвищеної тривоги, приведено у бойову готовність бомбардувальники Б-52 з ядерною зброєю на борту. Того ж самого дня 17 конгресменів дізналися про ситуацію, було повідомлено американських союзників, а президент виступив з телевізійним зверненням до народу, оголосивши, що наказав запровадити блокаду острова на кілька днів і, якщо хоч одна ракета буде запущена на Америку, то вона відповість повною відплатою Радянському Союзові. Тільки СРСР може зараз відвести світ від ядерної прірви, підкреслив Дж. Кеннеді [166].

24 жовтня стало початком американської блокади острова. В цей же день радянські кораблі наблизилися до лінії видимості американських морських суден. На протязі дня кілька радянських кораблів наближалися, а потім повертали назад від лінії охорони американських суден. Час карантину дав змогу обом сторонам продовжити обговорення ситуації. В ООН посол А. Стівенсон показав фотографії, зроблені з літака над територією Куби, і звинуватив радянського посла в брехні [204: 406]. Коли надійшло дві телеграми з СРСР, Кеннеді зосередився на другій, яка була м'якшою за формою, і, ймовірно, була написана особисто Хрущовим, котрий запропонував Дж. Кеннеді угоду – забрати ракети з Куби в обмін на демонтаж американських ракет в Туреччині. Дж. Кеннеді змушений був відкинути цю пропозицію, хоча б офіційно. Проте, він погодився на іншу пропозицію М. Хрущова: США повинні були гарантувати територіальну цілісність Куби. Це означало, що Америка змушена буде припинити підтримку антикубинських вигнанців і не захоплювати Кубу силою.

Оскільки в Туреччині стояли ракети НАТО, то президент змушений був шукати вихід щоб зберегти репутацію. Дж. Кеннеді, як свідчать матеріали, оприлюднені після періоду «холодної війни», послав свого брата у приватну поїздку для того, щоб він прийняв умови, які були викладені у другому листі радянського лідера. Улагодження кризи виглядає як успіх дипломатичних перемовин для США, хоча демонтаж ракет в Туреччині не піддали розголосу, – це було зроблено тихцем.

Аналіз діяльності президента Кеннеді свідчить, що його адміністрація була неспроможною знизити напруження «холодної війни», а тільки посилювала його. Його зовнішня політика не відрізнялася суттєво від політики попередника – Д. Ейзенхауера. Незважаючи на риторику про мирну політику, Дж. Кеннеді не раз підтверджував готовність країни вести обмежені війни. Вагомими чинниками у його зовнішньополітичній діяльності стали стереотипи АМЕРИКАНСЬКОЇ МІСІЇ, ВІЛЬНИХ КРАЇН СВІТУ, ВІЙНИ та ВІЙСЬКОВОЇ МОГУТНОСТІ США.

Загострення міжнародної обстановки. На зміну демократові Дж. Кеннеді прийшов його віце-президент Л. Джонсон. Як і попередник, Л. Джонсон правив країною під час «холодної війни» і продовжував політику стримування комунізму, перешкоджаючи його

поширенню по всьому світу. Це період кульмінації американської могутності в стратегічному та економічному сенсі і, водночас, втягування США у В'єтнамську війну. Цей період характеризується потужним зростанням гонки озброєнь, особливо в СРСР. І хоча обидві держави нарощують свій військовий потенціал, проте вони уникають будь-якого прямого зіткнення і виявляють обережність у відносинах.

У 1960-х постали ті ж самі запитання: чи можлива перемога у «холодній війні»? Очевидно, що на той час існував паритет сили суперників, який став вирішальним чинником у недопущенні ядерної катастрофи. У середині шістдесятих це питання постало з новою силою, і на те були причини.

1. СРСР доганяв США у гонці озброєнь, розпочавши будівництво міжконтинентальних балістичних ракет, особливо під час років правління Л. Джонсона.

2. Між наддержавами загострилася конкуренція за вплив на країни «третього світу».

3. «Холодна війна» вже підривала владу президентів, оскільки народ почав виступати проти рішень, прийнятих президентами; зовнішня політика в боротьбі з комунізмом піддавалася сумнівам як з боку пересічних громадян, так і з боку сенаторів.

4. Початок економічного спаду в країні змусив багатьох американців облишити імперські амбіції наддержави, на зміну прийшов скепсис щодо необхідності «холодної війни» [171: 204].

Л. Джонсон, опинившись перед цими проблемами, був першим з чотирьох президентів, хто зазнав невдачі у спробі вирішити їх.

Складні колізії відносин відображали зміни у відносній силі наддержав і в світі навколо них, зміни, що не дали позитивних результатів, але які поступово впливали на формування нового мислення в Білому домі і в Кремлі [171: 211].

Доктрина гнучкого реагування, взята Вашингтоном на озброєння на початку 1960-х років, діяла і в роки президентства Л. Джонсона. Досягнення успіху силою зброї було можливим у війнах національного звільнення, і наддержави скористалися такою можливістю – воювали через своїх уповноважених союзників.

Джонсон усвідомлював небезпеку ядерної війни, тому його адміністрація працювала над питанням контролю за ядерною зброєю. Командувач об'єднаних штабів хотів, щоб

США започаткували програму створення та розміщення антибалістичних ракет. Як передбачалося, американська програма мала бути спрямована на захист Америки для того, щоб витримати перший удар. У цьому випадку антибалістичні ракети захистять наступальну зброю країни. Непевність щодо захисту ракет змусила секретаря оборони Р. МакНамара виступити категорично проти такого кроку. Він аргументував це тим, що СРСР, на противагу США, змушений буде розмістити більше наступальної зброї проти Америки, у відповідь вона розмістить більше оборонної ядерної зброї і так до нескінченності. Як альтернативу МакНамара пропонував підсилити наступальну ядерну зброю, збільшивши кількість боєголовок на американських стратегічних ракетах, спрямованих на різні цілі [171: 213].

Найбільшим досягненням у сфері контролю над зброєю в 1968 році під час правління Джонсона був договір про нерозповсюдження ядерної зброї. Це був унікальний документ на той час, оскільки перемовини велися в ООН. За умовами цього Договору, ядерні держави погоджувалися не передавати ядерні технології неядерним країнам. Обидві сторони погодилися визнати право неядерних країн використовувати ядерну силу в мирних цілях. Спочатку документ передбачав підписи керівників трьох країн: США, СРСР і Британії.

Як вважають дослідники, у зовнішній політиці Джонсона були й прорахунки. Зокрема, він був змушений відкласти початок запланованих перемовин щодо обмеження стратегічної зброї (SALT), оскільки СРСР захопив Чехословаччину в серпні 1968 року. Після цієї події зникла перспектива розвитку перемовин щодо контролю над зброєю в останні дні перебування президента Джонсона на посту.

Протягом років правління президента Джонсона наддержави агресивно змагалися за Європу. Американські та радянські лідери активно реагували на події у цьому регіоні, що могло призвести до порушення стану рівноваги. СРСР висловлював стурбованість з приводу того, що НАТО перетвориться на багатосторонню ядерну силу і, звісно, чинив опір будь-яким змінам у політиці Альянсу, що могли збільшити загрозу з його боку.

Альянс пережив нелегкі часи за період правління президента Джонсона, оскільки Франція прийняла рішення створити власну ядерну зброю за межами НАТО. Спочатку

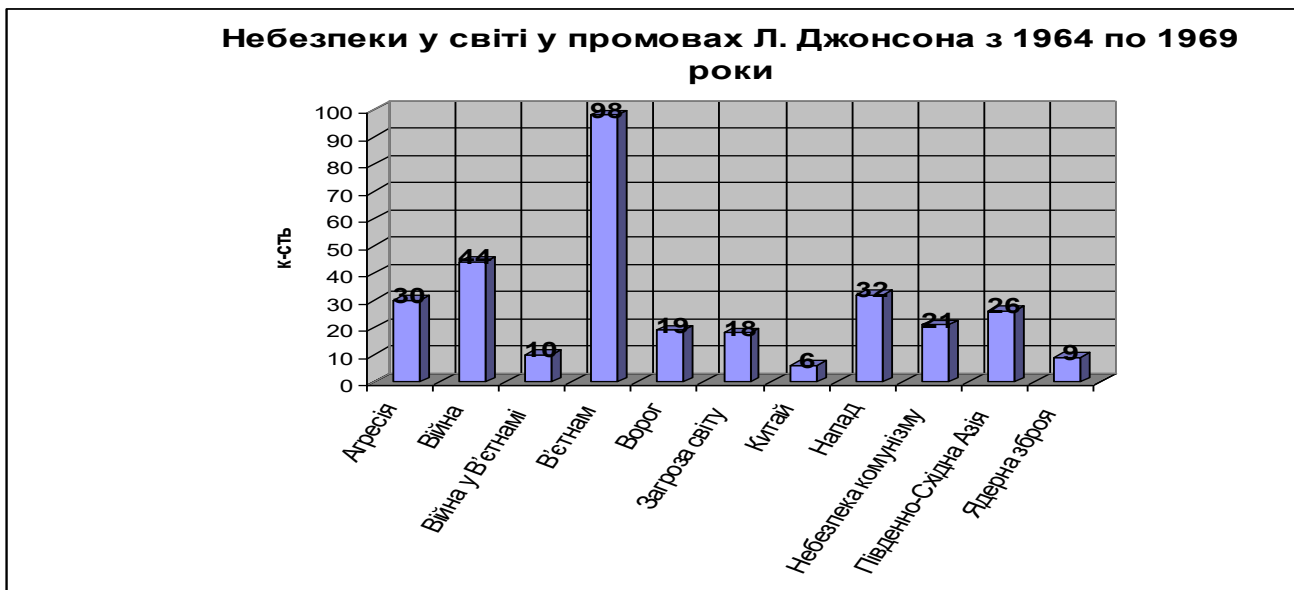
вона здійснила випробування ядерної бомби в 1960 році і швидко створила свій власний ядерний арсенал. У березні 1966 року французький президент Шарль де Голль поставив вимогу забрати натовські бази з території Франції, і штаб НАТО передислокувався з Парижа до Брюсселю. Потім французький президент здійснив візит до Москви, де підписав договір з СРСР про співробітництво у сфері ядерних досліджень.

Рішення Франції вийти з НАТО і рішення Німеччини сформувати уряд, позитивно налаштований на розвиток відносин зі східною частиною, спричинили кризову ситуацію в американо-європейському союзі періоду «холодної війни». Президент Джонсон стримано реагував на ці події. Щодо військової сили, то американська послідовна політика стосовно блоку увінчалася успіхом у грудні 1967, коли НАТО прийняла як свою власну військову стратегію гнучкої відповіді [171: 215]. Військова сила і важливість Альянсу стали в нагоді влітку 1968 року. В Радянському Союзі зростала стурбованість з приводу подій у Східній Європі, особливо в Чехословаччині, і Москва попередила, що здійснить воєнну ескалацію в Німеччині для того, щоб зупинити відродження нацизму та милітаризму. Держдепартамент США двічі попередив, що НАТО зреагує агресією на будь-яку атаку щодо ФРН.

3.4. Політичні стереотипи в зовнішній політиці Вашингтона

Як зазначалося, зазвичай, політику США віддзеркалюють промови американських президентів. Л. Джонсон у своїх виступах за період з 1964 по 1969 рік визначив низку небезпек, що загрожували не тільки Америці, а й решті демократичних країн світу (див. авторську таблицю 8).

Таблиця 8.

Серед небезпек, визначених американським президентом, найголовнішими вважалися В'єтнам, ВІЙНИ, АГРЕСІЯ, НАПАД, ПІВДЕННО-СХІДНА АЗІЯ та НЕБЕЗПЕКА КОМУНІЗМУ. Рідше згадано ВОРОГІВ, ЗАГРОЗИ, ЯДЕРНУ ЗБРОЮ і рідко президент говорить про ХОЛОДНУ ВІЙНУ, ЯДЕРНУ ВІЙНУ, КУБІНСЬКУ КРИЗУ, КОНФРОНТАЦІЮ, КОРЕЮ, КИТАЙ та ЗАХІДНИЙ БЕРЛІН. Названі небезпеки відповідають зовнішній політиці Л. Джонсона та його спробам боротися з комунізмом у світі, починаючи з Африки і закінчуючи В'єтнамом.

В'єтнам. Після вбивства Кеннеді у листопаді 1963-го року, віце-президент Л. Джонсон успадкував В'єтнамський конфлікт. Протягом 1963 року і до виборів наступного року він не здійснював рішучих кроків у війні, яка стала центральною темою його першої прес-конференції як президента 7 грудня 1963 року. У липні 1965 року

регулярні частини Північно-в'єтнамської армії увійшли до В'єтнаму. Президент Джонсон зіткнувся з вибором: або визнати поразку в Південно-Східній Азії, або починати війну. Він вибрав війну щоб захистити не тільки Південний В'єтнам, а й інші народи Південно-Східної Азії.

Наступним кроком в ескалації війни було введення наземних військ, які вступали в бій відразу після повітряних нальотів. До літа 1965 року ситуація у Південному В'єтнамі погіршилася, і командувач американськими військами генерал В. Вестмореленд та посол США М. Тейлор послали термінові телеграми і попросили повноважень для швидкої ескалації військових сил, як і свободи дії у воєнних операціях. Вони вимагали ще 41 тис. військових відразу і 52 тис. пізніше. 27 липня 1965 року Л. Джонсон затвердив розміщення 100 тис. військових [232], заявивши пресі, що він віддав наказ перебазуватися до В'єтнаму повітряно-мобільній дивізії та іншим військам щоб посилити воєнну міць, збільшивши кількість військ з 75 тис. до 125 тис. І тут же підкреслив, що це не означає ніяких змін у політиці.

Чимало документів свідчать, що адміністрація президента серйозно зважала на можливість застосування ядерної зброї у В'єтнамі, оскільки американські лідери не могли змиритися з поразкою у війні. 1 лютого генерал Вілер запропонував генералу Вестмореленду і адміралові А. Шарпу розглянути справу щодо використання ядерної зброї і того ж самого дня радник національної безпеки В. Ростоу підготував президентові меморандум, в якому пропонував зробити все можливе аби не використовувати ядерної зброї [185].

Ситуація в країні була надзвичайно напруженою, тому, під впливом протестів і загального настрою в США, Л. Джонсон зробив дві рішучі заяви зі свого офісу останнього дня березня 1968 р. про припинення бомбардування Північного В'єтнаму та відмову від балотування на наступний термін у 1968 році.

В'єтнамська війна стала фатальною для США, а її безславний фінал призвів до негативної оцінки діяльності президента. Невтішні наслідки цієї війни перекреслили успіхи реформаторського курсу Л. Джонсона.

Суттєвим обмеженням в реалізації курсу зовнішньої політики американських президентів була відсутність робочої теорії міжнародних відносин. Аналізуючи зовнішньополітичний курс Джонсона, можна зробити висновок, що президент був практиком, а не теоретиком. Він був президентом, який почувався комфортніше у використанні іншої влади, ніж та, що ґрунтується на концепціях і узагальненнях.

Намагаючись зрозуміти мотиви американської зовнішньої політики у В'єтнамі, деякі науковці «Міллер-Центру» звертають увагу на таку обставину. На їхню думку, обов'язки кожного президента настільки важливі і відповідальні, що кожен наступний президент не може не враховувати їх, а, отже, й керуватися ними у своїх вчинках, навіть коли мова заходить про зовнішню політику. Е. Фортас переконаний, що Л. Джонсон продовжував війну у В'єтнамі тільки тому, що такою була позиція Д. Ейзенхауера та Дж. Кеннеді [149: 13]. Політичний спадок вплинув на його рішення у сфері зовнішньої політики.

Політичні стереотипи були вагомими імперативами, що обумовили неможливість політичного відступу для адміністрації Джонсона. Успадкувавши війну у В'єтнамі, принципи і стереотипи американської політики, Л. Джонсон не міг вивести війська і припинити війну, оскільки це для нього було неприйнятним: тим самим він би заперечив політику попереднього президента, Дж. Ф. Кеннеді.

Ключовим моментом у невирішеному конфлікті в зовнішній політиці Л. Джонсона було зіткнення між принципом колективної безпеки і американськими інтересами у збереженні балансу влади та співпраці з націями, які швидко розвивалися. В'єтнам також сприймали як місце зіткнення двох колективних політичних рухів і систем. З цієї точки зору, В'єтнамська війна була просто експансією і розширенням міжнародної комуністичної змови, ініційованої росіянами та використаної Китаєм. Сумним наслідком війни залишається той факт, що напруження і конфлікти між універсальною колективною безпекою і національними інтересами залишилися невирішеними. Насправді, ніхто так і не висловив ідею про те, що таке рішення було потрібне. Колективна безпека, врешті-решт, стала односторонньою американською політикою, що замінила ключовий принцип врахування національних інтересів.

Розрядка. Після приходу Р. Ніксона в Білий дім, тема «холодної війни» перестала домінувати у зовнішньополітичних заявах і частіше звучали ідеї про необхідність перемовин з СРСР.

У Р. Ніксона ніколи не було чіткого плану закінчення війни у В'єтнамі, проте у нього була концепція, як вийти з цієї ситуації (щоб зменшити втрати з боку США, слід було зменшити кількість американських військ у В'єтнамі). Президент зобов'язався усунути Америку від прямого втручання і ведення воєнних дій у Південному В'єтнамі, але не віддати країну комуністам. На момент прийняття клятви президентом у В'єтнамі перебувало 535 тисяч американських військових. Зважаючи на масові демонстрації протесту, він виступив перед американським народом у листопаді 1969 року і запропонував свій план під назвою «в'єтнамізація»¹³.

Всі зміни, що стосувалися політики у В'єтнамі, президент виклав у своїй доповіді на прес-конференції на острові Гуам 25 липня 1969 року. План було розвинуто в його відомій промові до «мовчазної більшості» 3 листопада, що стала стрижнем доповіді Конгресові з питань зовнішньої політики. Р. Ніксон говорив про «мовчазну більшість» американців, які підтримували його політику поступового виведення військ із В'єтнаму. У промові він переконливо обстоював новий політичний курс у В'єтнамі, проте попереджав проти поспішного виведення: «Необдумане виведення військ з В'єтнаму стане трагедією не тільки для Південного В'єтнаму, а для США і для справи миру» [117: 470].

Він наказав вивести спочатку 25 тис. американських військових у червні 1969 року, затим надійшов наказ вивести ще 35 тис. у вересні того ж року. Опитування центру Геллапа показало, що 75% американців підтримувало політику «в'єтнамізації» президента Ніксона [117: 472]. В середині країни зростало переконання у марності війни у В'єтнамі, і президент змушений був прислухатися до думки народу. До того ж, Америка несла основний тягар витрат та людських втрат за відсутності будь-якого успіху у воєнній кампанії.

¹³ Під терміном «в'єтнамізація» Ніксон мав на увазі, що Південний В'єтнам змушений буде обороняти свою країну сам, хоча США продовжуватимуть надавати повітряну, морську і фінансову підтримку Південному В'єтнамові [118: 411].

На всіх політичних заходах президент чітко заявляв, що США не будуть розробляти програми і обороняти вільні країни світу, оскільки народам, яким допомагають, слід відтепер на себе брати основний тягар клопотів. Такий підхід був основою так званої «Доктрини Ніксона», яка була суперечливою, бо навіть в адміністрації були політики, які побоювалися того, що союзники Америки будуть деморалізовані і це зміцнить ворогів. Передчуваючи суперечки, президент хотів довести, що зменшення участі не означає відмову.

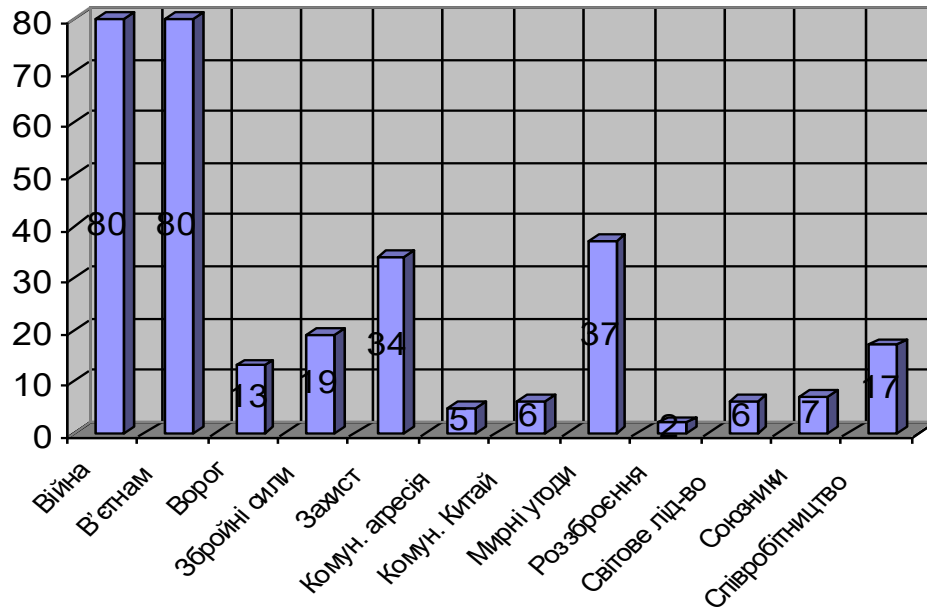
23 січня 1973 року адміністрація Ніксона оголосила про закінчення війни у В'єтнамі. В той же день США, Північний та Південний В'єтнам підписали мирний договір, в якому містився заклик до припинення ворожості, звільнення та повернення військовополонених на протязі 60 днів та виведення американських військ за той самий час.

Для Сполучених Штатів ця перша поразка в історії народу призвела до втрати віри в американське лідерство не тільки в Азії, а й усьому світі. Проте це не означало, що США відмовилися від агресивної політики в період розрядки. Комунізм є загрозою для Америки. Риторика президента Ніксона відображена в зовнішній політиці Вашингтона (див. авторську таблицю 9). У промовах президент часто згадує В'єтнам та війни, в нього найвищий показник стереотипу ВІЙНИ, її він називає найчастіше з-поміж усіх інших американських президентів. Окрім В'єтнаму, США також вели війну з комуністичною агресією на інших фронтах та в інших країнах. Так, у 1971 році вони окупували Лаос у невдалій спробі відрізати режим Хо Ші Міна (Північний В'єтнам) від постачання. В січні 1973 року за підтримки Америки було скинуто прокомуністичного президента С. Альєнде в Чилі. США підтримували М. Реза Пехлеві, шаха Ірану.

Президент переконаний, що Америці загрожують вороги, яким протистоять збройні сили Сполучених Штатів; що його країна продовжує виконувати місію світового лідера. Вищий середнього у промовах Ніксона показник мирних угод, однак надзвичайно низький показник роззброєння. Незначну увагу приділено союзникам і трішки більше – співробітництву (див. таблицю 9).

Таблиця 9.

Політичні стереотипи в промовах Р. Ніксона з 1969 по 1974 р.

Президент Ніксон уявляв воєнні дії як змагання супердержав, тобто у глобальній перспективі. Йому не хотілося, щоб Америка була жалісним, безпомічним гігантом [117: 476]. Імперські амбіції, зрозуміло, притаманні його адміністрації. Витрати на утримання більш ніж 3-мільйонної армії на кінець 1970-го року становили 30 млрд. доларів, понад 1 млн. військових перебував на території інших країн, американські бази були розташовані на всіх континентах світу, військові кораблі США патрулювали у відкритому морі, часто порушуючи кордони чужих територіальних вод. Сполучені Штати були членом 5 регіональних військових блоків та учасником 42 двосторонніх оборонних пактів. Не менше 2 млн. військових військово-диктаторських режимів було озброєно на американські гроші, а 76 держав отримало військову допомогу від США. Стереотип ворога відіграв важливу роль у зовнішньополітичній діяльності президента. Це дало привід американському історикові Г.С. Коммаджеру заявити, що Америка була провідною імперіалістичною державою світу, провідною військовою державою, провідною інтервенціоністською державою [цит. за 44: 493]. Мусимо принагідно констатувати, що такою вона залишається попри те, що ситуація в світі кардинально змінюється і є кілька провідних країн, які намагаються скласти їй серйозну конкуренцію.

Вміло спекулюючи на суперечках між СРСР та Китаєм, президент Ніксон давав численні дипломатичні сигнали комуністичній народній республіці Китай, що вказували

на його зацікавленість у формуванні нових стосунків з комуністами (див. таблицю 9). Він доклав зусиль до спрощення візової системи і зменшення торгових обмежень, що Китай сприйняв позитивно. Ще перед своїм приходом до Білого дому, він підкреслював потребу нового підходу у відносинах з «червоним» Китаєм. Р. Ніксон хотів скористатися розколом, що стався між СРСР і Китаєм, в надії на те, що йому вдасться переконати Пекін відмовитися від допомоги Північному В'єтнамові. Відносини між комуністичними країнами стали настільки напруженими, що на радянсько-китайському кордоні почали виникати збройні сутички. Китайська внутрішня політика також зіграла роль у розвитку стосунків зі США. До 1971 року «Маоїзм» як світова революційна модель зазнав краху, а велика пролетарська культурна революція призвела до економічного безладу наприкінці 1960-х і на початку 1970-х. Китай терміново потребував західних технологій, які б допомогли відродити країну економічно [171: 276].

Ніксон і Мао були готові започаткувати стосунки, і така нагода трапилася під час міжнародного турніру між американськими та китайськими тенісистами, який проходив 4 квітня 1971 року в Японії. За наказом Мао, китайські спортсмени запросили американську команду здійснити тур по Китаю з 11 по 17 квітня, що стало сенсацією в США. Р. Ніксон скористався запрошенням для того щоб послати Кіссінджера, свою довірену особу з таємною місією у липні для зустрічі з китайським партнером Чжу Енлаєм [131: 583]. У серпні президент відвідав Китай і зустрівся з Мао.

У 1971 році Ніксон оголосив про саміт двох держав, запланований на січень 1972 року. Заява шокувала всіх, зокрема й радянських лідерів. Подорож до Китаю закінчилася прийняттям формального комюніке 27 лютого 1972 року, в якому обидві країни погодилися не домагатися гегемонії в азійсько-тихоокеанському регіоні і не чинити опір спробам будь-якої країни або груп країн, таких, як СРСР, встановити гегемонію.

Цього ж року Ніксон їде до Китаю, прорвавши дипломатичну блокаду, що тривала з 1949 року, коли комуністи захопили владу. Його поїздки широко висвітлювали ЗМІ. Як слушно зазначають аналітики, президент Ніксон був одним із тих політиків, які зробили свою кар'єру, дорікаючи лібералам за те, що вони втратили Китай, віддавши його

комуністам. Метод Ніксона – таємний і раптовий – посіяв сумніви у постійності американської політики, американської мети і принципів.

Президент та його оточення були переконані, що гонка озброєнь з СРСР стала фінансово обтяжливою. Ніксон, зрештою, мав іншу причину для поліпшення стосунків з Радянським Союзом, який, на його думку, став більш сприйнятливим для переконання і менш ідеологічно налаштованим.

Зі свого боку, СРСР на чолі з Л. Брежнєвим був змушений рахуватися з реаліями. Радянська економіка була в кризовому стані і потребувала західних технологій. КНР зміцніла і, на думку радянських лідерів, стала серйозним конкурентом СРСР. Послаблення напруження між Москвою і Вашингтоном також було корисним для Радянського Союзу, оскільки цей факт засвідчив, що світова суперпотуга визнавала його як рівного за силою суперника. Втім, ідеологічне протистояння триватиме, але на рівні спецслужб, а не керівників держав.

У зовнішньополітичних заявах Ніксона частіше лунали ідеї про важливість розрядки міжнародного напруження. Останнім поштовхом для поліпшення відносин стала ситуація в Європі. Наприкінці 1960-х в минулому канцлер Західної Німеччини В. Бранд став міністром закордонних справ у коаліційному уряді під керівництвом канцлера К. Кісінгера. Перебуваючи на посаді міністра, В. Бранд провадив політику орієнтації на Схід (Остполітік), що стала ключовим елементом зовнішньої політики Німеччини в той час, коли Ніксон став президентом США. В. Бранд вів мирну, неагресивну політику щодо СРСР і визнавав, щонайменше на словах, поділ Німеччини. Позиція Америки сприяла підписанню Договору між США, СРСР, Британією та Францією 3 вересня 1971 року, за яким нормалізувався поділ Берліна, гарантувався західним країнам доступ до західного Берліна.

На початку 1969 року Р. Ніксон та радянський посол в США А. Добринін розпочали серію приватних зустрічей. Ніксон шукав сприяння з боку СРСР у вирішенні питань в Південно-Східній Азії, сподіваючись, що Москва має вплив на той регіон, та, як стало очевидним пізніше, вона або не мала впливу або не хотіла допомагати у цій справі [171: 279]. На порядку денному поступово постало питання контролю за озброєннями. В травні

1972 року відбувся саміт двох наддержав у Москві, на якому підписано першу угоду щодо обмеження систем протиракетної оборони (ПРО) та Договір про обмеження стратегічної зброї (СНО 1) [219]. Незважаючи на певні недоліки, це був перший договір періоду «холодної війни», що дійсно обмежував виробництво нової ядерної зброї. З точки зору експертів, цей Договір не був серйозним кроком в обмеженні ядерної зброї, проте, на думку Кіссінджера, «це було краще, ніж нічого». Конгрес затвердив його спільною резолюцією наприкінці вересня 1972 року.

Р. Ніксон, після підписання договору з СРСР, виступив з тріумфальною промовою на спільній сесії Конгресу 1 червня 1972 року. Слід зазначити, що, після підписання Договору, відносини розвивалися без ворожості. На протязі наступних кількох років країни підписали численні договори та угоди, а в Москві сторони прийняли спільну заяву «Базові принципи відносин», яка для американців була суто символічною угодою, а СРСР вважав її вагомим кроком для нормалізації відносин.

Президент Ніксон у стосунках з СРСР дотримувався політики розвитку відносин. Він був першим президентом, який відвідав Радянський Союз. У червні 1973 року Брежнєв здійснив подорож до США, де провів тиждень перемовин з Ніксоном. Подією стало те, що радянський лідер вперше за всі роки відносин з СРСР виступив перед американським народом по національному телебаченню.

Слід особливо підкреслити: роки розрядки мали вражаючий ефект: питання з Німеччиною було врегульоване; у В'єтнамі настав мир. Таким чином, починаючи з 1973 року, світ вступає в епоху відносно стабільності.

Перший візит американського президента (3 липня 1974 року) до Радянського Союзу спричинив серйозну полеміку щодо політики стримування комунізму. Опоненти такої політики, яку провадив Ніксон, звинуватили його в непостійності і політичній нерозбірливості. За іронією долі, політик, який розпочав свою кар'єру як запеклий антикомуніст, тепер здавався – сприймав СРСР і США як моральних еквівалентів.

Р. Ніксон посідає окреме місце в ієрархії американських президентів. Здійснені ним кроки на міжнародній арені є ключем до розуміння сутності його президентського правління. Американські цінності та ненависть до комунізму значної кількості

американців вплинули на формування його іміджу в США, де зовнішня політика антикомунізму створила Ніксону позитивний образ.

Коли він взявся за зовнішню політику країни, аналіз і трактування політичних дій з позиції добра/зла та уявлення про ці явища було перенесено на міжнародні відносини. Ніксон у зовнішньополітичних відносинах почав мислити в термінах двоїстості, сумісності та, інколи, навіть антиномій, що не заперечують одна одну: конфлікт і співпраця, політичні тертя і мир як процеси співіснування з конфліктами і накопиченням зброї. Такий підхід до міжнародних стосунків і політики давав змогу співіснувати ідеологічно різним політичним системам, не загострюючи відносини. На той час світ був двополярним: на полюсах були дві наддержави. Ніксон зауважує з цього приводу: «Прихильники роззброєння відмовляються розуміти, що війни є наслідком невирішених політичних відмінностей і територіальних амбіцій, а не результатом накопичення арсеналів зброї» [228: 289].

Р. Ніксон дотримувався думки, що тільки практичні політики були спроможні адекватно відповісти на радянську загрозу. Розвиваючи цю думку, він зазначав: «Нам слід провадити практичну політику, яка переконає кремлівських лідерів у тому, що вони втратять набагато більше, ніж здобудуть, погрожуючи нашим інтересам» [186: 17]. Мир, на його думку, ніколи не міг ґрунтуватися на взаємній дружбі, а фундаментом таких відносин могла бути тільки взаємоповага до сили обох сторін. Його пояснення – цілком практичні, оскільки дають змогу вжити заходів завчасно, до початку кризи у відносинах для того, щоб потім адекватно діяти.

Р. Ніксон провадив політику здорового глузду, що поєднувала витримку із засобами залякування. «Такий підхід дає можливості для мирного врегулювання всіх непорозумінь, що можна вирішити, і жити з тими, які не можна вирішити на даний час». З 1969 по 1974 рік така політика дійсно працювала. Деякі питання, такі, як контроль над озброєннями і врегулювання боргів за Другу світову війну, було вирішено на основі взаємної вигоди. Інші, такі, як американська закупівля зерна, були привабливі для Радянського Союзу і дали США важелі дипломатичного та політичного впливу. Сполучені Штати не віддали жодну країну радянському блоку на протязі цього

проміжку часу. СРСР відмовився від ідеї побудувати базу підводних човнів на Кубі, скинути короля Йорданії Хусейна, підтримати спроби Індії захопити Західний Пакистан (у 1971 році) і послати радянських військових на Близький Схід під час арабо-ізраїльської війни (1973 р.).

Мало кому з президентів було притаманне геостратегічне бачення перспектив розвитку міжнародних відносин. Р. Ніксон і Г. Кіссінджер ним не тільки володіли, а й перенесли його в зовнішню політику. Зрештою, політика Ніксона відкрила нову еру в американській зовнішній політиці, а першим досягненням було «відкриття Китаю», що підтвержене Шанхайською Декларацією. Його зовнішня політика, незважаючи на недоліки, продемонструвала, що практичний, реалістичний підхід до дипломатії був можливим і результативним.

Незважаючи на те, що американський президент був запеклим ворогом комунізму, він вів серйозні і небезуспішні перемовини з лідерами СРСР і Китаю. Зокрема, перемовини з радянськими керівниками стали своєрідним прикладом для всіх наступників президента Ніксона. Якщо палкий критик Радянського Союзу міг гостинно зустрічати комуністів, то стало цілком прийнятним для інших наслідувати його приклад. У моменти необхідності Р. Ніксон залишав осторонь ідеологічні переконання і принципи для того, щоб вести справи з комуністами. Важливо зазначити, що його політика відіграла роль каталізатора розвитку відносин з СРСР і Східною Європою, які пізніше зумовили зміни 1989 та 1991 років.

Водночас, слід підкреслити, що загалом у 60-80 роки традиційний вплив США та СРСР на події у світі значно ослаб.

Світ нестабільності. Період з 1973 по 1985 рік був нестабільним для міжнародних відносин, хоча роки правління Дж. Форда й називають періодом розрядки. Він успадкував низку проблем. У Західній Європі традиційні союзники США зблизилися з контрольованим СРСР Сходом. Стояло питання про те, чи вони відійдуть від Америки, чи вона знайде шлях для того, аби втримати їх в об'єднаній Європі. В Африці крах колоніальної системи призвів до появи нового вогнища війни, а відтак – і конфлікту між

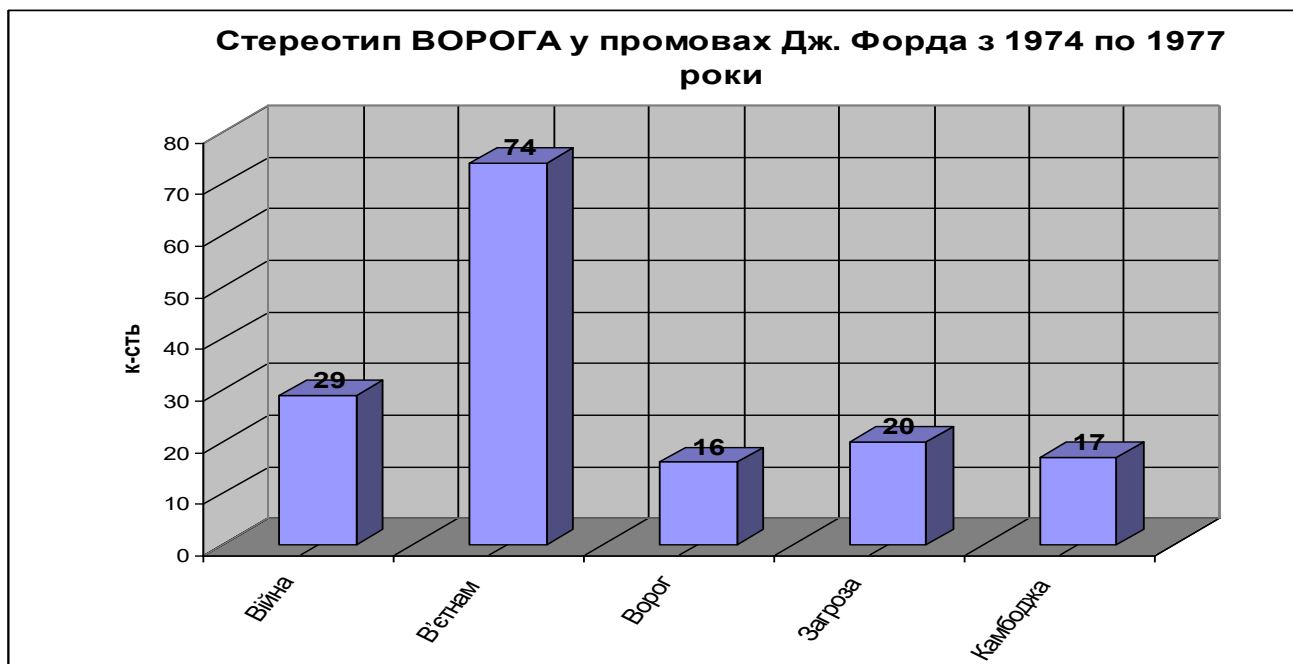
двома наддержавами. На жаль, у президента Форда була надзвичайно слабка позиція для того, щоб вирішити ці питання.

Дж. Форд досяг успіху в перемовинах у Женеві, де проходила конференція з питань безпеки та співробітництва в Європі. США, СРСР і всі країни Європи закінчили роботу за три дні і підписали 1 серпня 1975 року Гельсінський акт, згідно з яким було заборонено застосовувати силу для зміни кордонів східноєвропейських країн. Найважливішим аспектом Акту були гарантії дотримання прав людини. В Америці конференція викликала неоднозначну реакцію, оскільки Р. Рейган переконував усіх американців виступити проти угоди. Демократичний «яструб» Г. Джексон звинуватив Форда в тому, що він відступив від історичної місії США – забезпечувати народам право на самовизначення, особливо коли йшлося про ситуацію у Східній Європі та Балтії. Як він сказав, «це був відступ» [122: 52].

Президент Форд часто згадує В'єтнам у своїх промовах. 23 січня 1973 року був підписаний мирний договір, а останній американський військовий покинув В'єтнам 29 березня 1973 року. 23 квітня у своєму зверненні в університеті Тулейн президент оголосив про закінчення війни у В'єтнамі, оскільки це більше США не стосувалося.

Чотири американські президенти, починаючи з Дж. Кеннеді і закінчуючи Дж. Фордом, виконуючи свої зобов'язання, допомагали Південному В'єтнамові і всі вони зазнали поразки. Втрати були вражаючі: 58 тис. американських військових було вбито, 153 тис. поранено, 2387 зникло під час операцій. Понад 2 млн. американців служили у В'єтнамі, більше 1,6 млн. брали участь у бойових операціях [171: 337].

В'єтнам для президента Форда був болючим питанням, оскільки Америка зазнала поразки, а такий фінал не узгоджувався з існуючими на той час стереотипами: Богообраністю, місією Америки, поширенням демократії, свободою тощо. У своїх промовах Дж. Форд частіше згадує ВОРОГА, пов'язує ворожі дії з В'єтнамом (див. авторську таблицю 10). ВОРОГ, уособленням якого є комунізм, зокрема СРСР та Китай розширює географію і комунізм поширюється в Камбоджу, де правління червоних кхмерів призвело до загибелі мільйонів людей. Тому президент Форд приділив увагу Камбоджі.

Аналіз промов президента свідчить про укорінений стереотип ВОРОГА у свідомості американського лідера. Цей стереотип суттєво впливав на зовнішню політику Форда, зокрема, в Південно-Східній Азії.

Зазвичай чинний президент не має серйозних викликів щодо номінації партії на посаду президента. Політична слабкість Дж. Форда була нетипова: проти нього виступила своя ж республіканська партія. Більше того, правому крилу партії здавалося, що президент втратив В'єтнам, здав Східну Європу в Гельсінкі, не зумів гідно відповісти СРСР в гонці озброєнь і спричинив ослаблення західного впливу в Африці.

Послаблення впливу США на світовій арені. Зовнішня політика адміністрації Картера була спрямована не на відновлення відносин з СРСР, а на облаштування світового порядку. Домінуючими засобами у досягненні такої мети в міжнародних відносинах була співпраця з іншими країнами, особливо західноєвропейськими. Головними пріоритетами у зовнішній політиці президента Картера були права людини та стримування гонки озброєнь.

Спочатку його увага була спрямована на СРСР, завдяки чому вдалося здобути підтримку лібералів, чиїми пріоритетами якраз і була сфера прав людини, і консерваторів «холодної війни», які вбачали в його порядку денному продовження старої війни.

Дотримуючись обраного курсу, президент в університеті Нотр Дам 22 травня 1977 року виголосив промову, що стосувалася питань зовнішньої політики, акцентуючи увагу на питанні прав людини. Для протистояння новим викликам, президент Картер пообіцяв американцям нову зовнішню політику. Відносини слід розвивати, на його думку так, щоб СРСР і США могли об'єднати зусилля для спільного вирішення проблем світу [200].

В 1977 році у Відні було розпочато радянсько-американські перемовини про взаємне скорочення збройних сил та озброєнь в Центральній Європі. Водночас Дж. Картер приймає рішення про збільшення кількості американських військ в Європі на 40-50 тисяч. А в жовтні 1978 року США оголосили про намір розпочати виробництво компонентів нейтронної зброї для використання його в Європі. Більше того, безкомпромісна позиція Вашингтона щодо прав людини та рішучість в питанні розміщення, починаючи з 1983 року, багатьох країн Західної Європи 572 американських ядерних ракет середньої дальності практично зводили нанівець будь-які спроби змін в американо-радянських відносинах [44: 517].

Спроби президента поважати права людини в СРСР ускладнили завдання досягти контролю за озброєнням. Радянський Союз сприймав кампанію на підтримку прав людини як змову, організовану ЦРУ. Окрім цього, Картер мав серйозні сподівання щодо контролю над озброєнням. Наразі йшлося про значні скорочення ядерної зброї, а не просто обмеження гонки озброєнь.

Президент Картер підписав Договір ОСО-2 з Генеральним секретарем КПРС Брежнєвим на церемонії у Відні 18 червня 1979 року. За Договором, обмежувалося зростання гонки озброєнь, гарантувався певний рівень стабільності для обох народів. Також було встановлено межу: мати не більше 2400 міжконтинентальних балістичних ракет, пускових балістичних ракет з підводних човнів і стратегічних бомбардувальників. Верхню межу, 1320 одиниць, було встановлено для ракет з кількома незалежними боєголовками [146].

До моменту підписання Договору він став навіть важливішим в американській політиці, ніж його результати. Як тільки обговорення почалися в Сенаті, 2/3 голосів були проти його ратифікації і боротьба за напрямок розвитку американської зовнішньої

політики загострилася. Ті ж самі законодавці, що свого часу звинувачували його в помилках на шляху до підписання Договору, тепер вирішили дати урок СРСР, а разом – і Дж. Картеру, проваливши голосування. Все ж його зусилля дали результат, і 9 листопада 1979 р. комітет Сенату з питань зовнішньої політики проголосував (9 проти 6), рекомендуючи затвердити Договір ОСО-2 усім Сенатом. Після позитивного голосування Договору про обмеження ядерного арсеналу, Картер здобув дипломатичну перемогу у відносинах США з НАТО.

Дж. Картер планував зміцнити Північно-Атлантичний альянс, тому намагався поступово посилити його оборонну міць, застосувавши з цієї метою дворівневий підхід, за яким США могли б розмістити в Європі крилаті ракети і балістичні ракети середнього радіусу дії «Першинг-2». Водночас Вашингтон доклав би зусиль до обмеження кількості радянських ядерних ракет, розташованих проти Європи. 12 грудня 1979 р. НАТО затвердило план Картера. У вересні 1979 р. президент прийняв рішення про виробництво та встановлення нових стратегічних міжконтинентальних ракет шахтного базування МХ «Миротворець». У відповідь на це Москва збільшила виробництво своїх міжконтинентальних балістичних ракет і почала заміну застарілих SS-5 на більш досконалі SS-20 [23: 411].

Після двох років президентства, Картера почали критикувати і, хоча громадськість погоджувалася з його курсом зовнішньої політики, проте способи ведення її зумовили переконання американців у тому, що Америка стала слабшою у світі за час його правління (62% вірило в це до літа 1979 року) [163: 151].

В умовах підвищеної тривожності громадської думки, деякі з ранніх рішень президента обернулися проти нього. Так, під час виборчої кампанії він обіцяв повернути Панамський канал Панамі (що довів до кінця у 1977 р.). І хоча Сенат й ратифікував договір про Панамський канал у квітні 1978 року, боротьба за виведення американських військ із зони каналу, підсилена значною мірою пресою, сприяла формуванню негативного образу президента Картера як наївного простака перед ворогами США. Позиція президента справедливості і доброї волі йшла врозріз із розумінням середнього американця. І хоча еліта підтримувала Договір про Панамський канал, водночас існувала

думка середніх американців, які були скептично налаштовані щодо того, чи слід віддавати те, що попередні покоління американців заслужено здобули [171: 381]. Це свідчить про те, що громадська думка мала вплив на політику американських президентів, а сам факт існування такої думки підтверджує силу стереотипу імперських амбіцій США, який був укорінений не тільки у свідомості політиків, а й пересічних громадян.

Ще однією кризовою подією, що вплинула на політику Картера, був Афганістан. Президента шокувала поведінкою СРСР в Афганістані. Він почав відкрито висловлювати своє невдоволення ситуацією. В телевізійному інтерв'ю, зокрема, підкреслив, що захоплення радянськими військами Афганістану змінило його думку про Радянський Союз [201: 200]. У промові до нації 4 січня 1980 р. Картер оголосив, що має намір відповісти на такі дії СРСР: оголосить бойкот майбутнім Олімпійським іграм у Москві. Більше того, він наклав ембарго на поставки зерна до СРСР. У фінальному зверненні до народу 23 січня 1980 р. Дж. Картер повторив свої обіцянки, додавши кілька нововведень стосовно такого розвитку подій. Додаткові дії передбачали американцям віком від 18 до 26 реєструватися для можливого відновлення вибіркової служби; збільшення витрат на воєнні цілі до 5 % на рік; суттєву військову та економічну допомогу Пакистанові. Президент також наголосив на зміцненні відносин з Китаєм. Наприкінці виголосив промову, відому як «Доктрина Картера», в якій зазначалося, що спроба будь-якої зовнішньої сили здобути контроль над регіоном Перської Затоки буде вважатися загрозою життєвим інтересам Америки, і така загроза буде знешкоджена усіма можливими засобами, включаючи й воєнну силу [202].

Коли президентська Директива 59, яка стосувалася цілей в СРСР на випадок ядерної війни, просочилася в пресу (6 серпня), Москва заявила, що це свідчення очевидного бажання США відмовитися від політики розвитку відносин і спроб втілити нову агресивну доктрину – доктрину переможної ядерної війни. Ця доктрина була дійсно спробою відходу від існуючої – взаємного знищення, але вона було розроблена, в основному, З. Бжезінським і секретарем оборони Г. Брауном у відповідь на консенсус між військовими стратегами і спостерігачами за Кремлем, які дійшли згоди, що СРСР

вийшов за межі доктрини і має військову міць для обмеженої ядерної війни. Нова директива давала президентові можливості для вибору цілей і була спрямована на досягнення поставлених завдань.

На початку 80-х Америка опинилася в набагато небезпечнішому світі, ніж він був до цього. Політика президента Картера характеризувалася нестабільністю та несподіваними поворотами, скоріше нагадуючи спантеличення. Його адміністрація, більш ніж будь-яка інша, демонструвала нечіткість в оцінці реалій «холодної війни». Разом з тим, зовнішня політика Дж. Картера засвідчила його переконаність в тому, що США повинні контролювати світ.

Вважається, що Картер діяв на політичній арені як новий тип політика, який не завжди зважав на офіційний Вашингтон, не був зацікавлений у створенні політичних коаліцій. Його підхід базувався на тому, що було добре для країни, а не на тому, що було політично можливим [228: 191].

У зовнішніх зносинах президент мав свій власний стиль, вимагаючи відповідальності за дотримання громадянських прав і свобод у міжнародних відносинах. Він домігся ратифікації угод про Панамський канал, згідно з якими канал передали в підпорядкування Панами. Він встановив повні дипломатичні відносини з Китаєм і довів до логічного завершення перемовини про обмеження стратегічних озброєнь (ОСО-2) та підписання Договору з СРСР. Однак радянська окупація Афганістану затримала ратифікацію Договору про обмеження стратегічних озброєнь.

У зовнішній політиці Дж. Картер дотримувався поглядів В. Вільсона, роблячи акцент на деклараціях, що було особливо очевидно у підході до питання прав людини, яке з різних причин так і залишилося декларативним в діяльності президента.

Загалом протягом терміну перебування Картера при владі спостерігалось ослаблення впливу Сполучених Штатів на перебіг світових процесів, тобто суттєва втрата ними гегемоністської динаміки.

Напруження міжнародної обстановки. У зовнішньополітичній діяльності президента Р. Рейгана розрізняють два періоди, відповідно до термінів президентства:

– 1981-1984 – роки різкої конфронтації з СРСР, курсу на військову перевагу США у світі, домінування силових методів у розв’язанні міжнародних конфліктів, дія «доктрини Рейгана» – протистояння з Радянським Союзом в будь-якому куточку планети;

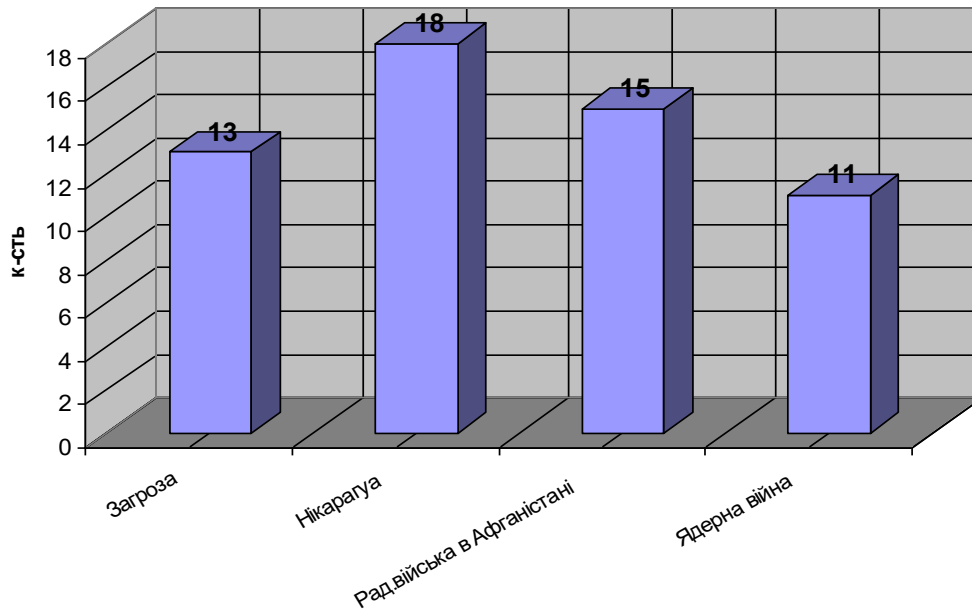
– 1985-1989 – роки пошуку шляхів виходу зі стану глобального протистояння з СРСР, нормалізації стосунків з ним, підписання кардинальних договорів щодо ядерного роззброєння.

Зовнішня політика адміністрації Рейгана була агресивною за своїм змістом, характеризувалася ворожим ставленням до радянського комунізму (компроміс із Москвою вважався свідченням політичної слабкості або недолугості). Ці стереотипи американського політикуму особливо проявилися в період його правління. Президентська риторика відображала уявлення про те, що йому слід робити як лідерові американської нації. Передусім, йдеться про його ставлення до СРСР: завдяки риторичі ставлення американців до Радянського Союзу суттєво змінилося за кілька років. Якщо на початку 80-х $\frac{3}{4}$ американців негативно сприймали СРСР, то в 1983 році вороже налаштованих проти Москви вже було 89% [85: 430].

Напруження міжнародної обстановки спричиняла низка небезпек, серед яких домінують НІКАРАГУА, РАДЯНСЬКІ ВІЙСЬКА в АФГАНІСТАНІ, ЗАГРОЗА та ЯДЕРНА ВІЙНА (див. авторську таблицю 11).

Таблиця 11.

Небезпеки у світі у промовах Р. Рейгана з 1981 по 1988 роки

На час першої каденції Р. Рейгана припадає новий пік загострення відносин, коли був оголошений черговий «хрестовий похід» проти СРСР і проти комунізму. З 1980 по 1983 роки в США різко зросли темпи воєнних витрат, була прийнята програма озброєнь. На думку адміністрації, така політика спрямована на те, щоб переконати СРСР у зростаючій могутності Сполучених Штатів і примусити його погодитися на встановлення верхньої межі або навіть на скорочення ядерних озброєнь.

Реалізуючи політику конфронтації, Рейган здійснював ідеологічний і психологічний тиск на СРСР, давши згоду на таємну кампанію психологічних операцій проти нього. Метою кожної операції був обман, розповсюдження хибної інформації. Для цього були задіяні винищувачі, підводні човни з ядерною зброєю і стратегічні бомбардувальники, яким було наказано проводити операції біля кордонів Радянського Союзу (у 1981 р.). Інколи стратегічні бомбардувальники посилали через Північний полюс, щоб радянські радары могли їх виявити, а інколи бомбардувальники перевіряли радянський периметр в Азії чи Європі. Щоб ускладнити завдання для СРСР операції починалися і закінчувалися спонтанно: кілька тижнів був спокій, затим операції починалися раптово і так само раптово закінчувалися [211: 8].

Адміністрація Рейгана у 1980-х скористалася кількома можливостями для того, щоб завдати удару по інтересах СРСР. Ця практика отримала назву «Доктрини Рейгана». Під

керівництвом директора ЦРУ планова група розробила доктрину і втілила її в документ, схвалений рішенням департаменту національної безпеки, який значився під назвою Директива 75 (NSDD 75) (січень 1983 року). Згідно з цим документом, політика Америки полягала в тім, щоб стримувати експансію СРСР, завдаючи ударів по його країнах-клієнтах. Передбачалося, що США проводитимуть шпигунські операції для того щоб підтримувати демократичні рухи і сили, тобто повстанців.

Радянсько-американські відносини були прохолодні під час першої каденції Р. Рейгана, оскільки він хотів відродити дух Америки, а для цього слід було знайти образ ворога США. У президента особисто не було сумнівів, що таким ворогом був комунізм, боротьбу з яким він розглядав як священну боротьбу між добром та злом. Американський президент та його адміністрація вдавалися до риторики *червоного фашизму*, забуту, здавалося б, з часів Г. Трумена. Росіяни для Р. Рейгана були природною загрозою, якої слід боятися, як темряви та бурі; дикими звірами, які полюють на інших тварин; примітивними варварами; нечутливими механізмами, що скоріше нагадують інструменти руйнування; жорстокими злочинцями, що брешуть та обманюють; психічно-неповноцінними людьми зі страхами та ворожістю до оточуючих [158: 39-40].

Апелюючи до американських цінностей, патріотизму, релігійних принципів та укорінених стереотипів у свідомості американців, Р. Рейган намагався відновити в американському суспільстві антирадянський ідеологічний консенсус. Він хотів повернути Америці зовнішнього ворога, і йому це вдалося. Пропаганда будь-якої країни використовує негативний образ ворога для того, щоб, порівнюючи свою країну з потенційним або реальним суперником, громадяни могли пишатися власною країною, протиставляючи високі моральні основи свого народу приземленим духовним якостям ворога. Під впливом безперервної антирадянської та антикомуністичної пропаганди американський патріотизм, незалежно від форми вираження, трансформувався у відкрито вороже ставлення американців до СРСР та росіян [157: 1099-1120].

Р. Рейганові вдалося домогтися успіху в питанні розміщення ракет середнього радіусу дії в Європі, що було продовженням європейської політики Дж. Картера. Тим часом СРСР посилив свої військові можливості на випадок можливої війни в Європі.

Зрештою, ракети розмістили, як і планувалося, що забезпечило Р. Рейганові дипломатичну перемогу.

Конфронтація США – СРСР і кінець «холодної війни». Мета адміністрації Рейгана в обстоюванні американських інтересів полягала не у конфронтації з ворогом заради конфронтації, а в перехопленні ініціативи у війні без видимого кінця. Кінцевою метою, згідно зі стратегією документу, оприлюдненого весною 1982 року, було встановлення абсолютно інших відносин у форматі «Схід-Захід» до кінця десятиліття. Іншими словами, адміністрація Рейгана хотіла розвитку відносин, але їй здавалося, що єдиним шляхом послаблення напруження було залякування СРСР допоки той не підкориться.

Протистояння з Радянським Союзом в боротьбі ідей було складовою частиною плану, який переслідував дві мети. По-перше, конфронтація давала США моральну перевагу над СРСР під час налагоджування відносин, а, по-друге, давала емоційне підґрунтя для тільки однієї жертви, на яку могли піти американці – підтримати доларами свої голоси, які допоможуть зміцнити потужність Америки так, щоб вона могла розмовляти з Радянським Союзом тільки з позиції сили.

Президент Рейган розпочав ідеологічну війну проти ворога в червні 1982 року промовою перед британським парламентом, в якій він передбачив кінець комунізму на звалищі історії. Слова були різкі, а концепція брала свій початок з періоду «холодної війни». Ідеологічна конфронтація була тільки частиною його плану. Стратегія, розроблена у вище зазначеному документі, передбачала також суттєве нарощування військової потужності, спрямованій на те, щоб підірвати радянське домінування в Східній Європі, допомогти повстанцям у «третьому світі» і навіть підтримувати комуністичну республіку Китай щоб підсилити вразливість СРСР на Сході. Р. Рейган оголосив про готовність США не просто стримувати комунізм, а й надавати матеріальну підтримку всім силам, що намагаються скинути всі промарксистські режими в Азії, Африці, Центральній Америці та навіть Центральній Європі [85: 428].

У березні 1983 р. Р. Рейган сміливо заявив, що «СРСР був осердям зла у світі». Цю тезу він виголосив на національних зборах євангельських християн, оскільки вони були

прихильниками республіканської партії, і, як виборці, були важливі для Р. Рейгана, котрий шукав релігійну підтримку у своїй війні з комунізмом у світлі моралі та духовності. Він попереджав про зростаючу тенденцію в релігійних колах до сприйняття двох супердержав як «моральних еквівалентів, як країн, що мають однаковий рівень моралі в ідеології», і попросив делегатів не заплющувати очі на агресивні акти «імперії зла» [118: 492].

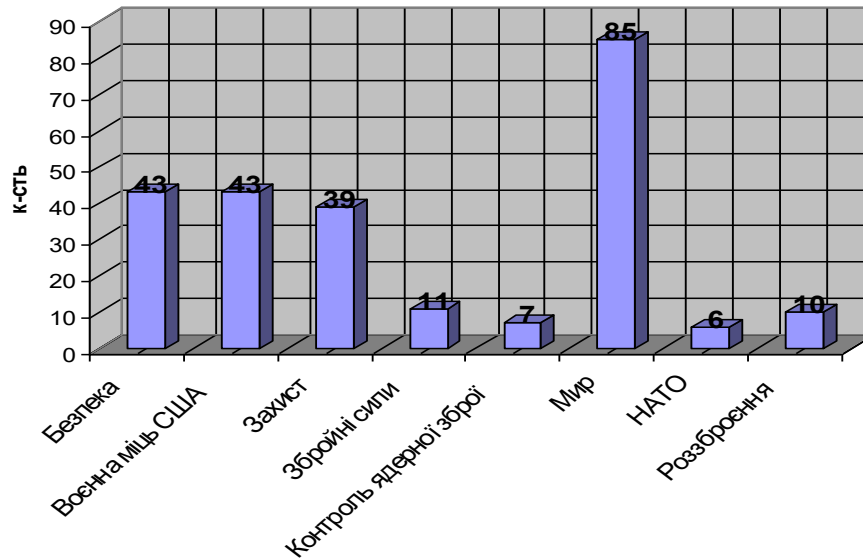
Президент Рейган беззастережно вірив у місію добра США, та добро, на його думку, слід було підкріпити силою, а це можна було реалізувати через його програму війни – «Стратегічну оборонну ініціативу» (СОІ). В березні 1983 року у виступі по телебаченню Р. Рейган наголосив на необхідності «Стратегічної оборонної ініціативи», тобто розгортання у космосі протиракетної оборони, що здатна знищувати балістичні ракети ворога в момент їхнього запуску або в повітрі. Президент переконував, що технологічні досягнення дадуть змогу США захистити себе і своїх союзників від радянських крилатих ракет, і, що найважливіше, від підступних атак таких хитрих країн, як Іран та Північна Корея [118: 492].

Генеральний секретар КПРС Ю. Андропов реагував на оголошення Рейганом у 1983 р. початку впровадження СОІ різкою критикою. У листопаді 1983 року почалися натовські військові навчання «Ейбл Арчер 83». Операція мала дві інновації, що спричинили паніку в СРСР. По-перше, спочатку передбачалася участь у них посадовців високого рівня, включно з президентом США. По-друге, навчання передбачали імітацію застосування ядерної зброї [147]. Зважаючи на означене, КДБ традиційно дійшов висновку: військові навчання є прикриттям для початку ядерної війни.

В грудні 1983 року Р. Рейган застосував новий підхід до вирішення проблеми гонки озброєнь: він особисто написав Ю. Андропову листа, в якому виразив зацікавленість у скороченні ядерної зброї і запевнив радянського лідера у мирних намірах США. На протязі всього терміну свого президентства Рейгана непокоїло питання безпеки та контролю у світі.

Таблиця 12.

Безпека і контроль у світі у промовах Р. Рейгана з 1981 по 1988 роки

Безпека і контроль у світі для Р. Рейгана асоціюються з МИРОМ, ЗАХИСТОМ, БЕЗПЕКОЮ та ВІЙСЬКОВОЮ СИЛОЮ США. Менш вагомими поняттями є РОЗЗБРОЄННЯ, КОНТРОЛЬ над ЯДЕРНОЮ ЗБРОЄЮ, ЗБРОЙНІ СИЛИ та НАТО (див. авторську таблицю 12).

Військове протистояння СРСР та США, що було основою та змістом зовнішньополітичного курсу першої адміністрації Рейгана, наблизило світ до ядерної катастрофи. Та на початку 1984 р. конфронтація стала слабнути. 16 січня 1984 р. президент Рейган зробив офіційну заяву, присвячену перспективам розвитку радянсько-американських відносин. Він дав аналіз стосункам з СРСР, викресливши із них три основні вузлові проблеми.

1. Відмова від використання сили і погрожування силою у розв'язанні міжнародних конфліктів.

2. Скорочення світових запасів зброї.

3. Налагодження більш продуктивних відносин між обома країнами.

Як наголосив президент, настав час шукати шляхи для співробітництва, допоки на настав розрив між двома країнами. На додаток до прав людини і регіональних питань, Рейган вказав на двосторонні відносини у сферах, в яких, як йому здавалося, відносини

можна і слід було б поліпшити. Результатів від нової стратегії було мало, з огляду на постійну зміну керівництва СРСР до того часу, коли його очолив М. Горбачов.

Рейган-Горбачов і кінець «холодної війни». Р. Рейганові вдалося проявити справжні якості політичного лідера у відносинах з СРСР, особливо під час другої каденції. Це була його заслуга в тому, що він побачив зміни у політиці нового радянського лідера М. Горбачова і, як наслідок, відмовився від своєї риторики антикомунізму, прискоривши таким чином кінець «холодної війни» [209: 295]. Радянський лідер ініціював зміни, виступив проти корупції в апараті Комуністичної партії та визнав, що СРСР слід реформувати, або він зазнає краху. Під тиском нарощування військової могутності США, М. Горбачов започаткував дві ініціативи одночасно – «перебудову» і «гласність».

Коли, нарешті, ці політики зустрілися наприкінці 1985 року в Женеві, суттєвого результату досягти не вдалося, проте їхня зустріч дещо «розтопила лід» у відносинах. На зустрічі Р. Рейган поєднав тепле і дружнє ставлення з майже агресивним стилем перемовин [118: 512].

Він підписав з М. Горбачовим Договір про обмеження ракет середнього радіусу дії. За цим Договором, США демонтують крилаті ракети Першинг-2, які Картер пообіцяв НАТО як контрзаходи на розміщення радянських ракет СС-19 та СС-20 у Східній Європі. ОРСРД був «нульовим варіантом», який Р. Рейган пропонував у 1983 році. Сама згадка про цей план викликала в радянських політиків негативну реакцію. На знак протесту, радянська делегація у Женеві просто покинула залу засідань і вийшла з процесу перемовин. Така ситуація спричинила паніку серед західної інтелігенції, яка сприймала контроль за ядерною зброєю показником у відносинах формату «Захід-Схід». Ядерна війна з її страхітливими наслідками ввижалася всім. Налякані західні антивоєнні демонстранти, як зазначає відомий дослідник Беннет, виступали мільйонами з вимогою заморозити ядерну зброю, та Р. Рейган тоді тримався твердо. М. Горбачов приїхав до нього і погодився на його умови. Всі попередні домовленості були спрямовані на те, щоб уповільнити зростання озброєнь, а це була перша угода, що дійсно обмежувала кількість наступальної ядерної зброї [118: 525]. І хоча його критикували за химерне сприйняття

політики, та Р. Рейган ніколи не діяв зі страху перед ядерною війною, наголошуючи, що США повинні діяти тільки виходячи з позиції сили. Вміла стратегія ведення перемовин Рейгана спрацювала бездоганно.

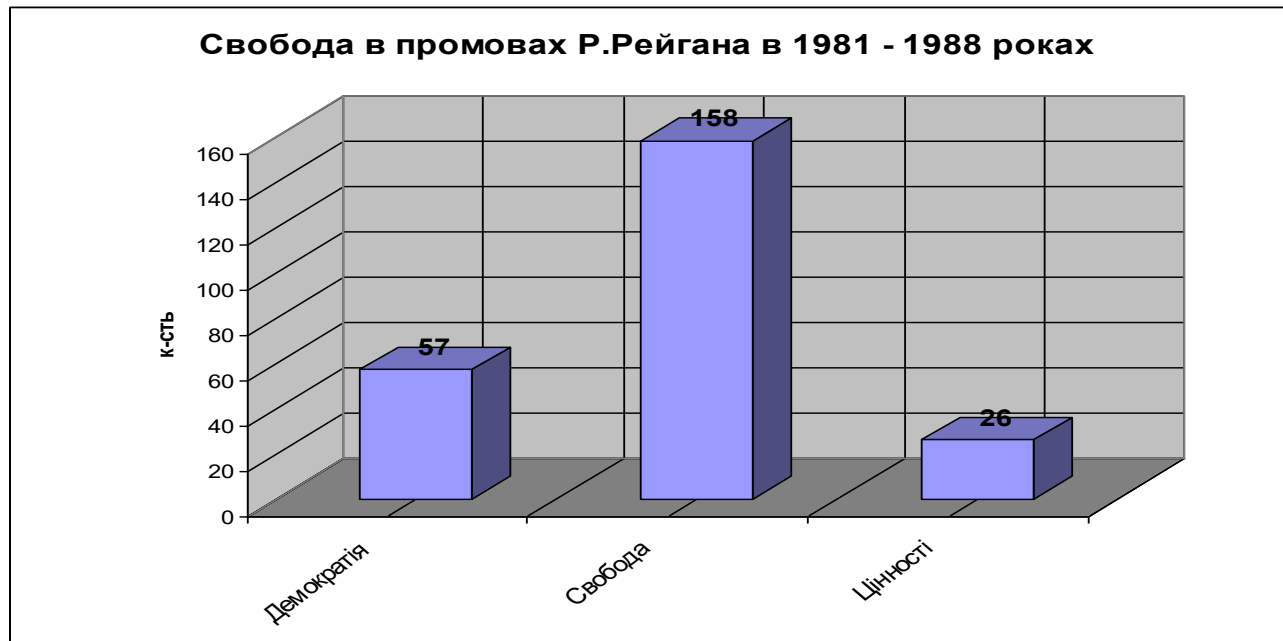
Держсекретар Дж. Шульц думав, що це був поворотний пункт у «холодній війні». Так само вважав і М. Горбачов. І хоча преса мусувала питання про те, що лідери не підписали угоду щодо контролю за озброєннями, М. Горбачов зазначив, що це було вперше в історії відносин двох держав, коли лідери розпочали дискусії щодо майбутнього ядерної зброї. Та навіть без десятка тисяч ядерних боєголовок СРСР все ще залишався серйозною загрозою. Величезна армія і військова техніка все ще були причиною, через яку західні демократії шукали прихисток під «ядерною парасолькою» з перших днів «холодної війни».

Визначним моментом у закінченні «холодної війни» була промова М. Горбачова, виголошена перед Асамблеєю ООН 7 грудня 1988 р., в якій він оголосив про суттєве скорочення звичайних збройних сил в Європі. Скорочення збройних сил було спричинене внутрішніми обставинами – нестійкістю комунізму в СРСР та економічним тягарем, як наслідком нової військової ініціативи, започаткованої Рейганом після його приходу в Білий дім.

В 1985 році Р. Рейган оголосив принципи зовнішньої політики, що отримали назву «Доктрина Рейгана». Їхній зміст коротко зводився до такого постулату: «Наша місія полягає в тому, щоб плекати та захищати свободу та демократію». Це означало, що американці будуть підтримувати тих, «хто на кожному континенті, від Афганістану до Нікарагуа, кидає виклик агресії, що підтримує Радянський Союз. Підтримка борців за свободу – це наша самооборона» [168: 307].

Свобода для Р. Рейгана була пов'язана з демократією та американськими цінностями (див. авторську таблицю 13).

Таблиця 13.

Перебуваючи в Московському державному університеті в 1988 році, президент Рейган терпляче пояснював ситуацію боротьби за свободу в інформаційному світі. У своїй промові перед радянською молоддю він повертався знову і знову до духовної основи свободи. Тим, кого виховали в дусі атеїстичного матеріалізму, він зауважив: «Навіть коли досліджуємо глибини науки, ми повертаємося до мудрості нашої культури, мудрості, що вміщена в Біблії. Прогрес не визначений наперед. Ключем до нього є свобода – свобода думки інформації, свобода спілкування» [118: 527].

Сполучені Штати планували боротися за свободу проти поширення комунізму в Латинській Америці. Р. Рейган був прихильником активізації зовнішньої політики США, і така нагода незабаром виникла завдяки подіям в Центральній Америці.

У Нікарагуа адміністрація Рейгана надавала допомогу «контрас» – силам опору сандіністського режиму. Підтримку повстанцям надавали й попередні президенти, використовуючи її як засіб боротьби у «холодній війні». Після інтенсивного обговорення цього питання в жовтні 1984 року, Конгрес призупинив військову допомогу контрас, проте продовжував надавати гуманітарну. Під тиском адміністрації Рейгана, Конгрес відновив наприкінці 1986 року військові поставки, виділивши для цього 100 млн. доларів. Проте невдалі операції «контрас», порушення ними прав людини та публічні висвітлення в США того факту, що їхнє фінансування здійснюється за рахунок нелегального продажу зброї Іранові, змусили Конгрес відмовитися від продовження підтримки

антисандіністського руху. Коли політика щодо Нікарагуа зайшла у безвихідь (в 1987 р.), рейганівська адміністрація виступила на захист плану встановлення миру в Центральній Америці. Проект «Контрас» був яскравим прикладом реалізації «Доктрини Рейгана». Були й інші країни, потенційно підходящі для застосування «Доктрини». Однією з них стала Гренада.

Гренада. У 1983 році на Карибському острові Гренада спалахнуло повстання, внаслідок якого було скинуто прем'єр-міністра М. Бішопа, марксиста за поглядами. Бішоп очолював новий рух опору «Нью Джуел» на протязі 4 років, поки Б. Корд керував країною. Бішопа і сімох його послідовників було вбито у форті Руперта. Цей акт вразив народи Британської Вест-Індії, а сім країн звернулися за допомогою до Р. Рейгана, який сприймав уряд Гренади як ще одне уособлення комуністичної тиранії. Проте йому ще треба було перебороти опір об'єднаного командування. Колишній держсекретар Дж. Шульц згадує, як Вайнбергер постійно доводив, що ситуація потребує тривалішої підготовки і більше сил [210: 209]. Та президентові Рейгану щастило: санкціонувавши вторгнення на Гренаду, він хотів показати свою готовність силою протистояти поширенню комунізму в Латинській Америці. Його не турбувало, що безцеремонне вторгнення на острів суперечило тезі про те, що демократичні країни, і в першу чергу США як визнаний лідер, є більш миролюбними і менш агресивними, ніж інші.

Американські та союзні війська захопили Гренаду 19 жовтня. Більшість населення острова радо вітали 600 000 військових, які звільнили їх. Опоненти звертали увагу на те, що це було порушенням міжнародних законів. Щодо американців, то вони схвалювали, що вдалося відкинути Ради і кубинців із близько розташованого острова та, до того ж, майже без втрат.

Гренада була частиною стратегії Р. Рейгана – відкинути периферію радянської імперії. В багатьох аспектах захоплення острова сталося тоді, коли хвиля «холодної війни» вже пройшла. Гренада була найвищою міткою радянської експансії, як вважав Р. Рейган. Звільнення острова під час його правління розвінчало міф про радянську непереможність. Рейган показав, що він може ефективно протидіяти комуністам [118: 496].

Міжнародна обстановка на початку 80-х була напружена. І хоча розрядка була в минулому, почалися нові фобії – новий виток гонки озброєнь. Р. Рейган боровся проти комунізму. Перебуваючи на посту президента, він повторював, що було б нерозумно думати нібито боротьбу закінчено тільки тому, що договори підписано, а гонка озброєнь уповільнила поступ. До кінця своєї каденції він вірив, що США і Захід мають тільки один вибір – здатися або померти.

На початку 80-х Сполучені Штати розпочали виробництво нових хімічних боеприпасів (бінарних) та оснащення ними своїх збройних сил. Ця загальна картина нарощування стратегічних озброєнь показує, що ініціатива США в нарощуванні озброєнь, в першу чергу стратегічних, була наслідком гегемоністських устремлінь, зважаючи на ідеологічне та політичне неприйняття СРСР та його союзників, політики забезпечення військово-стратегічної переваги над ними.

Схоже на те, що Р. Рейган щиро вірив в особливу місію США. Проголошуючи свою доктрину та закликаючи громадську думку підтримати її, президент апелював до стереотипів, укорінених у свідомості американців. Жорсткий стиль зовнішньополітичного курсу та агресивна риторика вирізняли його серед всіх попередників.

Рейган вірив у те, що США не мали іншого вибору, як вести війну. На протязі 8 років він вів агресивну політику щодо СРСР. Йому вдалося переконати Конгрес приєднатися до його «хрестового походу» проти «імперії зла» і домогтися збільшення витрат на оборону. Він підтримував повстанців, що вели боротьбу проти комуністичних урядів у центральній Америці і на периферії СРСР. І хоча «холодна війна» не закінчилася під час його президентства, проте політика Р. Рейгана прискорила розпад Радянського Союзу. Його агресивні ідеологічні напади і зміцнення обороноздатності країни привели до низки самітів і скорочення озброєнь.

Міжнародна обстановка на протязі 44 років, починаючи від Г. Трумена і закінчуючи Р. Рейганом, була досить напруженою. На її формування суттєво вплинули політичні стереотипи, які віддзеркалені в промовах американських президентів.

Президент Г. Трумен розпочав агресивну зовнішню політику по закінченню Другої світової війни. Він був переконаний, що Америка є беззаперечним лідером світу, і це стане ключовим імперативом для наступних адміністрацій. «Доктрина Трумена» заклала підґрунтя для зовнішньої політики наступних президентів. У риторичі Трумена очевидним є стереотип ВОРОГА, якого уособлюють комуністичні країни.

Д. Ейзенхауер дотримувався політики поміркованості, а його риторика поєднувала протиставлення двох способів життя з імперіалістичними імперативами переваги та священної місії.

Президент Кеннеді був неспроможний знизити напруження «холодної війни», а його зовнішня політика не відрізнялася суттєво від політики його попередника Д. Ейзенхауера.

Президент Л. Джонсон продовжив політичну традицію своїх попередників. Виступаючи за мир, США продовжують війну у В'єтнамі. Світ агресії та тиранії Л. Джонсон асоціював з СРСР, а В'єтнам сприймав як місце зіткнення двох колективних політичних систем.

На політику Р. Ніксона також впливає стереотип ВОРОГА, яким є СРСР. США, на його думку, продовжують виконувати свою месіанську місію. У своїй зовнішній політиці він покладається на ЗБРОЙНІ СИЛИ.

Для Дж. Форда США покликані підтримувати СВІТОВИЙ ПОРЯДОК і бути лідером світу. Проте, як і попередні президенти Америки, він покладається на ВІЙСЬКОВУ МІЦЬ та ЗБРОЙНІ СИЛИ.

Статистичні дані промов Дж. Картера під час його каденції свідчать, що стереотип ЛІДЕРСТВА в нього виражено слабше, ніж у попередників. Він не раз заявляє про місію США бути лідером світу, проте риторика іде врозрід з його практичною політикою. Протягом його каденції спостерігається ослаблення впливу Америки на світовій арені.

Президент Рейган був переконаний, що місія США полягала в підтримуванні СВІТОВОГО ПОРЯДКУ та КОНТРОЛЮ. В риторичі та політиці він покладався на СИЛУ як інструмент протистояння комунізму.

Американські президенти протягом періоду «холодної війни» докладали зусиль до стримування комунізму. В інерційній стійкості цієї настанови виявився ефект тривалої антикомуністичної пропаганди та сприйнятті СРСР як ворога.

ВИСНОВКИ

Політичні стереотипи є комплексними образами тих чи інших народів і відображають, хоча й у трансформованому вигляді, особливості взаємовідносин між ними на певному історичному етапі.

Зовнішня політика Сполучених Штатів є відображенням домінуючих уявлень президентів, що корелюють з їхньою системою цінностей і стереотипів сприйняття. Політичні стереотипи впливають на спосіб мислення та практичну діяльність адміністрацій США.

Аналіз стереотипних уявлень, виявлених у риториці американських президентів, свідчить про те, що воєнна сила займає особливе місце в американській глобальній стратегії. Її важливість можна пояснити тим, що вона використовується двояко: як інструмент безпосереднього впливу на суперника у формі стримування та як чинник прямого насилля. Головним своїм завданням США вважають закріплення та збереження глобальної переваги у світі. Зовнішня політика Вашингтона спрямована не тільки на те, щоб нав'язати свою волю суперникові, а й сформуванню вибору держав на стратегічних перехрестях, тобто використати воєнну силу для здійснення тиску на політику найбільш важливих для США країн. Серед ключових політичних стереотипів домінують ВІЙНА, ВОРОГ, СВОБОДА, БЕЗПЕКА та КОНТРОЛЬ у світі, що дає змогу не тільки правильно зрозуміти американську зовнішню політику, а й прогнозувати її розвиток в майбутньому.

Міжнародна обстановка, починаючи з Г. Трумена і закінчуючи Р. Рейганом, була досить нестабільною. Стереотипи ВІЙСЬКОВА МОГУТНІСТЬ США, ЗАХИСТ та ЗБРОЙНІ СИЛИ впливали на формування його агресивної зовнішньої політики по закінченню Другої світової війни, що позначилося на мілітаризації та конфронтації з СРСР, а створення атомної бомби посилювало переконаність у збереженні абсолютної переваги США. На цьому етапі ООН ще відводиться важлива роль у вирішенні питань міжнародних відносин. Однак Трумен переконаний, що Америка є беззаперечним лідером світу і ця роль стане ключовою для наступних адміністрацій. Стереотипне уявлення про СВОБОДУ, виявлене в його риториці, втілилось у допомозі Греції та Туреччині в їхній боротьбі з комунізмом.

На противагу Г. Труменові, Д. Ейзенхауер дотримувався політики поміркованості. Його зовнішньополітична риторика поєднувала протиставлення двох способів життя з імперіалістичними темами переваги, моралі та священної місії, покладеної долею на США. В промовах і зовнішній політиці президента Ейзенхауера рефреном звучить та втілюється ідея про лідерство Америки, проте він віддає ПЕРЕВАГУ ВОЄННІЙ СИЛІ США, як і його попередник.

Для Дж. Кеннеді ворогом є КОМУНІСТИЧНА Куба, РАДЯНСЬКА АРЕСІЯ, РАДЯНСЬКА ЯДЕРНА ЗАГРОЗА. Президент, як і його попередники, у протистоянні з СРСР ставку зробив на ВІЙСЬКОВУ МІЦЬ США. Для Дж. Кеннеді характерна підвищена відповідальність за політику Америки, проте менше виражені амбіції світового лідерства. Його турбують питання БЕЗПЕКИ та КОНТРОЛЮ у світі, а домінуючими поняттями є ЗАХИСТ, ЗАХИСТ Берліна, БЕЗПЕКА, ООН, ВІЙСЬКОВА МІЦЬ. Незважаючи на риторику про мир, за вказівками Дж. Кеннеді та під керівництвом ЦРУ вчинювалися численні спроби скинути уряд Ф. Кастро на Кубі. Президент не раз підтверджував готовність вести обмежені війни.

Президент Джонсон, продовжуючи політичну традицію своїх попередників, поділяв ідею захисту свободи у світі. Йому вдалося досягти певного успіху в розвиткові американо-радянських відносин. Він був переконаний, що американський народ обраний Богом для здійснення МІСІЇ. І хоча МИР є ключовим поняттям у його риториці, проте США продовжують вести війну у В'єтнамі. Незважаючи на його риторику про мир, доктрина Джонсона передбачала право Америки на воєнні дії на латиноамериканському континенті.

Риторика Ніксона свідчить про невисокі гегемоністські амбіції, що відбилося у його доктрині, згідно з якою США не будуть здійснювати оборону вільних країн світу, оскільки народам, яким допомагають, слід брати на себе основний тягар клопотів. Його політика була найменш агресивною щодо інших країн світу в порівнянні з його попередниками та наступниками. Він має найнижчий з-поміж зазначених президентів показник боротьби за свободу. Досить низькими є показники стереотипу війни.

Президент Ніксон у відносинах з СРСР дотримувався політики їхнього розвитку, а роки розрядки привели до епохи стабільності.

У Дж. Форда низький показник стереотипу ВОРОГА і низький рівень гегемоністських амбіцій. Президент досяг успіху в перемовинах у Женеві, де 1 серпня 1975 року підписав Гельсінський акт, згідно з яким було заборонено застосовувати силу для зміни кордонів східноєвропейських країн. Він активно вів перемовини щодо обмеження стратегічної ядерної зброї.

Аналізуючи промови Дж. Картера, напрашується висновок, що в нього стереотип ЛІДЕРСТВА виражено слабше, ніж у попередників, зокрема тих президентів (Дж. Форда, Р. Ніксона, Л. Джонсона), які більше згадують Бога та ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ США перед світом. Проте Дж. Картер продовжує політичну традицію американських президентів, оскільки він так само згадує у своїх промовах МІСІЮ, покладену на Америку Богом – вести народи світу. На протязі всієї каденції він виступав на захист прав людини. А показник стереотипу війни у нього один з найнижчих. Така мирна, порівняно з іншими президентами, політика призвела до ослаблення впливу Америки на світовій арені.

Політика президента Картера відповідає його риторичі, в якій найбільша кількість згадок про демократію. Він активно підтримував дисидентів у СРСР (згадаймо А. Сахарова). Менше у нього згадок про вільні народи світу. Його зовнішня політика не була агресивною, в нього найнижчий показник гегемоністських амбіцій. США за його правління не вели війн, проте президент різко критикував СРСР за війну в Афганістані.

Риторика Рейгана суперечить його політиці. Так, показники стереотипу ВІЙНИ в нього посередні, проте це не завадило йому вести агресивну зовнішню політику протягом всього періоду правління. Адміністрація Рейгана надавала допомогу «контрас» в Нікарагуа, поставляла гроші, зброю тощо повстанцям в Афганістані. Збройні сили США здійснили ескалацію в Гренаду, велася жорстка конфронтація з СРСР. У Рейгана одні з найвищих показників гегемоністських амбіцій, він найчастіше з усіх президентів згадує Бога, вважаючи, що місія Америки полягає в тому, щоб підтримувати СВІТОВИЙ ПОРЯДОК та КОНТРОЛЮВАТИ СВІТ. У президента вищий середнього показник боротьби за СВОБОДУ, тобто агресивна політика втручання

у внутрішні справи інших країн, що, на його думку, є політикою демократії, несе свободу народам світу. Проте американська демократія покладається на **ВІЙСЬКОВУ МІЦЬ**.

Образ **ВОРОГА** є важливим компонентом політичної риторики американських президентів, котрі переконані, що Сполученим Штатам належить виняткова роль у світовій політиці.

Америка від 1945 до 1989 року впливала на процес формування міжнародного середовища та відігравала роль глобального лідера. Під час «холодної війни» США здійснювали свою політику, без врахування інтересів інших держав та дотримання норм міжнародного права, що створювало загрози як для самої Америки, так і для всієї системи міжнародних відносин. Слід визнати пріоритет економічних, геополітичних і військових інтересів Америки над інтересами розширення демократії. На практиці ідеї демократії підпорядковуються геополітичним національним інтересам, а геополітичний вакуум, що виникає в тій чи іншій країні, найчастіше заповнюють американські збройні сили, які забезпечують поширення американських цінностей, ідей, здійснюють вплив і захищають американські економічні та геостратегічні інтереси в різних регіонах планети.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абашкина Е. Политиками не рождаются: как стать и остаться эффективным политическим лидером: Психол. Пособие для политиков: В 2 т. / [Абашкина Е., Водотынский Д., Егорова-Гартман Е., Косолапова Ю. и др.]. – М.: Антикава, 1993. – 2 книга – 423 с.
2. Абельсон Р. П. Структуры убеждений / Абельсон Р. П. // Язык и моделирование социального взаимодействия / Ред. В.В. Петров. – М.: Прогресс, 1987. – С. 317–380.
3. Агеев В. С. Психологическое исследование социальных стереотипов / В. С. Агеев // Вопросы психологии. – 1986. – № 1. – С. 95–102.
4. Агеев В. С. Межгрупповое взаимодействие: социально-психологические проблемы / Агеев В. С. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 250 с.
5. Алпровиц Г. Атомная дипломатия: Хиросима и Потсдам / Гарри Алпровиц – М.: Междунар. Отношения, 1968. – 271 с.
6. Андреева Г. М. Социальная психология / Андреева Г. М. – М.: АСПЕКТ-ПРЕСС, 1999. – 345 с.
7. Аронсон Э. Эпоха пропаганды: Механизмы убеждения – повседневное использование и злоупотребление. / Э. Аронсон, Э. Пратканис. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2002. – 340 с.
8. Аронсон Э. Современные технологии влияния и убеждения. Эпоха пропаганды / Э. Аронсон, Э. Пратканис. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2008. – 540 с.
9. Артемов В. Л. Объективная природа стереотипов и их использование империалистической пропагандой / В. Л. Артемов // Проблемы социальной психологии и пропаганды. – М.: Политиздат, 1971. – С. 91– 103.
10. Бабаева А. В. Мужское и женское поведение в истории культуры / Бабаева А. В. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 2000. – 158 с.
11. Базылев В.Н. К изучению политического дискурса в России и российского политического дискурса / Политический дискурс в России 2: материалы рабочего совещания 29 марта. – 1998. – № 2. – М. – С. 30–36.
12. Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику / Баранов А. Н. – М. : Высшая школа, 2001. – 256 с.
13. Барт Р. Текстовый анализ одной новеллы Эдгара По / Ролан Барт // Избранные работы: Семиотика: Поэтика; пер. с фр. Л. С. Козлова / Сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.
14. Бжезинський З. Вибір: світове панування чи світове лідерство / Збігнев Бжезинський. – Київ: Видавничий дім “Києво-Могилянська Академія”, 2006. – 203 с.
15. Берн Шон. Гендерные различия. Гендерная психология // Берн Шон. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. – 320 с.
16. Бодалев А. А. О социальных эталонах и стереотипах и их роли в оценке личности / А. А. Бодалев, В. Н. Куницына, В. Н. Панферова // Человек и общество: (ученые записки НИИКСИ). – Л.: Изд-во ЛГУ. – Вып. 9. – 1971. – С. 148– 162.
17. Борисньов С. В. Соціологія комунікації / Борисньов С. В. – К.: Наукова думка, 2003. – 256 с.
18. Боришполец К. П. Методы политических исследований / Боришполец К. П. – М.: Аспект Пресс, 2005. – 221 с.
19. Боровская Л.А. Теория стереотипов Липпмана и е последующая трансформация в социальной науке / Боровская Л.А. – Режим доступу до джерела: http://sophia.nau.edu.ua/science/visnik/visn_2/borovsk.htm.
20. Брайант Д. Основы воздействия СМИ / Д. Брайант, С. Томпсон; [пер. с англ.]. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2004. – 425 с.
21. Бутенко Н. Ю. Соціальна психологія в рекламі : навчальний посібник / Н. Ю. Бутенко. – К.: КНЕУ, 2006. – 384 с.
22. Бушев А.Б. Семантика социально-политического дискурса: автоматизация, стереотипы и штампы / А.Б. Бушев. / Интернет-конференция посвященная памяти российского филолога и философа Г.И. Богина «Рефлексия. Смысл. Герменевтика», 2003. – Режим доступу до джерела: <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/45806>.
23. Ваисс Морис. Международные отношения после 1945 года / Морис Ваисс; пер. с фр. С. Ф. Колмакова. – М.: ОАО «Издательский дом «Городец», 2005. – 336 с.
24. Ван Дейк. Анализ новостей как дискурса / Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ванн Дейк. – М.: Прогресс, 1989. – С. 111–160.
25. Ванина О.Н. Методы исследования стереотипа / Ванина О.Н. // Вестник Самарского государственного университета. Серия: Социология и социальная работа. – 1997. – № 1. – Режим доступу до джерела: <http://vestnik.ssu.samara.ru/gum/1997web1/soci/199710702.html>.
26. Викентьев И. Л. Приемы рекламы и Public Relations / Викентьев И. Л. – СПб.: ТРИЗ-Шанс, 1995. – 227 с.
27. Водак Р. Специальный язык и жаргон: о типе текста «партийная программа» / Язык. Дискурс. Политика / Пер. с англ. и нем. – Волгоград: ВГПУ, 1998. – 139 с.

28. Волков Е. Н. Преступная эксплуатация когнитивной, поведенческой и эмоциональной незащищенности: базовые механизмы, основные признаки и проблемы экспертного выявления / Е. Н. Волков // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (27-28 травня 2004 року, м. Київ) «Профілактика психологічного насильства і маніпулювання свідомістю та розвиток критичного мислення в молодіжному середовищі». – К. : Український центр політичного менеджменту, 2005. – С. 171–195.
29. Гаврилова М. В. Политический дискурс как объект лингвистического анализа / М. В. Гаврилова // Политические исследования. – 2004. – № 3. – С. 127–139.
30. Герасименко Н. А. Информация и фасцинация в политическом дискурсе / Н. А. Герасименко // Политический дискурс в России. – М., 1998. – №2. – С. 22–34.
31. Головатий М. Ф. Політична міфологія / Головатий М. Ф. – К. : МАУП, 2006. – 144 с.
32. Грайнер Б. На пути к 3-й мировой войне. Военные планы США против СРСР (Документы); пер. с англ., 2-е издание / Б. Грайнер, К. Штейнгауз. – М: Прогресс, 1983. – 195 с.
33. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Дейк Т. А. ван. ; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
34. Дэвис Дональд Э. Первая холодная война: Наследие Вудро Вильсона в советско-американских отношениях / Д. Э. Дэвис, Ю. П. Трани. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2002. – 480 с.
35. Демьянков В. З. Стереотип : краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац., Л. Г. Лузина [Под общей редакцией Е. С. Кубряковой]. – М.: Филологический факультет МГУ им. М.В. Ломоносова, 1996. – С. 170–185.
36. Донець П.М. Національно-культурна специфіка дискурсу / П. М. Донець // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен. Під загальн. ред. І. С. Шевченко. – Харків: Константа, 2005. – С. 198–232.
37. Евгеньева Т. В. Социально-психологические основы формирования политической мифологии / Т. В. Евгеньева // Современная политическая мифология: содержание и механизмы функционирования. – М.: Наука, 1996. – С. 23–32.
38. Егорова-Гартман Е. Игры в солдатики. Политическая психология президентов / Егорова-Гартман Е. – М.: Группа компаний “Николо М.”, 2003. – 336 с.
39. Егорова-Гартман Е. В. Политическая реклама / Егорова-Гартман Е. В., Плешаков К. В., Байбакова В. Б. / [научн. ред. А.А. Бирюков]. – М.: ЦПК «Николо М», 1999. – 240 с.
40. Егорова Н. И. Изоляционизм и европейская политика США, 1933-1941 / Егорова Н.И. – М. : Наука, 1995. – 236 с.
41. Залевская А. А. Введение в психолингвистику / Залевская А. А. – М.: Рос. гос. гум. ун-т, 2000. – 382 с.
42. Замятин Д. Н. Дискурсные стратегии в поле внешней и внутренней политики / Д. Н. Замятин // Космополис. – 2003 осень. – № 3. – С. 41–48.
43. Знаков В. В. Психологическое исследование стереотипов понимания личности участников войны в Афганистане / В. В. Знаков // Вопросы психологии. – 1990. – № 4. – С. 102–110.
44. Иवानян Э. А. История США / Иवानян Э. А. – М.: Дрофа, 2006. – 571 с.
45. Иванов В. Ф. Методичні рекомендації до курсу „Контент-аналіз як метод дослідження ЗМК” / Иванов В. Ф. – К.: Центр вільної преси, 1998. – 14 с.
46. Иванов В. Ф. Соціологія масової комунікації / Иванов В. Ф. – Черкаси : ЧДУ, 2003. – 193 с.
47. Ільницька У. Політичні стереотипи та стереотипізація мислення: роль та значення у системі іміджевих комунікацій / Ільницька У. // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Вип. 19. – Львів, 2007. – С. 96–100.
48. Ильин М.В. Слова и смыслы: Опыт описания ключевых политических понятий / Ильин М.В. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1997. – 432 с.
49. Ильин М.В. Политический дискурс как предмет анализа / Ильин М.В. // Политическая наука: Сб. научных трудов / РАН. ИНИОН. – М., 2002. – С. 7–19.
50. Каламаж Р. В. Психологічні аспекти формування правової культури виборців: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06 / Каламаж Руслана Володимирівна. – Київ: Національний університет внутрішніх справ, 2004. – 205 с.
51. Кара-Мурза С. Г. Власть манипуляции / Кара-Мурза С. Г. – М.: Академический Проект, 2007. – 384 с.
52. Каштан О. В. Стереотип как неотъемлемое составляющее массового сознания / О. В. Каштан // Философия и культура: сб. научн. тр. – Д.: ДГУ, 1997. – С. 87–95.
53. Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? / Киссинджер Г. : пер с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. – М.: Ладомир, 2002. – 352 с.

54. Клименко О.Ю. Використання методики проективного малюнку для дослідження невербальних політичних стереотипів / Олена Юріївна Клименко // Наукові конференції. – Режим доступу до джерела: http://socium.sitecity.ru/lttext_2104195627.phtml?p_ident=lttext_2104195627.p_2204111801.
55. Коваленко А. Б. Соціальна психологія / А. Б. Коваленко, М. Н. Корнев. – К.: Вид-во «Геопринт», 2006. – 400 с.
56. Козак Х. Вплив політичних стереотипів на вибір президента України / Христина Козак, Зоряна Лецишин, Оксана Луцина // Політична психологія. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003. – С. 49–57.
57. Кон И. С. Психология предрассудка (о социально-психологических корнях этнических предрассудков) / И. С. Кон // Новый мир. – 1966. – № 9. – С. 182–192.
58. Кон И. С. Социологическая психология / Кон И. С. – М.: Изд-во МГУ, 1999. – 300 с.
59. Королева В.П. Стереотипы в политике / В.П. Королева // Политика и общество. – 2004. – № 3. – С. 103–110.
60. Красных В. В. “Свой” среди “чужих”: миф или реальность? / Красных В. В. – М.: ИТДГК “Гнозис”, 2003. – 375 с.
61. Мальков В. Л. Путь к имперству: Америка в первой половине XX века / Мальков В. Л. – М.: Наука, 2004. – 604 с.
62. Мальков В. Л. 1945: как понимали в Америке национальный интерес / Мальков В. Л. // Россия XXI. – 2000. – №1. – С. 158–169.
63. Мальков В. Л. Игра без мяча: социально-психологический контекст советской «атомной дипломатии» (1945-1949 гг.) / Мальков В. Л. // Холодная война 1945-1963гг.: Историческая ретроспектива / Отв. ред. Н. И. Егорова, А. О. Чубарьян. – М.: Наука, 2003. – С. 281–320.
64. Малышева И. В. Политические стереотипы современного Российского общества: автореферат дис. на соискание ученой степени канд. полит. наук: спец. 23.00.02 «Политические институты и процессы» / И. В. Малышева. – М., 1994. – 23 с.
65. Мацько Л. І. Риторика: навчальний посібник / Л. І. Мацько, О.М. Мацько. – К.: Либідь, 2003. – 134 с.
66. Медведева С. М. Проблема политического стереотипа в зарубежной политической психологии / Медведева С. М. – М.: Изд-во МГИМО, 2005. – 148 с.
67. Мельников Ю. М. Сила и бессилие: Внешняя политика Вашингтона. 1945-1982 гг. / Ю. М. Мельников – М.: Политическая литература, 1983. – 368 с.
68. Неклесса А. Глобальная трансформация: сущность, генезис прогноз / А. Неклесса // МЭиМО. – 2004. – № 1. – С. 116–123.
69. Нэпп Марк. Невербальное общение. Учебник / Марк Нэпп. – М.: Высшая школа, 2004. – 259 с.
70. Ноель-Нойман Е. Общественное мнение. Открытие спирали молчания / Е. Ноель-Нойман. – М.: Изд-во, 1996. – С.30–39.
71. Ольшанский Д. В. Основы политической психологии / Ольшанский Д.В. – Екатеринбург: Деловая книга, 2001. – 496 с.
72. Панарин И. Н. Информационная война и геополитика / Панарин И. Н. – М.: Изд-во «Поколение», 2006. – 560 с.
73. Паренти М. Власть над миром. Истинные цели американского империализма / Майкл Паренти; пер. с англ. Л. Афанасьевой. – М.: Поколение, 2006. – 288 с.
74. Паршин П. Б. Лингвистические методы в концептуальной реконструкции / Паршин П. Б. // Системные исследования. – 1986. – С. 403–411 .
75. Перкинс Б. Холодная война закончилась. Что дальше? / Перкинс Б. // Американский ежегодник. – 1994. – М.: Наука, 1995. – С. 162–179. – 266 с.
76. Політичний енциклопедичний словник : навчальний посібник / [за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна]. – К.: Генеза, 1997. – 400 с.
77. Политология: энциклопедический словарь / Под общ. ред. и сост. Ю.И. Аверьянова. – М.: Изд-во Московского коммерческого университета, 1993. – 431 с.
78. Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів / Упорядник Горбатенко В.Г.; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатюка. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
79. Политическая энциклопедия в 2 томах. – Т. 1. / Национальный общественно-научный фонд : [Рук. проекта Семигин Г. Ю.] – М.: Мысль, 2000. – 750, [1] с.
80. Почепцов Г. Г. Имидж и выборы / Почепцов Г. Г. – К.: «Рефл-Бук», К.: «Ваклер», 1997. – 322 с.
81. Почепцов Г.Г. Психологические/информационные операции / Почепцов Г. Г. – Киев: Киевский университет, 1999. – 360 с.
82. Почепцов Г. Г. Пропаганда и контрпропаганда / Почепцов Г. Г. – М.: Центр, 2004. – 256 с.

83. Почепцов Г. Г. Стратегические коммуникации в политике, бизнесе и государственном управлении / Почепцов Г. Г. – М.: Изд-во Альтерпресс, 2008. – 224 с.
84. Рогов С. Стратегическое одиночество России / С. Рогов // Экономические стратегии. – № 4. – 2004. – С. 12 – 17.
85. Рукавишников В. О. Холодная война, холодный мир. Общественное мнение в США и Европе о СССР / России, внешней политике и безопасности Запада / Рукавишников В. О. – М.: Академический проект, 2005. – 864 с.
86. Семендяева О. Ю. «Эффект стереотипизации»: теоретическое обоснование манипулирования массовым сознанием в социологии США / О. Ю. Семендяева // Социс. – 1985. – № 1. – С. 164–167.
87. Серажим К. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність : [монографія] / Серажим К. / За ред. В. Різуна. – К.: КНУ, 2002. – 392 с.
88. Сопер П. Основы искусства речи: пер. с англ. / Сопер П. – М.: Прогресс; Прогресс–Академия, 1992. – 416 с.
89. Сорокин Ю. А. Стереотип, штамп, клише: к проблеме определения понятий / Ю. А. Сорокин // Общение: теоретические и прагматические проблемы. – М.: Изд-во МГУ, 1998. – С. 10–25.
90. Стефаненко Т. Г. Социальные стереотипы и межличностные отношения / Т. Г. Стефаненко // Общение и оптимизация совместной деятельности / [под ред. Г. М. Андреевой, Я. Яноушека]. – М.: Изд-во МГУ, 1987. – С. 240–280.
91. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология: практикум: учебное пособие для студентов вузов / Т. Г. Стефаненко. — М.: Аспект Пресс, 2006.— 208 с.
92. Терпугов Д. С. Психологические механизмы формирования социальных стереотипов / Терпугова Д. С. – Воронеж: Изд-во Воронежского государственного ун-та, 2004. – 50 с.
93. Тюшкевич С. А. Новый передел мира / С. А. Тюшкевич. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2003. – 288 с.
94. Узнадзе Д. Н. Экспериментальные основы исследования установки / Д. Н. Узнадзе // Психологические исследования. – М.: Наука, 1966. – С. 28–38.
95. Федатов Л. Н. Соціологія масової комунікації / Федатов Л. Н. – К.: Наукова думка, 2003. – 289 с.
96. Фестингер Л. Теория когнитивного диссонанса / Л. Фестингер. – СПб.: Ювента, 1999. – 318 с.
97. Хабермас Юрген. Философский дискурс о модерне: Двенадцать лекций / Юрген Хабермас; пер. с нем. М. М. Беляева, К. В. Костина, Е. Л. Петренко. – М.: Весь мир, 2008. – 416 с.
98. Хабермас Юрген. Моральное сознание и коммуникативное действие / Юрген Хабермас. – Т. 29. – 2-е изд., стер. – М.: Наука, 2006. – 377 с.
99. Хабермас Юрген. Политические работы / Юрген Хабермас. – М.: Праксис, 2005. – 368 с.
100. Хомский Ноам. Гегемония или борьба за выживание: стремление США к мировому господству / Ноам Хомский : [пер. с англ. Ильи Харламова]. – М.: СТОЛИЦА-ПРИНТ, 2007. – 464 с.
101. Цуладзе А. Политическая мифология / Автандил Цуладзе. – М.: ЭКСМО, Алгоритм, 2003. – 383 с.
102. Чудинов А. П. Политическая лингвистика / Чудинов А. П. – М.: Флинта: Наука, 2007. – 256 с.
103. Шевченко А. Ю. Дискурс-анализ политических медиа текстов / А. Ю. Шевченко // Политические исследования. – 2002. – № 6. – С. 18–23.
104. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Шейгал Е. И. – Волгоград: Галарт, 2000. – 153 с.
105. Шерман О.М. Політичний стереотип: місце в політичному процесі та технології формування засобами масової інформації: монографія / Шерман О.М. – Львів: Сполом, 2008. – 228 с.
106. Шихирев П. Н. Исследование стереотипа в американской социальной науке / П. Н. Шихирев // Вопросы философии. – 1971. – № 5. – С. 168–176.
107. Шлезингер А.М. Циклы американской истории / Шлезингер А.М. – М.: Прогресс, 1992. – 688 с.
108. Ядов В. А. Идеология как форма духовной деятельности / Ядов В. А. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1961. – 155 с.
109. Ядов В. А. К вопросу о теории «стереотипизации» в социологии / Ядов В. А. // Философские науки. – 1960. – № 2. – С. 47–58.
110. Ядов В. А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности / В. А. Ядов // Методологические проблемы социальной психологии. – М.: Наука, 1975. – С. 88–98.
111. Янчук В. А. Социальное познание личности и особенности его организации / Янчук В. А. / Введение в современную социальную психологию. – Минск: АСАР, 2005. – С. 353–388.
112. Юдина Т. В. Теория общественно-политической речи / Юдина Т. В. – М.: Наука, 2001. – 315 с.
113. Юдина Т. В. Дискурсивное пространство политической речи / Т. В. Юдина // Актуальные проблемы теории коммуникации. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2004. – С. 172–185.
114. Юськів Б. М. Контент-аналіз. Історія розвитку та світовий досвід / Юськів Б. М. – Рівне: Перспектива, 2006. – 203 с.

115. Allport, G. W. *The Nature of Prejudice* / Allport G. W. – Cambridge, MA: Addison Wesley, 1954. – 537 p.
116. *America Unbound: World War II and the Making of a Superpower* / Ed. by Warren F. Kimball. – N.Y.: St Martin's Press, 1992. – 188 p.
117. Barone M. *Our Country: The shaping of America from Roosevelt to Reagan* / Michael Barone. – New York: The Free Press, 1990. – 805 p.
118. Bennett W. *America: the last best hope. – Vol. 2: From a World at War to the Triumph of Freedom 1914-1989* / William J. Bennett. – Nashville, Tennessee : Thomas Nelson, 2007. – 592 p.
119. Billig M. *Ideology and opinions: Studies in rhetorical psychology* / M. Billig. – London, UK: Sage Publications, 1991. – 224 p.
120. Billig M. *Political Rhetoric* / *Oxford Handbook of Political Psychology* / Michael Billig. – Oxford: Oxford University Press, 2003. – P. 237–247.
121. Bodnar A. *Kultura polityczna* / A. Bodnar, J. Stefanowicz. – Warszawa: Krajowa agencja, 1981. – S. 25–27.
122. Borhi Lazlo. “The U.S. and East Central Europe, 1945-1990, Part III, 1968-1984 / Lazlo Borhi. – Budapest, N.Y.: Central European University Press, 2004. – 352 c.
123. Brands Hal. *From Berlin to Baghdad: America's search for purpose in the post-Cold War world* / Hal Brands. – Lexington: The University Press of Kentucky, 2008. – 416 p.
124. Brooks Adams. *The New Industrial Revolution* / Adams Brooks // *Atlantic Monthly*. – LXXXVII. – 1901. – P. 160 – 175.
125. Bryan William Jennings. *The Paralyzing Influence of Imperialism* / William Jennings Bryan / Source: Official Proceedings of the Democratic National Convention Held in Kansas City. – July 4, 5 and 6, 1900; Chicago, 1900. – P. 205–227.
126. Buchanan W. *Stereotypes and tensions as revealed by the UNESCO International Poll* / Buchanan W. // *International Social Science Bulletin*. – # 3. – 1951. – P. 515– 528.
127. Burgess John William. *Political science and comparative constitutional law* / John William Burgess. – Boston, U.S.A.; London: Ginn & company, 1891. – Vol. 2. – 404 p.
128. Burgess John William. *Political Science and comparative Constitutional Law* / Burgess J. W. – William S. Hein & Company, 2000. – 558 p.
129. Cantril H. (Ed.). *Public Opinion 1935-1946* / Ed. by Hadley Cantril / Prep. by M. Shrink. – Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1951. – 1191 p.
130. Carpenter Joel A. *Revive Us Again: the reawakening of American Fundamentalism* / Carpenter Joel A. – New York; Oxford: Oxford University Press, 1997. – 335 p.
131. Chang Yung. *Mao: The Unknown Story* / Chang Yung and Jon Halliday. – New York: Knopf, 2005. – 832 p.
132. Chiu Chi-yue. *Social Psychology of Culture* / Chiu Chi-yue & Hong Ying Yi. – New York: Psychology Press, 2006. – 388 p.
133. Chomsky N. *Turning the Tide. U.S. Intervention in Central America and the struggle for Peace* / Noam Chomsky. – Boston: South End Press, 1985. – 288 p.
134. Chomsky N. *Deterring Democracy* / Noam Chomsky. – New York: Hill and Wang, 1992. – 450 p.
135. Davies Joseph E. *Papers. Box 13. Diary* / Davies Joseph E. – May 3, 1943.
136. *Declaration of Independence, July 4, 1776.* – Режим доступа: http://avalon.law.yale.edu/18th_century/declare.asp.
137. DeLamater J. *Attitudes* / J. DeLamater // *Modern Sociology*. – London: Academic Press, 1992. – P. 105-120.
138. Diab L. N. *Factors affecting studies of National stereotypes* / Diab L. N. // *Journal of Social Psychology*. – # 59. – 1963. – P. 29– 40.(a)
139. Diab L. N. *Factors determining group stereotypes* / Diab L. N. // *Journal of Social Psychology*. – # 61. – 1963. – P. 3– 10.(b)
140. Doise, W. *Levels of explanation in social psychology.* – Cambridge: Cambridge University Press, 1986. – 194 p.
141. Dulles J. F. *Morals and Power* / Dulles J. F. // David. S. Larsen. (Ed.). *The Puritan Ethic in United States Foreign Policy.* – Princeton: Van Nostrand, 1966. – P. 140–155.
142. Edwards Mickey. *Reclaiming conservatism: how a great American political movement got lost – and how it can find its way back* / Mickey Edwards. – Oxford; New York: Oxford University Press, 2008. – 230 p.
143. Edwards A. *Four dimensions in political stereotypes* / Edwards A. // *Journal of abnormal and social psychology*. – Vol. 35. – # 4. – New York, 1940. – P. 566–572.
144. Eisenhower D. *The Eisenhower Diaries* / Dwight Eisenhower / Edited by Robert H. Ferrell. – New York: W. W. Norton, 1981. – 445 p.
145. Fairclough Norman. *Discourse and Social Change* / Norman Fairclough. – Cambridge: Polity Press, 1992. – 290 p.
146. Federation of American Scientists, “TU-22M Backfire (Tupolev),” in *Russia/Soviet Nuclear Forces Guide.* – Режим доступа: www.fas.org/nuke/guide/russia/bomber/tu-22m.htm.

147. Fischer Beth A. *The Reagan reversal: foreign policy and the end of the Cold War* / Fischer Beth A. – Columbia: University of Missouri Press, 1997. – 176 p.
148. Fiske S. T. *Social cognition: from brains to culture* / Susan T. Fiske, E. Shelley. – New York: McGraw-Hill, 2008. – 540 p.
149. Fortas Abe. *The LBJ Presidency // The Johnson Presidency: Twenty Intimate Perspectives of Lyndon B. Johnson* / Ed. Kenneth W. Thompson. – Lanham, MD.: Madison Books, 1986. – P. 1–20.
150. Fousek John. *To Lead the Free World: American Nationalism and the Cultural Roots of the Cold War* / John Fousek – Chapel Hill; L.: University of North Carolina Press, 2000. – 253 p.
151. Gamson W.A. *Living in Contradictions: The Taken-for-Granted in Israeli Political Discourse* / W.A. Gamson, H. Herzog // *Political Psychology*. – 1999. – V. 20, N 2. – P. 185–203.
152. Gardner R. C. *Stereotypes as Consensual Beliefs: Their Behavioral Consequences* / R. C. Gardner / *The Psychology of Prejudice*. Paper presented at the 7th Ontario Symposium on Personality and Social Psychology. – # 60. – 1991. – P. 509– 517.
153. Grossman Alan. *Stereotypes and projective mechanisms: forging links between psyche and culture* / Alan Grossman // *Stereotypes in contemporary Anglo-German Relations* / Ed. by Rainer Emig. – New York: St. Martin’s Press, 2000. – P. 31–46.
154. Hamilton D.L. *Stereotypes and stereotyping: An overview of the cognitive approach* / Hamilton D. L. and Trolier T. K. // In J. F. Dovidio and S. L. Gaertner (Eds.). *Prejudice, discrimination, and racisms*. – New York and Orlando, FL: Academic Press, 1986. – P. 127–163.
155. Herken Gregg. *The Winning Weapon : The Atomic Bomb in the Cold War, 1945-1950* / Gregg Herken. – New York: Knopf, 1980. – 425 p.
156. Hoffman C. *Gender stereotypes: Perception or rationalization?* / C. Hoffman, N. Hurst // *Journal of Personality and Social Psychology*. – # 58. – 1990. – P. 197–208.
157. Hurwitz J. *How are Foreign Policy Attitudes Structured? A Hierarchical Model* / J. Hurwitz, M. Peffley / *American Political Science Review*. – # 81. – 1987. – P. 1099–1120.
158. Ivie R.L. “Speaking Common Sense About the Soviet Threat: Reagan’s Rhetorical Stance.” / R.L. Ivie / *Western Journal of Speech Communication*. – # 48. – Winter 1984. – P. 30–50.
159. Johnson Lyndon B. *Annual Message to the Congress on the State of the Union, January 4th, 1965* / Lyndon B. Johnson. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=26907>.
160. Kaplan Morton A. *Alienation and identification* / Morton A. Kaplan. – N.Y.: Free Press, 1976. – 160 p.
161. Katz D. *Racial prejudice and racial stereotypes* / D. Katz, K. Braly. – *Journal of Abnormal and Social Psychology*. – # 30. – 1935. – P. 175–193.
162. Katz D. *Social Psychology* / D. Katz, R. L. Schanck. – New York: Wiley, 1938. – 700 p.
163. Kaufman Burton I. *The Presidency of James Earl Carter, Jr.* / Kaufman Burton I. – Lawrence: University Press of Kansas, 1993. – 245 p.
164. Kennan George. *American Diplomacy, 1909-1950* / G. Kennan. – Chicago: University of Chicago Press, 1951. – 187 p.
165. Kennan G. “The Sources of Soviet Conduct” / Kennan G. / *Foreign Affairs*– July 1947. – # 25. – P. 566–582.
166. Kennedy J. F. *Radio and Television Report to the American People on the Soviet Arms Buildup in Cuba, from October 22, 1962* / Kennedy J. F. – Режим доступа: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=8986&st=&st1>.
167. Kress G. *Language as Ideology* / G. Kress, R. Hodge. London: Routledge and Kegan Paul, 1981. – 163 p.
168. LaFaber W. *America, Russia, and the Cold War, 1945-1996* / Walter LaFaber. – New York: McGraw-Hill, 1997. – 416 p.
169. Lakoff George. *Cognitive Models and Prototype Theory* / George Lakoff // *The Cognitive Linguistics Reader* / Ed. by Vyvyan Evans, Benjamin K. Bergen and Jorg Zinken. – London, Oakville: Equinox Publishing, 2007. – P.130–168.
170. Lambeth Benjamin S. *NATO’s Air War for Kosovo. A Strategic and Operational Assessment* / Lambeth Benjamin S. – Santa Monica, CA: RAND, 2001. – 276 p.
171. Langston Thomas S. *The Cold War Presidency: a documentary history* / Langston Thomas S. – Washington, D.C.: CQ Press, 2007. – 506 p.
172. Lasswell H. *Propaganda Technique in the World War I* / Harold Lasswell. – N. Y.: Knopf, 1927. – 220 p.
173. Lasswell Harold D. *World Revolutionary Propaganda: A Chicago Study* / Harold D. Lasswell. – N.Y.: Alfred A. Knopf, 1939. – 410 p.
174. Lasswell H. *The Structure and Functions of Communication in Society* / Harold Lasswell // L. Bryson (Ed.). *The Communication of Ideas*. – Princeton: Princeton University Press, 1966. – P. 32 – 51.
175. Laviolette F. *A theory of stereotypes* / F. Laviolette, K. H. Silvert // *Social Forces*. – # 29. – 1951. – P. 257–262.
176. Lippmann W. *Public opinion* / Walter Lippmann. – New York: Harcourt Brace, 1922. – 422 p.

177. Löschmann Martin. With literary texts against stereotypes: stereotypes in language learning / Martin Löschmann // *Stereotypes in contemporary Anglo-German Relations* / Ed. by Rainer Emig. – New York: St. Martin's Press, 2000. – P. 123–136.
178. Mace C. A. National stereotypes: Their nature and function / Mace C. A. // *Sociological Review*. – # 35. – 1943. – P. 29–36.
179. Mackinder H. The Geographical Pivot of History / Halford Mackinder // *Geographical Journal*. – # 23. – 1904. – P. 421–437.
180. Maclear Michael. Vietnam: The Ten Thousand Day War: 1945-1975 / Maclear Michael. – London: Methuen, 1981. – 368 p.
181. Mahan A.T. The Influence of Sea Power upon History, 1660-1783 / Mahan A.T. – Boston: Little Brown, 1890. – 557 p. – Reprint Binding of the 5th ed. – New York: Dover Publication, 1987. – 555 p.
182. Maxim Hudson. Defenseless America / Hudson Maxim. – New York: Hearst's International Library, 1915. – 324 p.
183. Meenes M. A. Comparison of racial stereotypes of 1935 and 1945 / M. A. Meenes // *Journal of Social Psychology*. – # 17. – 1943. – P. 327–336.
184. "More Difficult Than War," President John F. Kennedy's Speech before the American Society of Newspaper Editors in Washington, D.C., April 20, 1961 / in *Public Papers of the Presidents of the United States: John F. Kennedy, 1961-1963*, from the American Presidency Project, University of California, Santa Barbara. – Режим доступа до джерела: www.presidency.ucsb.edu.
185. National Security adviser Walt Rostow's Memo concerning the "Nuclear Issue" and the Tet Offensive, February 2, 1968, National Security Files, Files of Walt W. Rostow, Box 7, Nuclear Weapons – Contingency Planning, Lyndon B. Johnson Presidential Library.
186. Nixon R. Real Peace / Richard Nixon. – Boston: Little & Brown, 1984. – 107 p.
187. Nixon R. U.S. Foreign Policy for the 1970s: A New Strategy for Peace, First Annual Report to the Congress, February 18, 1970, Introduction. – John T. Woolley and Gerhard Peters, The American Presidency Project [online]. Santa Barbara, CA: University of California, G. Peters (database). – Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=2835>.
188. Noelle-Neumann E. The Spiral of Silence: Public Opinion-Our Social Skin / E. Noelle-Neumann. – Chicago: University of Chicago Press, 1993. – 277 p.
189. Oakes Penelope J. Stereotyping and Social Reality / Oakes Penelope J., Haslam S. Alexander, Turner John C. – Oxford: Oxford University Press; Blackwell, 1994. – 255 p.
190. Offner Arnold A. Another such victory: President Truman and the Cold War, 1945-1953 / Arnold A. Offner. – Stanford, Calif.: Stanford University Press, 2002. – 626 p.
191. O'Sullivan John. "Annexation / John O'Sullivan. // *United States Magazine and Democratic Review*– Vol. 17, no.1 (July-August), 1845. – P. 5–10.
192. O'Sullivan John. The President, the Pope, and the Prime Minister / John O'Sullivan. – Washington: Regnery Publishing, 2006. – 372 p.
193. Page B. Y. The Rational Public; Fifty Years of Trends in American Policy Preferences / B.Y. Page, R.Y. Shapiro. – Chicago: University of Chicago Press, 1992. – 506 p.
194. Phillips Cabell B.H. The Truman Presidency: the History of a Triumphant Succession / Phillips C. – N.Y.: MacMillan, 1966. – 463 p.
195. Pickering Michael. Stereotyping. The Politics of Representation / Michael Pickering. – New York: Palgrave, 2001. – 247 p.
196. Piereson James. Camelot and the Cultural Revolution / James Piereson. – New York: Encounter Book, 2007. – 253 p.
197. Potter J. Discourse and social psychology: Beyond attitudes and behavior / J. Potter & M. Wetherell. – London, UK: Sage Publications, 1987. – 228 p.
198. President Kennedy's Inaugural Address "Pay Any Price", January 20, 1961. – Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=8032>.
199. President John F. Kennedy's Commencement Speech at the US Military Academy at West Point, New York, June 6, 1962 / in *Public Papers of the Presidents of the US: John F. Kennedy, 1961-1963*, from the American Presidency Project, University of California, Santa Barbara. – Режим доступу до джерела: www.presidency.ucsb.edu.
200. President Jimmy Carter Advocates a Foreign Policy to Promote Human Rights, Commencement Address at the university of Notre Dame, May 22, 1977, in *Public Papers of the Presidents of the United States: Jimmy Carter, 1977-1981*, from the American Presidency Project, University of California, Santa Barbara. – Режим доступу до джерела: www.presidency.ucsb.edu.
201. President Jimmy Carter Reacts to the Soviet Invasion of Afghanistan, ABC Interview, December 31 / Judge Edward H. and John W. Langdon. *The Cold War: A History through Documents*. – Upper-Saddle River, N.J.: Prentice-Hall, 1999. – P. 200–208.

202. President Jimmy Carter's Final State of the Union Address, January 23, 1980, in *Public Papers of the Presidents of the United States: Jimmy Carter, 1977-1981*, from the American Presidency Project, University of California, Santa Barbara. – Режим доступа до джерела: www.presidency.ucsb.edu.
203. Reiner Emig. Introduction: contemporary Anglo-German relations // *Stereotypes in contemporary Anglo-German Relations* / Ed. by Reiner Emig. – New York: St. Martin's Press, 2000. – P. 1–14.
204. Reeves Richard. *President Kennedy: Profile of Power* / Richard Reeves. – New York: Simon & Schuster, 1993. – 798 p.
205. Reeves R. *President Reagan: The Triumph of Imagination* / Richard Reeves. – New York: Simon & Schuster, 2005. – 571 p.
206. Robertson J. O. *American myth, American reality* / Robertson James Oliver. – New York: Hill & Wang, 1980. – 398 p.
207. Ruhl J. Barlett. *The Record of American Diplomacy*, 4th ed. / Ruhl J. Barlett. – New York: Alfred A. Knopf, 1964. – 892 p.
208. Schmitt Carl. "Großraum gegen Universalismus. Die völkerrechtliche Kampf um die Monroedoktrin" // in Carl Schmitt. *Positionen und Begriffe im Kampf mit Weimar--Genf--Versailles 1923-1939*, 2nd ed. – Berlin: Duncker & Humblot, 1940, 1988. – P. 295–302.
209. Schultzing R. D. *U.S. Diplomacy since 1900* / Schultzing Robert D. – New York: Oxford University Press, 2008. – 419 p.
210. Schweizer Peter. *Reagan's War: The Epic Story of His Forty-Year Struggle and Final Triumph over Communism* / Peter Schweizer. – New York: Doubleday, 2002. – 339 p.
211. Schweizer Peter. *Victory: The Reagan Administration's Secret Strategy that Hastened the Collapse of the Soviet Union* / Peter Schweizer. – New York: The Atlantic Monthly Press, 1994. – 284 p.
212. Shaff A. Stereotyp, definicja i teoria / A. Shaff / *Kultura I społeczenstwo*. – T. 22(3). – # 3. – Warszawa, 1978. – S. 32–41.
213. Sherif M. *Groups in Harmony and Tension* / Sherif M. – N.Y.: Octagon Books, 1966. – 320 p.
214. Sherif M. *Group conflict and co-operation: Their social psychology* / Sherif M. – London: Routledge and Kegan Paul, 1967. – 263 p.
215. Shimko Keith L. *International Relations. Perspectives and Controversies* / Shimko Keith L. – Boston; New York: Houghton Mifflin Company, 2005. – 356 p.
216. "Soviet Foreign Minister Andrei Gromyko assures the Kremlin that the "Situation Is Completely Satisfactory," Telegram to the central Committee of the Soviet Party, October 19, 1962 / Andrei Gromyko. "Telegram from Soviet Foreign Minister A. A. Gromyko to the CC CPSU," October 19, 1962, from the Cold War International History Project, Woodrow Wilson International Center for Scholars. – Режим доступа до джерела: www.cwihp.org.
217. Spykman Nicholas J. *America's strategy in world politics: the United States and the balance of power* / Nicholas J. Spykman; with a new introduction by Francis P. Sempa. – New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers, 2007. – 500 p.
218. Spykman Nicholas J. *America's strategy in world politics* / Spykman Nicholas J. – N.Y.: Harcourt Brace, 1942. – 500 p.
219. *Strategic Arms Limitation Talks Interim Agreement (SALT I)*, May 26, 1972, from the Federation of American Scientists. – Режим доступа до джерела: www.fas.org/nuke/control/salt/text/salt.htm.
220. *Strategic Arms Reduction Treaty (START I)*, July 31, 1991. – Режим доступа: www.state.gov/t/ac/trt/18535.htm.
221. Strobe Talbott. *Democracy and the National Interest* / Strobe Talbot // *Foreign Affairs*, November/December 1996. – # 75. – P. 47– 63.
222. Strong Josiah. *Our Country: Its Possible Future and Its Present Crisis* / Josiah Strong. – N.Y.: The American Home Missionary Society, 1885. – 229 p.
223. Sullivan J. L. *The Contours of Political Psychology: Situating Research on Political Information Processing* / Sullivan J. L., Rahn W. M., Rudolph T. J. // *Thinking about Political Psychology*. – Cambridge, 2002. – P. 23– 50.
224. Tajfel H. Cognitive aspects of prejudice / Tajfel H. // *Journal of Social Issues*. – # 25. – 1969. – P. 79–97.
225. Tajfel H. Social stereotypes and social groups / Tajfel H. // J.C. Turner, H. Giles. *Intergroup behaviour*. – Oxford: Blackwell; Chicago: University of Chicago Press, 1981. – P. 144–167.
226. Tajfel, H. *Human Groups and Social Categories* / H. Tajfel. – New York: Cambridge University Press, 1981. – P. 144–167.
227. Tajfel H. *Social Categorization: Cognitions, Values and Groups* / H. Tajfel, J. Forgas // *Social Cognition: Perspectives on Everyday Understanding*. – London: Academic Press, 1986. – P. 113–140.
228. Thompson, Kenneth W. *Traditions and values in politics and diplomacy: theory and practice* / Kenneth W. Thompson. – Baton Rouge and London: Louisiana State University Press, 1992. – 353 p.
229. Turner Frederick Jackson. *The Frontier in American History* / Turner F. J. – New York: Henry Holt and Co., 1920. – 345 p.
230. Walker Thomas W. (Ed.). *Reagan versus the Sandinistas: The Undeclared War on Nicaragua* / Walker Thomas W., Williams Harvey, Kornbluh Peter, Gold Eva, Hynds Patricia. – New York: Westview Press, 1987. – 337 p.

231. Walking a Tightrope in Vietnam, National Security Council Meeting Notes, July 27, 1965, in Public Papers of the Presidents of the United States: Lyndon B. Johnson, 1965, Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1966, 2: 388-389. – 682 p.(volume A).
232. Walking a Tightrope in Vietnam, National Security Council Meeting Notes, July 27, 1965, in Public Papers of the Presidents of the United States: Lyndon B. Johnson, 1965, Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1966, 2: 388-389. – 685 p. (vol. B).
233. Weltman D. The Political Psychology of Contemporary Anti-Politics: A Discursive Approach to the End-of-Ideology Era / D. Weltman, M. Billig // Political Psychology. – 2001. – V. 22, N. 22. – P. 367–383.
234. Willmoore Kendall. The Basic Symbols of the American Political Tradition / Kendall Willmoore, George W. Carey. – Baton Rouge: Louisiana State University Press, 1970. – 163 p.
235. Winter D. G. Manual for scoring motive imaginary in running text / Winter D. G. – London: Bookhouse, 1994. – 256 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

236. Carter J. The State of the Union Address Delivered Before a Joint Session of the Congress, January 19, 1978. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=30856>.
237. Carter J. The State of the Union Address Delivered Before a Joint Session of the Congress, January 23, 1979. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=32657>.
238. Carter J. The State of the Union Address Delivered Before a Joint Session of the Congress, January 23, 1980. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=33079>.
239. Carter J. The State of the Union Annual Message to the Congress, January 16, 1981. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=44541>.
240. Carter J. Inaugural Address, Jan. 20, 1977. – Режим доступу : <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=6575>.
241. Carter J. Peace and National Security Address to the Nation on Soviet Combat Troops in Cuba and the Strategic arms Limitation Treaty, October 1, 1979. – Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=31458>.
242. Carter J. Soviet Invasion of Afghanistan Address to the Nation, January 4, 1980. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=32911>.
243. Carter J. American Legion Remarks at the Legion's Annual Conference, February 19, 1980. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=32949>.
244. Carter J. Farewell Address to the Nation Remarks of the President, January 18, 1981. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=44516>.
245. Carter J. Address Before the General assembly, March 1, 1977. – Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=7183>.
246. Eisenhower D. D. Inaugural Address, January 20, 1953. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=9600>.
247. Eisenhower D. D. Annual Message to the Congress on the State of the Union, February 2, 1953. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=9829>.
248. Eisenhower D. D. Annual Message to the Congress on the State of the Union, January 6, 1955. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=10416>.
249. Eisenhower D. D. Annual Message to the Congress on the State of the Union, January 5, 1956. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=10593>.
250. Eisenhower D. D. Inaugural Address, January 21, 1957. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=10856>.
251. Eisenhower D. D. Annual Message to the Congress on the State of the Union, January 10, 1957. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=11029>.
252. Eisenhower D. D. Annual Message to the Congress on the State of the Union, January 9, 1958. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=11162>.
253. Eisenhower D. D. Annual Message to the Congress on the State of the Union, January 9, 1959. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=11685>.
254. Eisenhower D. D. Annual Message to the Congress on the State of the Union, January 7, 1960. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=12061>.

255. Eisenhower D. D. Annual Message to the Congress on the State of the Union, January 12, 1961. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=12074>.
256. Ford G. R. Address to the 29th Session of the General Assembly of the United Nations, September 18, 1974. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=4718>.
257. Ford G. R. Address Before a Joint Session of the Congress Reporting on the State of the Union, January 15, 1975. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=4938>.
258. Ford G. R. Address Before a Joint Session of the Congress Reporting on the State of the Union, January 19, 1976. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=5677>.
259. Ford G. R. Address Before a Joint Session of the Congress Reporting on the State of the Union, January 12, 1977. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=5555>.
260. Ford G.R. Address Before a Joint Session of the Congress Reporting on the State of the Union, April 10, 1975. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=4826>.
261. Ford G.R. Special Message to the Congress Requesting Supplemental Assistance for the Republic of Vietnam and Cambodia, January 28, 1975. – Режим доступа: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=5216>.
262. Ford G. R. Address in Helsinki Before the Conference on Security and Cooperation in Europe, August 1, 1975. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=5137>.
263. Ford G. R. Interview for an NBC News Program on American Foreign Policy, January 3, 1976. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=6132>.
264. Ford G. R. President's News Conference, February 17, 1976. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=5569>.
265. Ford G. R. Remarks in Kansas City Upon Accepting the 1976 Republican Presidential Nomination, August 19, 1976. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=6281>.
266. Johnson L. B. Annual Message to the Congress on the State of the Union, January 8, 1964. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=26787>.
267. Johnson L. B. Annual Message to the Congress on the State of the Union, January 4, 1965. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=26907>.
268. Johnson L. B. Annual Message to the Congress on the State of the Union, January 12, 1966. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=28015>.
269. Johnson L. B. Annual Message to the Congress on the State of the Union, January 10, 1967. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=28383>.
270. Johnson L. B. Annual Message to the Congress on the State of the Union, January 17, 1968. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=28738>.
271. Johnson L. B. Annual Message to the Congress on the State of the Union, January 14, 1969. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29333>.
272. Johnson L. B. The President's Inaugural Address, January 20, 1965. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=26985>.
273. Johnson L. B. Address at Johns Hopkins University: "Peace Without Conquest", April 7, 1965. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=26877>.
274. Johnson L. B. Remarks to Committee Members on the Need for Additional Appropriations for Military Purposes in Vietnam and the Dominican Republic, May 4, 1965. – Режим доступа: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=26938>.
275. Johnson L. B. Address in San Francisco at the 20th Anniversary Commemorative Session of the United Nations, June 10, 1965. – Режим доступа: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=27054>.
276. Kennedy J. F. Inaugural Address, Jan. 20, 1961. – Режим доступа: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=8032>.
277. Kennedy J. F. Annual Message to the Congress on the State of the Union, January 30, 1961. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=8045>.
278. Kennedy J. F. Annual Message to the Congress on the State of the Union, January 11, 1962. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=9082>.
279. Kennedy J. F. Annual Message to the Congress on the State of the Union, January 14, 1963. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=9138>.
280. Kennedy J. F. Remarks in Naples at NATO Headquarters, July 2, 1963. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=9332>.

281. Kennedy F. J. Radio and Television Report to the American People on Returning from Europe, June 6, 1961. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=8180>.
282. Kennedy F. J. Radio and Television Report to the American People on the Berlin Crisis, June 25, 1961. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=8259>.
283. Kennedy F. J. Radio and Television Report to the American People: Nuclear Testing and Disarmament, March 21, 1962. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=9084>.
284. Kennedy F. J. Radio and Television Report to the American People on the Soviet Arms Buildup in Cuba, October 22, 1962. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=8986>.
285. Kennedy F. J. Address Before the 18th General Assembly of the United Nations, September 20, 1963. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=9416>.
286. Nixon R. Annual Message to the Congress on the State of the Union, January 22, 1970. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=2921>.
287. Nixon R. Annual Message to the Congress on the State of the Union, January 22, 1971. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=3110>.
288. Nixon R. Annual Message to the Congress on the State of the Union, January 20, 1972. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=3396>.
289. Nixon R. State of the Union Message to the Congress: Overview and Goals, February 2, 1973. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=3996>.
290. Nixon R. Address on the State of the Union Delivered Before a Joint Session of the Congress, January 30, 1974. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=4327>.
291. Nixon R. Inaugural Address, Jan. 20, 1969. – Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=1941>.
292. Nixon R. Oath of Office and Second Inaugural Address, January 20, 1973. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=4141>.
293. Nixon R. Address to the Nation on the War in Vietnam, November 3, 1969. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=2303>.
294. Nixon R. Radio Address About Second annual Foreign Policy Report to the congress, February 25, 1971. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=3322>.
295. Nixon R. Address to a Joint Session of the Congress on Return from Austria, the Soviet Union, Iran and Poland, June 1, 1972. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=3350>.
296. Reagan R. Address Before a Joint Session of the Congress Reporting on the State of the Union, January 26, 1982. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=42687>.
297. Reagan R. Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union, January 25, 1983. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=41698>.
298. Reagan R. Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union, January 25, 1984. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=40205>.
299. Reagan R. Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union, February 6, 1985. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=38069>.
300. Reagan R. Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union, February 4, 1986. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=36646>.
301. Reagan R. Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union, January 27, 1987. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=34430>.
302. Reagan R. Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union, January 25, 1988. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=36035>.
303. Reagan R. Inaugural Address, Jan. 20, 1981. – Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=43130>.
304. Reagan R. Inaugural Address, Jan. 21, 1985. – Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=38688>.
305. Reagan R. Address Members of the British Parliament, June 8, 1982. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=42614>.
306. Truman H. S. Message to the Congress on the State of the Union and on the Budget for 1947, January 21, 1946. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=12467>.
307. Truman H. S. Annual Message to the Congress on the State of the Union, January 6, 1947. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=12762>.

308. Truman H. S. Annual Message to the Congress on the State of the Union, January 7, 1948. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=13005>.
309. Truman H. S. Inaugural Address, Jan. 20, 1949. – Режим доступа: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=13282>.
310. Truman H. S. Annual Message to the Congress on the State of the Union, January 5, 1949. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=13293>.
311. Truman H. S. Annual Message to the Congress on the State of the Union, January 4, 1950. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=13567>.
312. Truman H. S. Annual Message to the Congress on the State of the Union, January 8, 1951. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=14017>.
313. Truman H. S. Annual Message to the Congress on the State of the Union, January 9, 1952. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=14418>.
314. Truman H. S. Annual Message to the Congress on the State of the Union, January 7, 1953. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=14379>.
315. Truman H. S. Special Message to the Congress on the Mutual Security Program, March 6, 1952. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=14424&st=&st1>.